עובדיה ירושלמי

חמש הדקות הארוכות

יהודי מצרים 1967–1970
המעצרים והעקירה

עובדיה ירושלמי

חמש הדקות הארוכות

יהודי מצרים 1967–1970
המעצרים והעקירה

הוצאת ספרים אחיאסף בע"מ

אחיאסף

The Five Long Minutes
Jews of Egypt 1967-1970, Arrest & displacement

By Ovadia Yeroushalmy

Copyright © 2017 by Ovadia Yeroushalmy

ערכה והביאה לדפוס: דר׳ רות קמחי

Printed in Israel 2017 נדפס בישראל

© כל הזכויות שמורות
לעובדיה ירושלמי
חולון
yeru45@walla.co.il

הוצאת ספרים אחיאסף בע״מ
טל. 8851390(09)
www.achiasaf.co.il

אין להעתיק, לשכפל, לצלם, להמחיז, לאגור במאגר נתונים אלקטרוני, להעלות למרשתת או לעשות כל שימוש אחר בספר, או בחלקים ממנו, או באיורים או בתצלומים מתוכו ואין לעשות בו שימוש מסחרי כלשהו ללא רשות בכתב מהמחבר.

עיצוב, עימוד ועטיפה: עיצוב–עיצוב

דפוס ניידט בע״מ, תל אביב

תוכן העניינים

פתח דבר		7
פרק ראשון	הקהילה היהודית במצרים – רקע	13
פרק שני	יהודי ארצות ערב במלחמת ששת הימים ואחריה	23
פרק שלישי	המעצרים של יהודי מצרים מאז פרוץ המלחמה	30
פרק רביעי	מתחנות המשטרה אל בית המעצר אבו זעבל	35
פרק חמישי	תחילת גירוש העצירים היהודים	50
פרק שישי	העצירים מועברים לבית המעצר טורה	56
פרק שביעי	פעילות מדינת ישראל ומדינות העולם בסיוע לשחרור יהודי מצרים	62
פרק שמיני	תרומתם של ארגונים בינלאומיים יהודיים	78
פרק תשיעי	תרומתם של ארגונים בינלאומיים לא–יהודיים	83
פרק עשירי	המאמצים הבינלאומיים לשחרור העצירים היהודים חסרי הנתינות	86
פרק אחד–עשר	שבויים תמורת עצירים יהודים: הזדמנויות שהוחמצו	91
פרק שנים–עשר	המשך המאבק לשחרור העצירים בעלי הנתינות המצרית	100
פרק שלושה–עשר	שחרור הקשישים מבתי האבות	110
פרק ארבעה–עשר	תמיכת הארגונים הבינלאומיים היהודיים בקהילה	113
פרק חמישה–עשר	על אודות ריגול, גיוס סוכנים, והלשנות	116
פרק שישה–עשר	תקופת המעבר – הטיפול בפליטים בצרפת	121
פרק שבעה–עשר	לאן? הגירה לארצות המערב או עלייה לישראל?	125
פרק שמונה–עשר	סופה של קהילה עתיקה	128
אחרית דבר		135

נספחים 139

נספח א': מכתב של המחבר אל אמו מבית המעצר אבו–זעבל, 29 באוגוסט 1967 140

נספח ב': רשימת מגורשים ובני משפחה שעזבו את מצרים לפי יעדים, ביוני–יולי 1967 141

נספח ג': רשימת העצירים החולים באבו זעבל, 11 בספטמבר 1967 142

נספח ד': עצירים ובני משפחה שגורשו/נאלצו לעזוב באונייה 'סינטיס' בנובמבר–דצמבר 1967 145

נספח ה': רשימת עצירים יהודיים באבו זעבל, 16 באוקטובר 1967 146

נספח ו': מכתב מנשיא הקהילה היהודית במצרים לנשיא הוועד היהודי האמריקני בוושינגטון, 8 בנובמבר 1967 150

נספח ז': מכתב משגרירות ספרד בוושינגטון אל הוועד היהודי האמריקני 23 במאי 1969 בדבר הנפקת דרכונים ספרדים לעצירים ובני משפחה במצרים 153

נספח ח': מכתב איזאק גבאי מארצות הברית, אל נשיא מצרים נאצר, 8 באוקטובר 1969 154

נספח ט': רשימה של עצירים בעלי נתינות מצרית במאי–יוני 1969 155

נספח י: רשימת עצירים ובני משפחותיהם שעזבו את מצרים מאפריל עד יולי 1969 156

מקורות 157

מקורות ארכיוניים 157

ביבליוגרפיה 157

פתח דבר

בכל שנה יהודים בכל קצווי תבל קוראים את ההגדה של פסח, כדי להזכיר ולהנציח את יציאת מצרים ההיסטורית. באמצע המאה ה–20 התרחשה יציאת מצרים השנייה – קהילה שלמה עזבה את ארץ מגוריה. חלקם גורשו, חלקם עזבו כתוצאה מאילוצים שלא אִפשרו להם לחיות שם עוד.

עם פרוץ כל מלחמה בין ישראל למצרים – מלחמת העצמאות, מבצע קדש ומלחמת ששת הימים – נעצרו כמה מאות יהודים והוחזקו במחנות מעצר למשך תקופות שונות, החל בכמה שבועות, כמה חודשים וכלה בשלוש שנים, ב-1967. כל זאת ללא כל הליך משפטי ועל לא עוול בכפם. רק בשל היותם יהודים. הדרמה הזאת אינה ידועה ואם לא יהיה מי שיספר אותה, היא לא תסופר.

כאסיר ציון שישב כשנתיים בבתי מעצר בקרבת קהיר החל בפרוץ מלחמת ששת הימים, זה עדיין חרוט בתודעתי. הרגשתי חובה לחקור את הנושא ולספר אותו.

כמה מילים על עצמי. נולדתי בקהיר כבן בכור למשפחה מהמעמד הבינוני, ולי עוד שני אחים ואחות. הורי היו דור שני ושלישי במצרים, ואף על פי כן הם היו חסרי נתינות.

לאחר מבצע קדש החליט אבא לעזוב את מצרים, אך אשליית השקט כחודשיים לאחר המלחמה גרמה לו להחליט להישאר בקהיר. בשנת 1962 נארזו המזוודות בשנית לקראת עולם חדש: ברזיל. ברגע האחרון שוב טרף אבא את הקלפים והחליט להישאר במצרים.

סיימתי את לימודי התיכון, וכשביקשתי להירשם ללימודי כלכלה באוניברסיטת קהיר סורבתי, בשל היותי נטול אזרחות מצרית. מחוסר ברירה, ולמרות העלויות הגבוהות, נרשמתי ללימודי כלכלה באוניברסיטה האמריקנית בקהיר. בין חברי לכיתה הייתה מונה, בתו של הנשיא נאצר. ב–22 במאי 1967 הכריז נאצר, נשיא

מצרים, על סגירת מצרי טיראן לכלי שיט ישראליים, והמתיחות בין מצרים לישראל הלכה וגברה. הייתי עד למהומות ולהפגנות נגד ישראל ברחובות קהיר, ולתמיכה מוחלטת של העם במנהיג הכריזמטי נאצר. בשבוע האחרון של מאי 1967 קראה לי מרצה ממוצא אמריקני באוניברסיטה האמריקנית בקהיר, אשר ידעה שאני יהודי, והציגה לי שאלה אחת ויחידה: "מה? אתה עדיין במצרים?"

התחלתי להרגיש חלחול של עוינות ופחד, וכבר אז הודעתי לאבא שבכוונתי לעזוב את מצרים עם קבלת התואר הראשון, בקיץ 1968.

ביומה הראשון של מלחמת ששת הימים יצא אבי לעבודה בבוקר ואֶחַי ואחותי יצאו כרגיל לבתי הספר. אני נותרתי עם אמי בבית. פתאום נשמע צלצול בדלת, ושני אנשי שירות הביטחון בלבוש אזרחי דרשו ממני להצטרף אליהם לתחנת המשטרה, כדי לבדוק דבר מה בתעודת התושב שלי. אמי חששה לגורלי ונתנה לי בגדים וכסף. הם מיהרו לציין שאין צורך בבגדים ושזה עניין של חמש דקות בלבד.

כשלושה ימים לאחר פרוץ המלחמה, בדרך לבית המעצר אבו זעבל, שאלתי את השוטר שעמד סמוך אלי במשאית הפתוחה: "לאן פנינו מועדות?" הוא השיב במשפט אחד קצר: "אתם הולכים להיות בשר תותחים." כשנודע לקציני בית המעצר שאני סטודנט באוניברסיטה האמריקנית בקהיר, הם האשימו אותי שאני סוכן אמריקני וספגתי עינויים, מכות והשפלות.

בסוף 1969, לאחר כשנתיים במעצר, שוחררתי, נושא עמי מזוודה קטנה וכיפה שאחד מהעצורים היהודים דאג לסרוג לי כמתנת פרידה. בנמל התעופה בקהיר נפרדתי מההורים בהתרגשות רבה, ואבא אמר לי: "להתראות בארצות הברית."

הכיפה שנסרגה בבית המעצר

השנתיים בהן בילתי במעצר היו חמש הדקות הארוכות בחיי.

כשהגעתי לפריס, ביקשתי מארגון **היאס**[1] לקבל ויזה לארצות הברית. קיבלתי את הוויזה וגם אישור להשלמת התואר הראשון שם. התעניינתי בחיים בארצות הברית, ואולם מדינת ישראל סקרנה אותי. התחלתי להשתתף בהרצאות של אנשי הסוכנות היהודית ליוצאי מצרים, ולהתעניין בעלייה לארץ. כבר בהרצאה השנייה גמרתי אומר בלבי לעלות. במצב ששרר אז לא הייתה לי אפשרות להתייעץ עם ההורים במצרים ולהודיע להם על כוונתי זו.

ביולי 1969 עליתי ארצה. לאחר פרק זמן קצר באולפן התקבלתי לשנה השנייה באוניברסיטה העברית בירושלים בחוגים לכלכלה והיסטוריה של המזרח התיכון, וסיימתי שם תואר ראשון. בראשית אוקטובר 1970 קיבלתי הודעה מהסוכנות היהודית שהורי עזבו את מצרים והגיעו לפריס. באופן סמלי הגיעו הורי לפריס ב–28 בספטמבר 1970, יום מותו של נאצר. משם בישר לי אבי שבכוונתם לעלות ארצה. אבן כבדה נגולה מעל לבי. הורי עלו ארצה בפברואר 1971 וסוף סוף התראינו אחרי פרידה של שלוש וחצי שנים.

בהיותי בן 27, באפריל 1972, גויסתי לצה"ל לחיל ההנדסה הקרבית. ביום הראשון של מלחמת יום הכיפורים הוצבתי בסיני, שם שֵׁירתי חצי שנה. החשש הגדול שלי היה ליפול בשבי המצרי, כי ידעתי שזה יהיה סופי.

כשנה לפני כן, ושוב לאחר שחרורי מהצבא, עבדתי ככתב לענייני כלכלה בטלוויזיה הישראלית בערבית. בתפקידי זה ביקרתי פעמיים בקהיר לאחר חתימת הסכם השלום ב–1979. בפעם הראשונה היה זה ב–3 במרץ 1980, לרגל פתיחת קו התעופה תל אביב–קהיר של אל על, ואז לא הורשינו לצאת מתחום נמל התעופה בקהיר.

1 **היאס**: **Hebrew Immigrants Aid Society** – "החברה לסיוע למהגרים עברים" היא ארגון יהודי אמריקני שהוקם ב–1902 על מנת לסייע ליהודים נתיני ארצות הברית להשיג רישיונות כניסה בעבור קרוביהם באירופה, ולעזור להם בצעדיהם הראשונים בארץ החדשה.

שנה לאחר מכן, ב–17 במרץ 1981, נשלחתי לסקר את הביתן הישראלי ביריד

הבינלאומי במצרים. הפעם כבר לא כעציר או כפליט, אלא ככתב של הטלוויזיה הישראלית בערבית ששידר בראש מורם מקהיר אל התחנה בירושלים.

לימים, מוניתי כראש דסק הכלכלה בטלוויזיה הישראלית בערבית ומשם עברתי למשרד ראש הממשלה, שם עבדתי שנים ארוכות. תוך כדי עבודתי השלמתי לימודי תואר שני באוניברסיטת פריס VIII וכתבתי תזה שפורסמה בהמשך כספר (בצרפתית), על העיתונות היהודית במצרים.[2]

אני נשוי ליולנדה, ילידת מצרים אף היא, שהכרתי לאחר עלייתי ארצה. אב לבן ולבת וסב לחמישה נכדים.

* * *

ב–11 במרס 2013 התקיים יום עיון על יוצאי ערב והאסלאם באוניברסיטת בר–אילן. פרופ׳ נחם אילן, בהרצאתו "הרהורים על התחסלות הקהילה היהודית במצרים", התייחס ליהודי מצרים במלחמת ששת הימים, בציינו כי:

> עד כה נחקר הנושא באופן חלקי ועדיין חסר מסד הנתונים המלא שעליו אפשר יהיה לכונן מחקר מקיף וממצה שיציג את כל השלבים ושיאפשר לנתח את כל הגורמים להמשך חיסולה של הקהילה היהודית במצרים בתום מלחמת ששת– הימים [...] כיצד השפיעה מדינת ישראל במעשייה ובמחדליה על מעמדם של היהודים במצרים.[3]

---

2 עובדיה ירושלמי, **עלייתה ונפילתה של העיתונות היהודית במצרים, 1879–1948**, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת פריס VIII, מאי 1998. (עברית);
Ovadia Yéroushalmy, **La presse Juive en Égypte 1879–1957**. Ed. Nahar ,Misraim ,A.S.P.C.J.E: Paris, 2007.

3 נחם, אילן, "הרהורים על התחסלות הקהילה היהודית במצרים". תמצית הדברים ביום עיון **על האקסודוס השני: הגירה ועלייה של יוצאי ערב והאסלאם**, שהתקיים באוניברסיטת בר–אילן מטעם מרכז דהאן, 11 במארס 2013.

עד היום לא פורסם כמעט דבר בנושא העצירים היהודים במצרים לאחר מלחמת ששת הימים, להוציא ספרי זיכרונות, עדויות פה ושם, ריאיון אחד או שניים. החלטתי להרים את הכפפה ולקחתי על עצמי משימה שבערה בי שנים – לחקור ולספר את הסיפור המלא. לנסות להביא את התמונה המלאה של האירועים, כפי שחוו אותם העצירים מבפנים וכפי שנראו וטופלו מבחוץ. אשר לחוויות מבפנים, לא הסתפקתי רק בזיכרונותי האישיים משנות המעצר, אלא גם גביתי עדויות של עצירים אחרים.

החידוש העיקרי של הספר הוא בכך שלראשונה מוצג לקורא נושא יהודי מצרים במלחמת ששת הימים ואחריה על כל מרכיביו. הוא שופך אור חדש על חיי היום-יום של העצירים בבתי המעצר, על הסבל שעברו, על התהליכים ההיסטוריים שהתרחשו והשפעתם על חיי הקהילה.

אך בעיקר רציתי להבין מה קרה בימים ההם מחוץ לכותלי בתי המעצר ובתי הכלא שבהם נִמַקונו. מה דיווחו ארגונים שונים על מצבנו, ארגונים יהודיים ושאינם יהודיים, מה ידע העולם על מה שקורה לנו, אילו ממשלות זרות התגייסו כדי לנסות ולסייע, ומה עשו בעבורנו ארגוני זכויות האדם הבינלאומיים וארגוני הסיוע היהודיים. אחת ממטרות הספר היא לשמר את הזיכרון הקולקטיבי, והשנייה – להפריך טענות של החוקרים במצרים שטענו שיהודי מצרים כלל לא נעצרו במלחמת העצמאות, במבצע קדש ובמלחמת ששת הימים.

מתוך כל החומרים שאספתי לאורך השנים אני מנסה לספר את סיפור האירועים הקשים שחוו היהודים שנותרו במצרים ביוני 1967, החל בפרוץ מלחמת ששת הימים ועד שנת 1970. סיפור זה על פרטיו אינו ידוע, גם לא בקרב ההיסטוריונים. הוא אינו קיים על מדף הספרים ההיסטורי של עם ישראל, והגיע הזמן לספרו, למען הדורות הבאים.

מצאתי תשובות, לעתים חלקיות ולעתים מלאות, בארכיונים שונים בארץ ובעולם כמו **גנזך המדינה** (להלן: גה"מ), ששחרר באמצע העשור הנוכחי את כל התיקים החסויים על אודות יהודי מצרים במלחמת ששת הימים; **הארכיון הציוני המרכזי**

(להלן, אצ"מ); **ארכיון מערכת הביטחון וצה"ל** שפתח לבקשתי באוקטובר 2016 מסמכים על יהודי מצרים שהיו חסויים עד כה; ארכיון ה**ג'וינט**;[4] **ארכיון הוועד היהודי האמריקני**, אשר נענה לבקשתי והעביר לי את כל המסמכים הנוגעים לפעילות הוועד במשרדיו בניו יורק ובפריס בעניין יהודי מצרים;[5] **ארכיון יהודי איטליה** ברומא ועוד ארכיונים של ארגוני סיוע אחרים כמו **COJASOR**, ארגון שפועל בצרפת עד היום,[6] ו**ארכיון יד הזיכרון לשואה** בפריס, שבו נמצא חומר על קליטת העצירים שם.

* * *

זה המקום להביע את תודותי למי שסייעו בידי במשימה הזאת שנטלתי על עצמי.

חובה נעימה לי היא להודות לדר' רות קמחי שדרבנה אותי ללא לאות לסיים את המחקר, נתנה לי עצות מעשיות יום יום ולפעמים שעה שעה, בדקה כל מקור, כל משפט, כל מילה, וערכה את כתב היד טרם העברתו להוצאת אחיאסף.

תודה לכל עובדי הארכיונים מהם אספתי חומר למחקר זה. תודה מיוחדת לאהובה אריכא מארכיון הג'וינט בירושלים, ללור פוליטי מה–**COJASOR** בפריס, לאן מינץ–כהן ושרלוט בונלי מהוועד היהודי האמריקני (**AJC**) בירושלים ובניו יורק, שחשפו בפניי אוצר של מסמכים היסטוריים.

אחרונים חביבים, אשתי יולה שעמדה לצידי לאורך השנים, עודדה אותי והייתה לי אוזן קשבת, וילדינו איציק ואושרית, העניקו לי תמיכה שלא תסולא בפז. אבא ז"ל,

---

4 הג'וינט – **Joint** (JDC) או בשמו המלא, **American Jewish Joint Distribution Committee**, הוא ארגון צדקה יהודי אמריקני שהוקם ב–1914 ושנועד לסייע ליהודים באשר הם. הג'וינט פועל להצלת יהודים שנתונים תחת איום ומספק סעד לקהילות יהודיות במצוקה על ידי אספקת מזון, לבוש ותרופות לזקנים.

5 הוועד היהודי האמריקני **The American Jewish Committee - AJC**, הוא ארגון יהודי אמריקני שנועד לשמור על זכויותיהם של יהודים במדינות מחוץ לארצות הברית. הארגון הוקם בניו יורק בפברואר 1906 בידי 35 מבני האליטה היהודית–האמריקנית ממוצא גרמני. ברקע היווסדו עמדה מצוקתם של יהודי רומניה ורוסיה בשנים שקדמו להקמתו. מטרתו למנוע פגיעה בזכויות האזרחיות והדתיות של היהודים בעולם.

6 **COJASOR** – Comité juif d'action sociale et de reconstruction

ואמא שתיבדל לחיים ארוכים, אחותי לילה ואחי אפרים ואלברט שהקפידו לבקר אותי בבתי המעצר ולשלוח מכתבים לעודד את רוחי. תודה משפחתי היקרה.

פרק ראשון

הקהילה היהודית במצרים - רקע

מאפייני הקהילה[7]

הקהילה היהודית במצרים הייתה מורכבת מגרעין מקורי–מקומי של יהודים קראים ורבניים. אלה ישבו במצרים ברציפות כמה מאות שנים, שמרו על ייחודם הדתי–הפולחני אך השתלבו בסביבתם ואימצו את אורח החיים ואת התרבות של העם המצרי. החל במאה ה–15 הגיעו למצרים מהגרים רבים, והשיא היה לאחר פתיחת תעלת סואץ. בין הזרים הרבים שהגיעו למצרים היו גם יהודים ממזרח אירופה ומאגן הים התיכון.

בתחילת המאה ה–19 מנתה הקהילה במצרים כ–7,000 יהודים, אולם בשנת 1907 כבר נפקדו כ–39,000 נפש ובמפקד 1947 נמנו כ–66,000 איש. ברם, לפי הערכה ריאלית היו במצרים ב–1948 לפחות כ–80,000 יהודים. 90.7 אחוזים מכלל יהודי מצרים ישבו באלכסנדריה ובקהיר, שתי הערים הגדולות והקוסמופוליטיות.

בשל תהליך ההגירה המהיר למצרים, הייתה זו קהילה שהפכה בזמן קצר מקהילה הומוגנית בעיקרה לקהילה הטרוגנית מאוד, שהייתה מורכבת מעדות שונות ומקהילות מוצא רבות בעלות מסורת, שפה ותרבות שונות. היא הייתה שונה מקהילות פזורה אחרות שהיו הומוגניות בעיקרן, בעלות מורשת משותפת, וחיו דורות במקומות מושבן. במצרים היה אפשר לכנות בשם "יהדות מצרים" רק את

7 הפרק הזה מבוסס בעיקרו על שני הספרים הבאים: Gudrun Krämer, The „Jews in Modern Egypt, **1914–1952**, London: Tauris & Co 1989. רות קמחי, **ציונות בצל הפירמידות**, : תל אביב עם עובד, 2009. ע'ע 20–33 (להלן: קמחי, 2009).

הגרעין הקטן והמקורי של היהדות המזרחית–המסתערבת, כעשרה אחוזים מכלל הקהילה. שאר חברי הקהילה היו אמנם "יהודים ממצרים" אך לא יהודים מצרִים.

עוד מאפיין של הקהילה היהודית היה ריבוי הנתינויות הזרות. בשל משטר הקפיטולציות נטו המהגרים לשמור על נתינותם הזרה, או להשיג נתינות זרה מהקונסולים הזרים במקום. בשנת 1907, לדוגמה, 58 אחוזים מבני הקהילה היו בעלי נתינות זרה, והשאר היו נתינים מצרִים או חסרי נתינות.

מבחינת הרכבם העדתי נחלקו היהודים במצרים לשלוש קהילות אשר באלכסנדריה פעלו במסגרת משותפת, אך בקהיר התפצלו לשלושה ארגונים קהילתיים נפרדים.

הקהילה הספרדית – אל הקהילה הזאת השתייכו יהודים מזרחים, שחלקם חיו במצרים מדורי דורות וחלקם היגרו אליה מארצות ערב במאה ה–19, ויהודים ספרדים, צאצאי המגורשים מספרד ומפורטוגל שאליהם נוספו מהגרים מאיטליה, מהאימפריה העות'מאנית, מארצות אגן הים התיכון ומהבלקן. בראש הקהילה עמדה האליטה הספרדית הוותיקה של המכובדים ובעלי ההון, שהייתה מעורבת בכל שטחי הפעילות הכלכלית במצרים, והייתה הקבוצה החזקה בקהילה היהודית הן בעוצמתה הכלכלית הן בעוצמתה החברתית.

הקהילה האשכנזית – אשכנזים נמצאו במצרים כבר במחצית המאה ה–19, ואולם הגל העיקרי של ההגירה האשכנזית החל אחרי הפוגרומים ביהודי רוסיה בסוף המאה ה–19 ובראשית המאה ה–20. על פי גודרון קרמר (Gudrun Krämer) מנתה **הקהילה האשכנזית** בין שתי מלחמות העולם בין 5,000 ל–6,000 נפש; הערכות אחרות מדברות על כ–10,000 איש בשתי הערים. רובם הגיעו מרוסיה ומרומניה ודיברו ביניהם יידיש; רק מעטים הגיעו מארצות דוברות גרמנית, כמו אוסטריה.

הקהילה הקראית – הקהילה הזאת ישבה במצרים כאלף שנים ושמרה על ייחודה הדתי והחברתי. לפי המִפקד של שנת 1937 מנתה הקהילה כ–5,000 איש, אך מקורות קראיים טוענים כי מנתה עד 10,000 איש. הקהילה התרכזה בקהיר, ורוב בניה נמנו עם השכבה הענייה של יהדות מצרים ועסקו במלאכה זעירה. רק עם תום מלחמת העולם הראשונה קם מעמד בינוני קראי, והיו אף משפחות שהתעשרו. השפה השלטת בין חברי הקהילה הייתה ערבית, ובאופן כללי אימצה הקהילה הזאת מנהגים ואורחות חיים של חברת הרוב המצרית.

הקהילה היהודית וחברת הרוב

עד אמצע שנות הארבעים של המאה ה–20 זכתה הקהילה היהודית למעמד בטוח ומכובד בחברה המצרית. לא הוטלו הגבלות על פעילותה הכלכלית, על מנהגיה הדתיים, על חיי החברה והתרבות שלה, ואף לא על הפעילות הציונית. בחברה הקוסמופוליטית של מצרים בין שתי מלחמות העולם היו אנשי הקהילה חלק מקבוצת הזרים ההטרוגנית שהייתה בעלת מעמד כלכלי וחברתי גבוה.

היו יהודים שהשתלבו גם בחיים הפוליטיים במצרים. היו בהם חברים בבית הנבחרים ובסנאט המצרי, רבים מהם עבדו כפקידים בשירות המדינה, ונציגים יהודים ישבו בעיריית אלכסנדריה. בשנת 1924 מונה ראש קהילת קהיר, **יוסף אצלאן קאטאווי פאשא** (1861–1942), לשר האוצר, ובשנת 1925 התמנה לשר התחבורה. בשנת 1927 נבחר קאטאווי לסנאט וכיהן כסנאטור עד שנת 1938. בנו, **רֶנה קאטאווי** (1896–1946), מונה פעמיים לחבר פרלמנט מטעם אזור קום אומבו, בשנת 1938 ובשנת 1945. **יוסף דה–פיצ'וטו ביי** (1872–1938), סגן נשיא הקהילה באלכסנדריה, מונה לסנאטור מטעם הַוָפְד במארס 1924, והרב הראשי **חיים נחום אפנדי** (1873–1960) מונה לסנאטור בשנת 1931.

היהודים היו שותפים לפעילות הכלכלית הגואה מראשית המאה ה–20: הם תרמו לפיתוח תעשיית הסוכר ולסלילת מסילות הברזל, והשתתפו בייסוד הבנק הלאומי המצרי ובורסת הכותנה. השפעתם בסקטור הכלכלי המודרני במצרים עלתה בהרבה על שיעורם היחסי באוכלוסייה; התשלובות התעשייתיות והכלכליות שהם הקימו סיפקו תעסוקה ואמצעי קיום לעשרות אלפי מצרים, ותרמו להכנסה הלאומית המצרית. בני מעמד הביניים השתלבו בחיי המסחר, במקצועות חופשיים ובפקידות, ורבים מהם היו אמידים. היהודים השתלבו גם בספורט המצרי, בעיתונות ובחיי התרבות במצרים כבמאים, שחקנים וזמרים.

הלאומיות המצרית לא ראתה ביהודים ובציונות אויב, אלא דווקא גורם שאפשר לשתף עמו פעולה; אישים יהודים וציונים תמכו במאבק העם המצרי לעצמאות.

דאוד חזן, בנו של הרב הראשי לאלכסנדריה **אליהו חזן**, היה חברו הקרוב ויועצו של **מוצטפא כאמל**, ממנהיגי התנועה הלאומית המצרית עוד בשנת 1904. עם מותו של מוצטפא הצטרף חזן לאחיו, **עלי כאמל**, להמשך המאבק נגד הכובש הבריטי. שיאו של המאבק היה בסיום מלחמת העולם הראשונה. בנובמבר 1918 התייצבה לפני הנציב העליון הבריטי משלחת בראשות **סעד זַע'לוּל** (1860–1927), שביקשה לנסוע ללונדון על מנת לשאת ולתת על עצמאות מצרים. כך קמה מפלגת **אל-וַפְד** (פירוש השם: המשלחת).

בשליש הראשון של המאה ה–20 היה יחסה של חברת הרוב המוסלמית לקהילה היהודית נינוח ושלו, ללא גילויי שנאה או רדיפות מכל סוג שהוא. הלאומיות המצרית בתחילת דרכה התרחקה מהפאן–ערביות ומהפאן–אסלאמיזם. סיסמתה, "מצרַים למצרִים", ביטאה את תחושת ההתבדלות של העם המצרי מהעולם הערבי ואת תפיסת ייחודו כישות היסטורית–אוטונומית. הלאומיות המצרית, שעד אז הייתה נפוצה רק בקרב החוגים האינטלקטואליים, הייתה, בהנהגתו של סעד זע'לול, לכוח הפוליטי המרכזי במאבק לעצמאות לאומית.

ב–4 ביוני 1920 נערכו בבתי הכנסת במצרים תפילות מיוחדות במעמד ראשי הקהילה היהודית להצלחת המשלחת המצרית שיצאה ללונדון לשיחות על עצמאות מצרים. בקהיר קרא הרב הראשי את התפילה בעברית, ובאותו המעמד קרא נציג הוופד תפילה בערבית. היו גם ביטויי תמיכה של המצרים בהתעוררות הלאומית היהודית. בשנת 1920 השתתף סעד זע'לול בעצרת ציונית בלונדון שבה נאם הלורד בלפור, ובוועידת סאן רמו הביע את תמיכתו בהקמתו של בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל.

בעצרת תמיכה שהתקיימה באלכסנדריה ביום השנה הראשון להצהרת בלפור נכחו ראש ממשלת מצרים ומושל העיר. בעצרת דומה בקהיר בירכו מוסלמי וקופטי את העם היהודי בשם משלחותיהם, וחבורות של מוסלמים קראו: "תחי האומה היהודית!", והיהודים השיבו בקריאה: "תחי מצרים החופשית!" גם העיתונות המצרית קידמה את הצהרת בלפור בברכה, וכתבות ברוח זו התפרסמו בשני העיתונים הנפוצים **אל-אהראם** ו**אל-מוקַטם**.

העיתון **La Liberté** שהיה שופרה של מפלגת הוופד, נוסד בשנת 1921 בידי

עורך הדין היהודי **לאון קסטרו** (1883–1948), שגם ערך אותו עד שנת 1925. קסטרו אף מונה למזכיר האירופי של המפלגה, ויצא עם זע׳לול למסעות הסברה בפריס, בלונדון וברומא. במסגרת ה**וופד** פעלו עוד יהודים שנמשכו למדיניותה ולאוריינטציה הליברלית שלה. ככלל, שכבת המשכילים היהודים במצרים הזדהתה עם עמדות המפלגה, וסעד זע׳לול אהד את רעיון הקמתו של בית לאומי ליהודים בארץ ישראל, וראה ביישובם בה מקור לשיתוף פעולה פורה עם מצרים.

ב–15 במארס 1922 הוכרזה רשמית עצמאותה של מצרים והונהגה בה מונרכיה עם ממשל קונסטיטוציוני. בשנת 1923 הוכתר הסולטאן **אחמד פואד** למלך **פואד הראשון**. לאחר פרסום החוקה החדשה, ב–19 באפריל 1923, נערכו בחירות לפרלמנט. מפלגת הוופד זכתה בהן ברוב מוחלט, וסעד זע׳לול הקים את ממשלת הוופד הראשונה בינואר 1924. המלך פואד הראשון טיפח קשרים ידידותיים לא רק עם בעלי הממון ובעלי השררה בקהילה היהודית, אלא גם עם אנשי הרוח. היו לו יחסים קרובים עם הרב הראשי של מצרים, הרב חיים נחום אפנדי. בשנת 1931 הוא מינה אותו לסנאטור, ובשנת 1933 לחבר האקדמיה המצרית.

עוד ביטוי ייחודי למעמדם של היהודים בחברה המצרית אפשר למצוא בעובדה שבעיתונות המצרית צוינו התאריכים על פי לוח השנה הגרגוריאני, לוח השנה המוסלמי, לוח השנה הקופטי ולוח השנה היהודי. הבנקים הגדולים, הבורסה באלכסנדריה, בורסת הכותנה, ומשרדים רבים (כולל משרדי ממשל) היו סגורים בראש השנה, ביום כיפור ובחג הראשון של פסח. עד אמצע שנות השלושים כמעט לא ניכרו סימני איבה כלפי היהודים בקרב האוכלוסייה המצרית. הסובלנות שגילו המצרים כלפי היהודים הייתה פרי הכנסת האורחים הידועה של העם המצרי וההערכה הרבה שרחשו לאלמנט היהודי שנטל חלק מכריע בהקמת המוסדות הכלכליים, המסחריים והבנקאיים במצרים, מוסדות שהצעידו אותה למודרניזציה.

ערעור במעמדה של הקהילה

עם עליית היטלר לשלטון בינואר 1933 ותחילת הרדיפות נגד היהודים בגרמניה, פתחו יהודי מצרים במערכה ציבורית נגד האנטישמיות הגרמנית על מנת לעצור

את הנאציזם בכלל ולבלום את התפשטותו במצרים בפרט. הם הקימו ארגון גג, **L.I.C.A.** – "הליגה למאבק נגד האנטישמיות" – בראשותו של לאון קסטרו. המערכה התעמולתית של יהודי מצרים והחרם הטוטלי שהטילו על מוצרים גרמניים הביאו לאיום של הגרמנים להטיל חרם נגדי על יבוא הכותנה ממצרים. החוגים הלאומיים במצרים חששו מכך וביטאון הווופד אף הזהיר את היהודים שאם ימשיכו בחרם על גרמניה, תסייע מצרים לערביי פלשתינה במאבקם נגד היישוב היהודי.

עד אז נתפשה הקהילה היהודית כגורם חיובי שתורם לשגשוג הכלכלי במצרים, ואולם החרם הכלכלי היהודי על גרמניה איים לפגוע בכלכלה המצרית. זאת ועוד, הזדהותם של היהודים עם אחיהם באירופה נתנה מעין לגיטימציה למוסלמים במצרים להזדהות בצורה גלויה עם אחיהם בפלשתינה.

לאחר פרוץ המרד הערבי ב–1936, חברה בעיית פלסטין שעלתה אז על סדר היום הערבי והמצרי למגמות לאומניות, לנטיות פרו–נאציות ולפונדמנטליזם דתי שהלך והתגבר. אלה הביאו בהדרגה לתחילת תסיסה אנטי–ציונית ואנטי–יהודית במצרים. האות הראשון להעתקת התסכול בנושא פלסטין אל הקהילה היהודית היה כתובות נאצה אנטישמיות על קירות בתים ברובע היהודי בפורט סעיד בשנת 1936, כתובות אשר קראו לגרש את היהודים ולרדוף אותם. באפריל 1938 הפיצו בקהיר ארגוני הנוער של **האחים המוסלמים** כרוזים ובהם קראו להטיל חרם על יהודי מצרים הסוחרים עם יהודי פלשתינה ועומדים בקשרים עִמם. במאי ובנובמבר של אותה השנה נערכו במצרים ההפגנות האנטי–יהודיות הראשונות ביוזמתם של סטודנטים מאוניברסיטת **אל–אזהר**. השלטונות המצריים פיזרו את ההפגנות, אך אלה הצביעו על ראשית התפנית האנטי–ציונית, ומכאן האנטי–יהודית, בדעת הקהל המצרית.

כל עוד הייתה התסיסה בקרב חוגים לאומניים–קיצוניים, וכל עוד יצא השלטון להגנת הקהילה, לא נגרם לה נזק של ממש. ואכן, בשלב הראשון נמנעה הממשלה המצרית מלהתערב באופן פעיל בקונפליקט בפלשתינה. ואולם בהדרגה החלה הלאומיות המצרית לקבל תפנית לכיוון של פאן–ערביות ופאן–אסלאמיזם. התהליך הגיע לשיאו כאשר מצרים מילאה תפקיד מרכזי בהקמת הליגה הערבית

במארס 1945. הלאומיות המצרית התחברה לפאן–ערביות ואיבדה את הליברליזם שאפיין אותה עד אז. המאבק באימפריאליזם לווה בתגובות קסנופוביות הן של העם הן של המשטר, והסכסוך הציוני–ערבי בפלשתינה העלה את המתח הסמוי שבין הרוב המוסלמי למיעוט היהודי.

ב–2 בנובמבר 1945, ביום השנה ה–28 להצהרת בלפור, התחוללו מהומות אנטי–יהודיות בקהיר, הראשונות מסוגן במצרים בעת החדשה. חברי הארגון הקיצוני "מצרים הצעירה" העלו באש את בית הכנסת האשכנזי בעיר על ספרי התורה שהיו בו והרסו בית חולים יהודי, בית אבות ומוסדות יהודיים אחרים. על אף שלא היו קורבנות בנפש, סימנו התפרעויות ה–2 בנובמבר 1945 את תחילת קץ תקופת הזוהר של היהודים במצרים. אם עד אז עוד האמינו ראשי הקהילה כי זו תוכל להמשיך ולהתקיים תוך הזדהות בו–זמנית הן עם הלאומיות היהודית הן עם זו המצרית, בא הסכסוך בארץ ישראל ויצר קונפליקט שבו נתפשה הציונות כאנטי–תזה של הלאומנות הערבית. בעוד שהשיח הלאומי המצרי–פרעוני המקורי התאפיין בתרבות פתוחה ופלורליסטית, הנה לפי מושגי השיח האסלאמי–ערבי לא היה מקום לזרים במדינה ערבית.

בנובמבר 1947, לקראת ההצבעה באו"ם על ההצעה לחלוקת ארץ ישראל, שוב עלתה בעיית פלסטין על סדר היום הציבורי, כולל דיון נוקב גם בעיתונות המקומית.

ראשית סופה של הקהילה

ב–15 במאי 1948, עם פרוץ המלחמה ופלישת מצרים לארץ ישראל לצד שאר צבאות ערב, הוצאה הציונות במצרים אל מחוץ לחוק. מאות יהודים שהואשמו כציונים נעצרו ונשלחו לתקופה ארוכה למחנות מעצר. רכושם של רבים מהם הוחרם על פי צו שפורסם ב–30 במאי. בהמשך הוגבלה פעילותם של נתינים זרים בבורסה המצרית, ופורסמה הוראה שמאפשרת רק לנתינים מצרים לעסוק ברפואה.

ואולם הפגיעה המשמעותית במעמד הכלכלי של יהודי מצרים (ושאר הזרים) הגיעה כבר ביולי 1947, עת התפרסם במצרים חוק החברות – חוק מס׳ 638. החוק הזה, אשר נכנס לתוקפו ב–4 בנובמבר 1947, הגביל בעלות של זרים על חברות וכן

הגביל העסקת נתינים זרים. בכך הוא פגע ברוב יהודי מצרים, אשר רק 10 עד 15 אחוזים מהם היו בעלי נתינות מצרית. אט–אט התרחב מעגל הנפגעים כלכלית בקרב יהודי מצרים. הפגיעה הכלכלית בשילוב עם מצב המלחמה נגד ישראל דלדלה את הקהילה בהדרגה.

רוב היהודים במצרים חששו מעוד הגירה בתקופת חיים אחת, ולכן ניסו למשוך את הקץ ולא עזבו מיד, אלא בהדרגה, ככל שהלך וגבר החשש לביטחונם האישי, ולאו דווקא הכלכלי. על אף החוקים הכלכליים המגבילים משנת 1947, נותרו במצרים עשרות אלפי יהודים עד שנת 1956, ואלפים אחדים אחריה. הם המשיכו לחיות שם ואף התפרנסו בכבוד.

לאחר מהפכת הקצינים החופשיים ב–23 ביולי 1952, בראשות **ג'מאל עבד–א–נאצר**, היו שני אירועים אשר השליכו על יחס השלטונות במצרים אל יהודיה: **מבצע סוזאנה** או בשמו העממי **העסק הביש ומבצע קדש**, ובשמו האחר – **מלחמת סיני**.

בשנת 1954, במבצע סוזאנה, גייס המודיעין הישראלי חוליה מבין יהודי מצרים לביצוע פעולות חבלה שנועדו לשבש את מערכת היחסים בין מצרים ובין בריטניה וארצות הברית. כישלון המבצע גרם לתפיסת חברי החוליה ולהעמדתם למשפט מהיר. ד"ר **משה מרזוק** ו**שמואל עזאר** הוצאו להורג בתלייה; על **ויקטור לוי** ו**פיליפ נתנזון** נגזר מאסר עולם; על **מרסל ניניו** ו**רוברט דסה** הוטלו 15 שנות מאסר; **מאיר מיוחס** ו**מאיר זפרן** נידונו לשבע שנות מאסר ו**סזאר כהן** ו**אלי נעים** זוכו מאשמה.[8]

במבצע קדש, ב–29 באוקטובר 1956, חברה ישראל לבריטניה ולצרפת להתקפה על מצרים. מצד צרפת ובריטניה הייתה זו תגובה להלאמת תעלת סואץ בידי נאצר. מבחינת ישראל הייתה זו תגובה על עסקת נשק גדולה שחתמה מצרים עם צ'כוסלובקיה, על שיגור מחבלים מרצועה עזה לישראל, ועל חסימת המעבר למפרץ אילת לכלי שיט ישראליים. המבצע נמשך שמונה ימים, בין 29 באוקטובר ל–5 בנובמבר 1956.

לאחר מבצע קדש עצרה ממשלת מצרים כמה מאות יהודים וכלאה אותם במחנות מעצר ללא משפט וללא כל סיבה. רוב היהודים איבדו את פרנסתם הן בשירות

8 ג'ואל ביינין, **פזורת יהודי מצרים – תרבות, מדיניות וגיבוש גולה חדשה**, תל אביב: רסלינג, 2006, עמ' 30.

הממשלתי הן בסקטור הפרטי. רבים מהם גורשו בשל היותם אזרחים בריטים או

צרפתים, ואחרים נאלצו לעזוב בגלל החרמת רכושם. לאחר מבצע קדש השתנתה ההרגשה גם בקרב הצעירים שנאלצו להישאר במצרים. גם הם כבר הבינו שעתידם הוא מחוץ למצרים, והם תכננו לעזוב במועד שיתאים להם.[9] אחרי מלחמת ששת הימים היה גל המעצרים האחרון, ובעקבותיו עזבו אלה שעוד נשארו במצרים.

לאחר מבצע קדש: יהודים ממצרים יוצאים מהמכס בנמל אלכסנדריה לכיוון האונייה מלווים בשוטרים

9 ארכיון הג'וינט/148 A 245 Box 40,524 B Egypt, קטע מתוך JTS Daily Bulletin N.Y, דצמבר 1965.

אפשר לסכם ולומר כי הקמתה של מדינת ישראל שמטה את הקרקע מתחת לרגלי היהודים בארצות ערב. לא נותרה עוד כל אפשרות לקיים קהילה יהודית גדולה בארץ ערבית, והיהודים נאלצו לעזוב. כך קרה שגלי העזיבה הגדולים היו אחרי שלוש המלחמות, בשנים 1948, 1956, ו–1967, גלים אשר נבעו מפחד קיומי שחזר ועלה עם כל עימות צבאי חריף בין הישראלים לערבים.

מנתוניו של **סרג'ו דלה–פרגולה** עולה כי מספר היהודים במצרים שהיה בשנת 1947 65,639 נפש, ירד ל–42,500 בשנת 1955. בשנת 1960 צנח מספר היהודים ל–8,561.[10]

הגירה יהודית: בין השנים 1948–1955 הגיעו לישראל 14,000 מתוך 23,000 יהודים שעזבו את מצרים, כלומר 61 אחוזים עלו לישראל והשאר עזבו לארצות אחרות.

בשנים 1956–1959 עלו לארץ 15,000 יהודים, קרי 44 אחוזים מתוך 34,000 שיצאו ממצרים.

בשנים 1960–1966 הגיעו לישראל 25 אחוזים מהיהודים שיצאו ממצרים.

בסך הכול הגיעו לארץ בשנים 1948–1966 48 אחוזים, כלומר כמחצית מיהודי מצרים.[11]

ערב מלחמת ששת הימים ב–1967 מנתה הקהילה היהודית במצרים כ–2,500 איש, ואחרי המלחמה נותרו בה כמה מאות יהודים בלבד. מאז הלכה הקהילה והתחסלה סופית, בעיקר כתוצאה מזקנה וממוות טבעי. כיום חיים במצרים יהודים בודדים.

10 סרג'ו דלה–פרגולה, "הדמוגרפיה", בתוך: **מצרים** (עורך: נחם אילן), סדרת קהילות ישראל במזרח במאות התשע–עשרה והעשרים. ירושלים: מכון בן–צבי לחקר קהילות ישראל במזרח ומשרד החינוך, התשס"ח, עמ' 34.

11 שם, עמ' 37.

פרק שני

יהודי ארצות ערב
במלחמת ששת הימים ואחריה

בעקבות התבוסה שנחלו מצרים, סוריה וירדן במלחמת ששת הימים, וכתוצאה מרגשי נקם, התחוללו פרעות ומעשי דיכוי ביהודי ארצות ערב. פרט לשלטונות תוניסיה ומרוקו שניסו להגן על היהודים, רוב ארצות ערב ביצעו מעשי דיכוי באמתלה של נקיטת צעדים להגנת היהודים מפני הפורעים. הוועידה האסלאמית שהתקיימה בין ה–16 ל–21 בספטמבר 1967 ברבת עמון קראה למדינות ערב לרדוף את היהודים ולהטיל עליהם חרם. כך נאמר בהחלטות הוועידה:

> היהודים במדינות ערב לא התייחסו בכבוד אל ההגנה שמעניק להם האסלאם במשך הדורות, הם עודדו את הציונות העולמית ואת ישראל בכל דרך בתוקפנותה נגד הערבים, בגזילת ארצם והמקומות הקדושים המוסלמיים בפלסטין. הוועידה מצהירה בזאת כי היהודים במדינות המוסלמיות אשר יוכח הקשר שלהם עם הציונות וישראל ייחשבו כלוחמים נגד המוסלמים והם לא יהיו ראויים לחסות ולהגנה שאותן מחייבת הדת המוסלמית לבני דתות–החסות השלווים, ושומה על הממשלות המוסלמיות לנהוג כלפיהם כאל לוחמים תוקפנים. כמו–כן שומה על העמים המוסלמים כבודדים ובמקובץ להטיל עליהם חרם ולנהוג כלפיהם כאל אויבים.[12]

עיראק

במלחמת ששת הימים מנתה הקהילה היהודית בעיראק כ–3,000 נפש. רוב היהודים התגוררו בעיר הבירה בגדאד ומיעוטם בעיר בצרה. כשנודע לאוכלוסייה מה היו

12 גה"מ/חצ 4290/8, מכתב פנימי של משרד החוץ, מאת צבי גבאי, אל ההסברה במזרח התיכון, יהודי ערב, 21 בדצמבר 1967.

תוצאות המלחמה, קראו חכמי האסלאם למלחמת מצווה נגד היהודים באשר הם.

השלטונות עצרו יהודים, הגבילו את פעילותם הכלכלית, סימנו את בתיהם ושללו מהם את חופש התנועה. הגבלות חמורות הונהגו בתחום הכלכלי וקווי הטלפונים של היהודים נותקו בבתיהם ובמקומות עבודתם.

בסוף שנת 1967 נותרו במעצר כ–30 יהודים שנעצרו בערב ראש השנה העברית של אותה השנה. ההאשמות נגד היהודים נעו בין איסוף תרומות לטובת ישראל ובין פעילות לטובת ה"אימפריאליזם". עצירים בודדים השתחררו תמורת כופר נפש. הסתה פרועה נגד היהודים הופיעה בעיתונות, ברדיו, בהטפה במסגדים וגם בדברי פרשנות מהקוראן.[13] עיתון **אל–חוריה אל–ערביה** מהימים 12–13 בנובמבר 1967, קרא לשלול מהיהודים את זכויותיהם ואת כספם. מנהל היאס, **גיינור ג'קובסון**, נפגש בתחילת 1968 עם אנשי משרד החוץ במדריד ואנשי השגרירות האמריקנית במקום, והתרשם כי סכנה חמורה נשקפת לא רק ליהודי מצרים, אלא גם ליהודי עיראק.[14]

בראשית 1968 שלח מרדכי קדרון, שגריר ישראל ליד משרד האומות המאוחדות והארגונים הבינלאומיים בז'נבה, דו"ח למשרד החוץ בירושלים. הוא מסר כי שלטונות עיראק גזלו מהיהודים כמעט את כל רכושם, סתמו את מקורות הפרנסה שלהם, נישלו אותם ממשרותיהם והקהילה נותרה ללא מקורות פרנסה.[15] נציגת **הצלב האדום הבינלאומי** שביקרה בעיראק בראשית אוקטובר 1967, מצאה שהקהילה היהודית הייתה במצב רע ביותר ושרויה בפחד עז. היא לא הצליחה לקיים מגע עם נציגי הקהילה שפחדו להיפגש עם זרים. ארגון היאס השתדל לפעול באמצעות מחלקת המדינה בארצות הברית (להלן: **מחמ"ד**) כדי לאפשר

13 נסים קזז, "היהודים בסביבתם", בתוך: **עיראק**, (עורך: חיים סעדון). סדרת קהילות ישראל במזרח במאות התשע–עשרה והעשרים. ירושלים: מכון בן–צבי לחקר קהילות ישראל במזרח ומשרד החינוך, התשס"ב, עמ' 30; גה"מ/חצ 4290/8, מאת שאול בר–חיים/מנהל מז"ת אל כל הנציגויות, סקירה של צ. גבאי, 21 בדצמבר 1967.

14 שם, שם, מברק מאת דוד אריאל/ הקונסוליה ניו יורק, אל משרד החוץ: על ביקור מנהל היאס, גיינור ג'קובסון באירופה, 14 בפברואר 1968.

15 שם, שם, מאת מרדכי קדרון/ שגריר ישראל ליד משרד האומות המאוחדות והארגונים הבינלאומיים בז'נבה, אל ש. הלל/משרד החוץ, על אודות יהודי המז"ת [המזרח התיכון] ופעילות הנציב העליון לפליטים של האו"ם, 14 בפברואר 1968.

לחלק מהיהודים לעזוב את עיראק. אף על פי שממשלת עיראק אסרה על יציאת

היהודים, הצליחו בודדים לעזוב את עיראק במחצית השנייה של 1967.[16] במארס 1968 חוקקה ממשלת עיראק חוק שאסר על היהודים לקבל יותר מ–100 דינרים לחודש בעבור מכירת רכוש כגון בניינים וקרקעות. על תשעה יהודים נגזר דין מוות בשל פעילות ציונית במשפטים מבוימים, וב–27 בינואר 1969 הם הוצאו להורג בתלייה בכיכר הראשית של העיר בגדאד.

סוריה

בסוף שנות הארבעים של המאה ה–20 מנתה הקהילה היהודית בסוריה כ–40,000 נפש.[17] מפרוץ מלחמת ששת הימים ועד סוף 1967 ברחו ממנה יותר מ–15,000 יהודים שמצאו מקלט זמני בצרפת.[18]

רוב היהודים בסוריה היו בעלי נתינות סורית, ומיעוטם היו חסרי נתינות או בעלי נתינות זרה. מצבם הוסיף להיות חמור גם בסוף שנת 1967: היהודים חיו בפחד עז והיו נתונים לרדיפות הן של השלטונות הן של האוכלוסייה, ובייחוד של הפליטים הפלסטינים. הגזרות שהטילו השלטונות על היהודים היו: הגבלה בפתיחת חנויותיהם, איסור יציאה מסוריה, איסור לנוע ברדיוס גדול יותר משלושה קילומטרים ממקום המגורים, והחובה לרשום 'יהודי' בתעודת הזהות בצבע אדום. בסוף שנת 1969 ירד מספר היהודים לכ–3,500 נפש, כ–2,000 בדמשק, כ–1,500–1,000 בחלב וכ–200 בקאמישלי.[19] מוסלמים מונו כמנהלי בתי ספר יהודיים, עובדים יהודים פוטרו לטובת פלסטינים והודחו רופאים ורוקחים

16 שם, שם, מאת שאול בר–חיים/מנהל מז"ת אל כל הנציגויות, סקירה של צ. גבאי, 21 בדצמבר 1967.

17 שם.

18 גה"מ/חצ 4280/8, דו"ח של הג'וינט/ארה"ב, 26 בינואר 1968.

19 גה"מ/ חצ 4290/8, מאת משרד החוץ/מנהל מז"ת /שאול בר–חיים אל כל הנציגויות, סקירה של צ. גבאי, 21 בדצמבר 1967; מרטין גילברט, **ההיסטוריה של יהודי ארצות ערב במפות**, אוקספורד: 1975, בשיתוף עם **WOJAC – World organisation of Jews from Arab countries**.

יהודים.[20] יחד עם זאת סיפקו השלטונות הגנה לרבעים שבהם התגוררו יהודים בחגים ובשעות סכנה.[21]

שגריר צרפת בדמשק דיווח ביוני 1967 למשרד החוץ הצרפתי כי בדמשק לא היו הפגנות אנטי–יהודיות.[22] **מחמ"ד** ציינה כי מצב היהודים לא היה טוב גם לפני יוני 1967, ובתחילת 1968 ניכרו סימנים להרעה ניכרת במצבם של היהודים. שגריר ספרד בדמשק, בניגוד לעמיתו בקהיר שפעל נחרצות לשחרור יהודי מצרים, לא התלהב מהטיפול בנושא היהודי, והסתפק בהעברת תשובות השלטון הסורי בנוגע למצבם של היהודים בסוריה, כלשונן, למשרד החוץ הספרדי.[23]

מאות יהודים הגישו בקשה לקבלת סיוע כלכלי מהג'וינט.[24] זה פעל להגדיל את תקציבי הסיוע המועברים אל יהודי סוריה. כדי לקבל מידע על מצבם ניסה **הקונגרס היהודי העולמי**[25] להפעיל את אנשי הצלב האדום. אלה הִתנו את סיועם בשמירה על סודיות גמורה. כן הופעלו לצורך זה המפקח הראשי על הפליטים מטעם האו"ם ואנשי ארגון הג'וינט.[26] על פי מנהל היאס, גיינור ג'קובסון הייתה סוריה אדישה למעמדה בדעת הקהל המערבית ולא התלהבה ממאמציה של ארצות הברית לשפר

---

20 **הגירה ועלייה של יוצאי–ערב והאסלאם**, כנס של מרכז דהאן, אוניברסיטת בר–אילן, 11 במארס 2013: פרופ' שמואל טריגנו, "האקסודוס השני – האתגר בכתיבה מחדש של ההיסטוריה של היהדות הספרדית בדורות האחרונים", עמ' 14.

21 ירון הראל, "עורי צפון, הפיחי גני", **עת–מול** 237, נובמבר 2014, עמ' 6.

22 אצ"מ/ 1393 3C, מאת י. דומיניץ /הסוכנות היהודית מחלקת העלייה אל ד"ר נ. גולדמן, 16 ביוני 1967.

23 גה"מ/חצ 4290/1, מאת יוסף בן–אהרן/שגרירות ישראל בוושינגטון אל משה"ח/מז"ת, 9 בינואר 1968.

24 גה"מ/חצ 4280/8, דו"ח של הג'וינט/ארה"ב, 26 בינואר 1968.

25 **הקונגרס היהודי העולמי – World Jewish Congress – WJC** הוא ארגון יהודי בינלאומי שמורכב מקהילות ומארגונים יהודיים ברחבי העולם. הקונגרס נוסד בשנת 1936 על מנת להבטיח את קיומו ואת אחדותו של העולם היהודי, ואת זכויותיהן ומעמדן של הקהילות היהודיות ברחבי העולם, לסייע להן בפיתוח החיים החברתיים והכלכליים היהודיים, ולייצג את האיגודים היהודיים הארציים לפני הממשלות והגופים הבינלאומיים השונים. מאז תום מלחמת העולם השנייה עוסק הקונגרס היהודי העולמי בהגנה על זכויותיהם של יהודים ברחבי העולם, במאבק באנטישמיות ובאפליית יהודים.

26 אריה כהן, "קהילה במצר: עלייה, העפלה, ומילוט", בתוך: **סוריה** (עורך: ירון הראל), סדרת קהילות ישראל במזרח במאות התשע–עשרה והעשרים, ירושלים: מכון בן–צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, 2009, עמ' 207.

את מצב היהודים בסוריה.[27] לקראת סוף שנת 1967 הורגשה הקלת מה במצבם של היהודים והם החלו לשוב לעבודה. בסוף אותה השנה ביקשו נציגי הצלב האדום לבקר בקאמישלי, אך השלטונות מנעו זאת מהם.[28] למן מלחמת ששת הימים סייעה ממשלת איטליה רבות להוצאת יהודי סוריה ונתנה להם זכות ישיבה באיטליה עד שיסתדרו. זה לא נעשה בחשאי. ב–14 ביולי 1967 הצהיר ראש ממשלת איטליה בפרלמנט, שממשלת איטליה פועלת לעזרת היהודים תושבי ארצות ערב. ביולי 1967 עזבו את סוריה כ–30 יהודים בעלי אזרחות איטלקית,[29] ולאחר משא ומתן ממושך שנוהל באמצעות הצלב האדום הבינלאומי התירו השלטונות בראשית דצמבר 1967 למשפחה יהודית חסרת נתינות לעזוב את המדינה.[30]

לבנון

מלחמת ששת הימים הייתה נקודת מפנה גם ליהודי לבנון, אשר מנו ערב המלחמה 6,000 נפש. גילויי האלימות כלפיהם התרבו ונוצר חשש אמיתי לעתידם בלבנון. בתוך פחות משנה הצטמצם מספרם לכ–3,000.[31]

תוניסיה

ביום הראשון של המלחמה הצליח ההמון לחדור לבית הכנסת: ספרי התורה נשרפו, לוחות זיכרון נעקרו. כמו כן, נפגעו כמה בתי כנסת קטנים בסביבות תוניס, קומה אחת של בניין הקהילה היהודית, מכוניות של יהודים וכן הוצתה הדלת של

27 גה"מ/חצ 4290/8, מאת דוד אריאל/ הקונסוליה בניו יורק, אל משה"ח/מז"ת, 14 בפברואר 1968.

28 שם, שם, מאת שאול בר–חיים/ משה"ח, מז"ת, אל כל הנציגויות. סקירה של צ. גבאי, 21 בדצמבר 1967.

29 גה"מ/חצ 6549/28, מאת אורי ברגר, לשכת שלמה הלל/ אל שלמה הלל, 7 בספטמבר 1967.

30 אצ"מ/ 1393 C3, מאת י. דומיניץ /הסוכנות היהודית מחלקת העלייה אל ד"ר נ. גולדמן, 16 ביוני 1967.

31 ראו לעיל, הערה 21.

משרדי הג׳וינט בעיר הבירה. נשיא תוניסיה בורגיבה התערב באותו היום, דבר ששם קץ למהומות. בחודש הראשון מפרוץ המלחמה עזבו 2,500 יהודים ועד סוף 1967 עזבו (לפי הערכה) כ–6,000 מיהודי תוניסיה.[32]

לוב

מלחמת ששת הימים הביאה לגל פרעות גם ביהודי לוב אף על פי שלוב לא הייתה מעורבת ישירות במלחמה. יהודי טריפולי מצאו מקלט בתחנות המשטרה ובמחנות צבא. יהודי בנגזי עברו למחנה צבאי בקרבת העיר ולאחר מכן לטריפולי. במהומות נרצחו 17 יהודים ונזק רב נגרם לבתים ולעסקים. נכבדי הקהילה היהודית הצליחו לשכנע את לוב להוציא צו גירוש של היהודים לאיטליה.[33] למן מלחמת ששת הימים סייעה ממשלת איטליה רבות להוצאת יהודים מהמזרח התיכון, גם מלוב, והעניקה להם זכות ישיבה באיטליה עד שיסתדרו.[34]

רוב היהודים נאלצו לעזוב את לוב. לדברי הנסיך **סדראדין אגא חאן**, הנציב העליון של האו״ם לפליטים, עזבו 3,000 יהודים את המדינה זמן קצר אחרי פרוץ מלחמת ששת הימים, והתירו להם לקחת עִמם 20 לירות שטרלינג ומטען במשקל 20 ק״ג. בראשית אוגוסט 1967 נותרו בלוב כ–100 יהודים בלבד.[35] כמה יהודים הצליחו לחזור ללוב כדי לנסות למכור חלק מרכושם, אבל המהפכה הצבאית של **מועמר קד׳אפי** בספטמבר 1969 שמה קץ לחלום הזה. כ–4,000 יהודים עזבו לאיטליה, ומחציתם עלו בהמשך לישראל.[36]

---

32 חיים סעדון, ״הדמוגרפיה״ בתוך: **תוניסיה** (עורך: חיים סעדון), סדרת קהילות ישראל במזרח במאות התשע–עשרה והעשרים, ירושלים: מכון בן–צבי לחקר קהילות ישראל במזרח ומשרד החינוך, התשס״ה.

33 יעקב לילוף, ״מצפון ׳ים החולות׳ אל חוף מבטחים,״ **עת–מול** 237, נובמבר 2014, עמ׳ 29–31.

34 גה״מ/חצ 6549/28, מאת אורי ברגר/ לשכת הלל אל שלמה הלל, 7 בספטמבר 1967.

35 שם, שם, דו״ח הג׳וינט/ניו יורק אל משרד החוץ/ירושלים, 8 באוגוסט 1967.

36 שם/ חצ 4290/8, מברק מאת מחלקת המזרח התיכון של משרד החוץ אל כל הנציגויות, 21 בדצמבר 1967.

תימן

בתימן נותרו בסוף 1967 כ–1,000 יהודים בכפרים נידחים בכל רחבי המדינה ארגון היאס השתדל לעזור להם כספית באמצעות מחמ"ד.[37]

37 שם.

פרק שלישי

המעצרים של יהודי מצרים מאז פרוץ המלחמה

בכל מלחמות ישראל–מצרים סבלו יהודי מצרים ממעצרים למשך חודשים ארוכים, מהשפלה ומהחרמות. בעקבות מלחמת ששת הימים נראה כי יהודי מצרים סבלו יותר מכל קהילה יהודית אחרת בארצות ערב. השלטונות עצרו את היהודים משיקולים של ביטחון הציבור, וכביכול כדי להגן עליהם מפני המון משולהב. בחודשים מאי–יוני 1967 ראו ההמונים ביהודים גיס חמישי. עם פרוץ הקרבות החלו המעצרים וההתנפלויות על היהודים ברחובות ובבתים, ואלה לובו בהסתה רבתי – ברדיו ובעיתונות – נגדם ונגד ישראל. חיי השגרה של היהודים הפכו לימים, לשבועות ולחודשים מורטי עצבים. יהודי מצרים הרימו קול זעקה עם השלכת מרבית הגברים לבתי מעצר בימים הראשונים של המלחמה. לדבריו של ד"ר קוזלובסקי, רופא שיניים שנעצר בתחילת המלחמה, היה מעצר היהודים צעד מתוכנן מראש: במאי 1967 עשו השלטונות מפקד של היהודים ולדבריו, נרשמו באותו החודש 2,440 יהודים, כ–1,200 מהם באלכסנדריה וכ–1,200 בקהיר. המעצרים התבססו על הרשימות האלה, שנמסרו ממשרד הפנים לתחנות המשטרה בכל רובע שבו התגוררו יהודים.[38]

השלטונות החליטו לעצור את כל הגברים מכמעט כל בתי האב. השמועות על המעצרים נפוצו מפה לאוזן. ואולם לא היה ברור מהם הקריטריונים למעצר נעצרו בני 16 ויותר, וגם קשישים; נעצרו מעוטי יכולת, עובדים ומובטלים, לצד סוחרים ובעלי מקצועות חופשיים; נערים בתיכון, חולים, חולי נפש ואפילו חרש–אילם אחד. ליהודי קיטע שנעצר החרימה המשטרה את רגל העץ, מי יודע לפי אילו

38 גה"מ/ חצ 4290/7, מאת אריה לוין/השגרירות בפריס אל משרד החוץ/מנהל מז"ת, 29 בינואר 1968; אצ"מ/1395 C3, דו"ח ועידת הנשיאים של הארגונים היהודיים בניו יורק, 2 בפברואר 1968.

תקנות.[39] נעצרו גם יהודים שהתאסלמו או התנצרו שנים לפני המלחמה.

50 גברים מהקהילה לא נעצרו ולא נמצא כל הסבר מדוע היו אלה דווקא הם. ואולם אותם החמישים לא יכלו להמשיך בשגרת חייהם: הם פוטרו ממשרותיהם, רכושם הוחרם וחל עליהם איסור להוציא פיקדונות מהבנקים, פרט לסכומים קטנים לצורכי מחייה מינימליים.[40]

למן השעות הראשונות של המלחמה החלו שוטרים להקיש על דלתות בתי היהודים, דלתות בתי הכנסת, דלתות חנויותיהם של היהודים ושל המשרדים שבהם עבדו יהודים, בקהיר ואלכסנדריה. על פי הטיימס הלונדוני מה–15 ביוני 1967, נעצרו כ–500 יהודים והובלו לתחנות המשטרה.[41] אחד הקצינים שבאו לעצור אותי (המחבר) בביתי בשעה 10:00 ביום הראשון של המלחמה אמר לי: "לפני שאגמור את הסיגריה שלי נהיה בתל אביב."[42]

יהודי אחר, סטודנט בשנה הראשונה באוניברסיטת קהיר, נעצר והובל לתחנת משטרה. אביו אשר בא לחפשו הגיע לתחנת המשטרה שבה נמצא הבן, ונעצר אף הוא.[43] אחד העצירים העיד כי, "בין 20–30 יהודים הובאו לתחנת המשטרה והושמו בתא שגודלו 3X3 מטרים. היהודים שהו בתחנת המשטרה כשלושה ימים. החל מהיום השני נתנו ליהודים מים ולחם יבש. לא הייתה אפשרות לגשת לשירותים ולא הייתה ברירה אלא לעשות את הצרכים בתא עצמו."[44]

חלק מהיהודים בעלי האזרחות הזרה נשלחו לבית הסוהר קנאטר, בקרבת קהיר. רובם גורשו ממצרים הודות למאמצי הקונסוליות שלהם. אחרון העצירים היה

---

39 שם.

40 אצ"מ/ C3 1394, מתוך מאמר בעיתון הלונדוני **The Times**, 15 ביוני 1967.

41 אצ"מ/ ג–36.605, אנדרה ז'אבס, "מצב היהודים בארצות ערב: מצרים, עיראק סוריה ולוב – סיכום האירועים מאז אוגוסט 1967", הקונגרס היהודי בז'נבה בשיתוף פעולה עם המכון לענייני יהודים בלונדון (IJA – Institute of Jewish Affairs), נייר רקע מס' 22, יולי 1971, עמ' 1.

42 גדעון יסלוביץ, ראיון עם המחבר בתוך: **קליטאתון**, עיתון הסתדרות הסטונדטים של האוניברסיטה העברית בירושלים, גיליון 2, 24 בפברואר 1971, עמ' 1.

43 גה"מ/חצ 3875/6, מכתב פנימי של הג'וינט, 3 במאי 1969.

44 ראו לעיל, הערה 41, עמ' 2–3.

יהודי אזרח תוניסיה, שהיה עצור במשך תשעה ימים ושוחרר. לדבריו הוא נעצר משום שהמשטרה חשדה בו בשל קשריו עם תיירים שבאו לבקר בבית הכנסת.[45]

עציר שכונה M.M. שהגיע לארצות הברית בפברואר 1968, העיד על מעצרו לפני הארגונים היהודיים בארצות הברית:

> ביום 5 ביוני בשעות אחר הצהריים הייתי לבד בביתי. אשתי והילדים יצאו לעשות קניות. בשעה 7 בערב בעת האזנה לרדיו כדי להתעדכן מה קורה, דפק בדלת קצין בלבוש אזרחי. נתבקשתי להתלוות אליו למשרדי הבולשת ל–5 דקות בלבד. הייתי ספקן וחשדתי בדבריו וביקשתיו להמתין כמה דקות כדי להכין מזוודה עם קצת בגדים. אני הייתי בטוח שיעצרו אותי וישלחו אותי למחנה ריכוז או למחנה מעצר. הוא הבטיח לי שאין צורך בבגדים וכי מדובר בדקות ספורות במשרד. במדרגות פגשתי את אשתי והילדים רציתי לשוחח עמם אך הקצין סירב בתוקף כי לדבריו, אני אשוב הביתה בעוד חצי שעה בערך. עליתי על מכונית מרצדס ובמקום לנסוע למשרדי הבולשת, הרכב נסע בכיוון הנגדי. כששאלתי את הקצין לאן הוא לוקח אותי הוא צרח עליי בציינו שאין לי זכות לשאול שאלות. כעבור רבע שעה הגענו לתחנת משטרה באלכסנדריה. הקצין הכניס אותי פנימה ונדרשתי להמתין. נלקחתי לתא שהיו בו כבר 6 אנשים. לא הכרתי את שמותיהם אך ידעתי שהם יהודים. הם שאלו אותי לשמי והציגו את עצמם. בשעה 9 בערב עוד ארבעה יהודים נכנסו לתא. מדי פעם דלת התא נפתחה ונכנסו עוד יהודים. בשעה 1 בלילה היינו כבר 17 יהודים. השירותים היו בפינת התא. נפלו עלינו מהתקרה קיני חרקים. היינו מותשים ורצינו לשבת אך לא היה מקום ישיבה לכולנו על האספלט. עשינו תורנויות ישיבה. למחרת בשעה 8 בבוקר חילקו לנו חתיכת קטנה של לחם שחור בלבד. ניסינו לשחד את השוטר שיקנה לנו דברי מזון אך לשווא. עשינו את הלילה השני באותם התנאים. למחרת חילקו לנו שוב כמה פרוסות של לחם שחור ותו לא. מדי פעם קבוצות של 4 עצירים נלקחו לקומה הראשונה כדי לענות לקצינים בלבוש אזרחי על שאלות כגון: שם, גיל, כתובת, מקום עבודה, השתייכות למועדונים, היכרות עם אנשי ממשל וקצונה גבוהה, קרובי

45 גה"מ/חצ 4290/7, מאת משרד היאס/רומא אל משרד היאס/ז'נבה, 5 בדצמבר 1967.

משפחה והיכן מתגוררים. הכל תועד בפנקס. בשעה 2 אחרי הצהריים לקחו אותי כדי להצטלם כמו העבריינים הפליליים – בפרופיל ובחזית.[46]

"היהודי בעל החליפה הלבנה" – הבחירה בין חוייל למעצר:

משפחת כהן התגוררה בחורף בקהיר ובקיץ באלכסנדריה. ביום שבו פרצה המלחמה החליטו האב אלי והבן מאיר לחזור לביתם בקהיר על מנת להיות יחד עם האם לילי והבת מונה. הנסיעה ברכבת מאלכסנדריה לקהיר הפכה לסיוט גדול כאשר אישה מצרייה שישבה מולם שהבחינה במראהו של האב אלי, שהיה לבוש בחליפה לבנה ומהודרת שנהג ללבוש בקיץ. מה שעורר במיוחד את חשדה היה המתח שניכר בו. הוא לא הגיב לקריאות השמחה בקרב הנוסעים שהאזינו לטרנזיסטורים, שם הודיעו על הפלת מטוסים ישראליים בידי חיל האוויר המצרי. לפתע אמרה בקול רם "אם הייתי רואה יהודי הייתי חותכת לו את הראש," והדברים האלה הוסיפו למתח שבו היה שרוי האב. לאחר שלוש שעות של נסיעה מתוחה הם הגיעו לקהיר בשלום. כדי להפיג את המתח, ביקש האב לשבת קצת בבית הקפה "גרופי" האהוב עליו, לפני שיעלו לביתם שהיה ממול, בכיכר טלעת חרב, ליבה של קהיר. בשל המלחמה, היה בית הקפה כמעט ריק. מספר הבן, מאיר כהן:

> נודע לנו שאנשי המשטרה הגיעו לבית שלנו באלכסנדריה כדי לעצור אותנו, וכמובן לא מצאו אותנו. כל יום שמענו על משפחות רבות שבהן עצרו את הבעלים והבנים. היינו במתח רב בהמתנה שיום אחד יבוא ויעצרו גם אותנו, אבל זה לא קרה. הסיבה ככל הנראה היא שלא הייתה להם הכתובת שלנו בקהיר. לאחר זמן מה לא יכולתי לסבול עוד את המצב ואמרתי לאבי שאני מעדיף להיעצר מאשר להישאר במצב הנוכחי שהוא כמו לחיות בבית כלא גדול. לאחר שנבצר ממני לעשות את בחינות הבגרות, הרגשתי מחנק גדול, והצעתי לאבי שנלך למשרד הפנים, אל–מגמע, בניין ענקי בלב כיכר השחרור, כדי לבדוק את האפשרות לנסוע לחו"ל. לבסוף הסכים אבא, והלכנו לאל–מגמע. באחד המשרדים קיבל אותנו קצין, ואנחנו שאלנו אותו על

46 אצ"מ/ C3 1395, עדות M.M. מאת הג'וינט/ יהודה הלמן אל ראשי הארגונים היהודיים בניו יורק, 14 בפברואר 1968.

אפשרויות לעזוב. כמובן, ענה בחיוב, אין שום בעיה. הוא רשם אותנו וביקש את כתובתנו. לאחר כמה ימים הגיע אלינו איש המשטרה החשאית אל-מוח'אבראת, כנראה כדי לוודא שאנו קיימים. לאחר מכן באו ועצרו אותי ואת אבי. בדיעבד התברר שההליכה למשרד הפנים היא שהביאה למעצר. ימים לאחר שנעצרנו הזכיר לי אבי את האמירה שלי – "אני מעדיף להיעצר מאשר להישאר במצב הנוכחי" – והזהיר אותי ש"לא לפתוח פה לשטן" להבא.[47]

לרבה הראשי של קהיר, הרב **חיים דואק**, הייתה השפעה מסוימת על השלטונות במקרים של הטרדות יהודים. הרב עצמו לא נעצר אלא הושם במעצר בית עם פרוץ המלחמה. גם בנו לא נעצר.[48] מזכיר הקהילה בקהיר, ויקטור פתחי, שהיה בעל קשרים טובים במשרדי השלטון, לא נעצר אף הוא וניסה לפעול למען הוצאת מסמכי יציאה/גירוש לעצירים.[49]

ב-12 ביוני 1967 שיגר הקונגרס היהודי העולמי מכתב דחוף למשרדי הצלב האדום הבינלאומי בז'נבה שבשוויץ, וביקש לעשות הכול כדי להקל על סבלם של העצירים בארצות ערב, ובייחוד במצרים.[50]

47 מתוך עדותו של מאיר כהן למחבר הספר, 21 באוקטובר 2016.

48 אצ"מ/1393 C3, מתוך דו"ח הישיבה של הצלב האדום הבינלאומי עם הארגונים הבינלאומיים היהודיים בז'נבה, 12 בספטמבר 1967.

49 גה"מ/ חצ 4290/7, מאת משרד הסוכנות היהודית/אתונה אל מ. שמידט/מח' העלייה, ירושלים, 21 בדצמבר 1967.

50 ראו לעיל, הערה 41, עמ' 2-3.

פרק רביעי

מתחנות המשטרה
אל בית המעצר אבו זעבל

העצירים היהודים שהו בתחנות המשטרה בקהיר ובאלכסנדריה כשלושה ימים. בקהיר אספו משאיות את היהודים מתחנות המשטרה לכיוון בית המעצר אבו זעבל. באלכסנדריה הובלו היהודים במשאיות לתחנת הרכבת של אלכסנדריה, שם הועלו על רכבת לקהיר ומשם הוסעו אף הם לאבו זעבל. במהלך הנסיעה העזתי לשאול את השוטר שעמד לידי מה כיוון הנסיעה. תשובתו הייתה חד–משמעית: "אתם תהיו בשר תותחים."

על העברת העצירים מאלכסנדריה לאבו זעבל, העיד משה סלמה:

> המשטרה הובילה אותנו מתחנות המשטרה לנקודת איסוף בתחנת הרכבת באלכסנדריה, שבה ריכזו את כל העצירים היהודים. כדי להגן עלינו יצרו השוטרים סביבנו שרשרת אנושית, אבל היה קשה מאוד להתמודד עם ההמון הרב שצרח קללות נגד ישראל, ומדי פעם פרץ את שרשרת האבטחה של השוטרים והיכה אותנו מכות נמרצות עם כל הבא ליד. אני הבחנתי במישהו מהקהל, חמום מוח שרץ לכיווני, כאשר השנאה והזעם נראו על פניו. ברגע האחרון התכופפתי והשוטר שהיה מאחורי קיבל את האגרוף בפרצוף ואני ניצלתי ממנו. זה היה הדבר הכי מפחיד שבו התנסיתי מעודי, ואף שמעתי כמה מהעצירים שקוראים בקול את תפילת 'שמע'.

בנס הצלחנו להיכנס לתוך אחד הקרונות ברכבת. התיישבתי עם אחי הקשור אלי באזיקים על אחד הספסלים, אבל למזלנו הרע היה החלון של הספסל שבחרנו בו נטול זכוכית ותריס. ההמון התחיל לזרוק עלינו מכל הבא ליד, כולל יריקות, והמשיך לגדף אותנו. השוטר שהיה צמוד אלי התפלא איך 'חייל ישראלי' כמוני שולט בערבית בניב מצרי? הייתי המום מהשאלה הטיפשית: איך 'חייל' כמוני יכול להיות לבוש בבגדים אזרחיים? ואיך הקשישים שבינינו

יכלו להיות חיילים בגיל שלהם? מהשאלה הזאת הבנתי למה הקהל היה כה עוין כלפינו: הודיעו להם שאנחנו שבויי מלחמה מישראל. הסברתי לשוטר שאני יהודי יליד אלכסנדריה ומסרתי לו את הכתובת שלי. הוא עדיין לא האמין לי. הרכבת המשיכה לנסוע, אך בכל התחנות שבהן עצרה, חזרה אותה הצגה של התקהלות המונית.

הרכבת הגיעה לתחנת קהיר הידועה בשם "שער הברזל" (باب الحديد) בשעות החשכה. החושך היה מוחלט בגלל ההאפלה, ורק פה ושם בצבצו אורות של פנסים. הייתה התקהלות עצומה, כאילו מחצית מתושבי קהיר הוזמנו לבוא ל"חגיגה". הקריאות והסיסמאות בגנות ישראל ובשבחה של מצרים ושל הנשיא נאצר היו כסרט אימה קולנועי... אני הסתכלתי על אבי ועל אחי ובתוך תוכי חשבתי שאולי זהו מבט הפרידה האחרון, מי יודע מי מאיתנו יישאר בחיים. הרגשתי צער שעוד לא הספקנו לחיות את החיים האמיתיים. אנחנו עדיין צעירים מכדי להיפרד מהעולם. חזרתי למציאות: החלה התהלוכה שהייתה לנו כ'ויה דולורוזה'. השומרים הצטופפו בשתי שורות ויצרו מעין מסלול שדרכו היינו צריכים לעבור. חלק נכבד מההמון הצליח לפרוץ את חגורת האבטחה של השומרים וקיבלנו מכות נמרצות בכל חלקי גופנו. המכות היו גם מנת חלקם של השומרים. קולות הכאב שלנו נבלעו בתוך ים הצרחות של ההמון. השוטרים העלו אותנו על משאיות שחלק מהמבוגרים שביננו התקשו מאוד לטפס אליהן. המון החל לזרוק עלינו אבנים והיינו כמו חולדות שנלכדו במלכודת, מצולקים בכל חלקי גופנו, וההמון מאחורינו, לא נטש אותנו עד שהמשאית הצליחה להתרחק מהתחנה בדרך לבית המעצר אבו זעבל.[51]

קבלת הפנים וליל "הסכינים הארוכות" בבית המעצר אבו זעבל

בית המעצר אבו זעבל היה מתחם של בניין דמוי תיבה ענקית בצבע פחם במרחק 40 ק"מ מצפון–מזרח לקהיר. בית המעצר נבנה מחדש לאחר שהופצץ במבצע קדש

51 ראיון המחבר עם משה סלמה, בת ים, 6 בספטמבר 2015.

באוקטובר 1956.[52] לא מעט עצירים יהודים העלו זיכרונות ו/או מסרו עדות על עינויים שעברו באבו זעבל. הנה עדות של העציר "משה" [שם בדוי] שהשתחרר בסוף אוגוסט 1967:

> המשאית בעלת הדפנות הגבוהות הגיעה לאבו זעבל כעבור שעה. ציוו עלינו לרדת מהמשאית בחושך מוחלט. הדלת נפתחה ובמקום לאפשר לנו לרדת לבד, השוטרים החלו למשוך אותנו מטה לרצפה, בליווי צעקות, גידופים, וקללות [...] הלכנו לכיוון חצר והבחנתי בקבוצה הראשונה והשלישית כורעים ברך בטור של ארבעה אנשים כשראשיהם מושפלים כלפי מטה. ציוו עלינו לעשות אותו דבר. כל אימת שיהודי הרים ראש הוא הוכה. ישבתי במצב הזה כשעה. במשך כל השעה הם היכו אותנו ללא הפסקה. בשעה השנייה היינו כבולים באזיקים. כעבור שעתיים ניגשנו לשני קצינים שישבו מעבר לשולחן ושאלו אותנו שאלות רבות, אותן השאלות שכבר נשאלנו בתחנת המשטרה. מי שלא ענה כראוי זכה למכות ברבריות [...] הקצינים הביאו סכיני מטבח ארוכים אשר הונחו על גבי סדינים לבנים. "עומדים לשחוט אותנו" אמר הרב הגדול [...] היהודים החלו כולם להתפלל עד השחר. עברנו את הלילה כשאנו כורעים והראש מושפל כלפי מטה. מדי פעם נלקח יהודי זה או אחר והוכה באכזריות.[53]

יורי מילוסלבסקי, אחד העצירים, מספר בספר זיכרונותיו כי עם ההגעה לבית המעצר, גולחו ראשיהם של העצירים ונלקחו מהם החפצים האישיים, כסף, שעון, תכשיטים, הכול פרט ללבנים. כל יהודי קיבל בגדי עציר עשויים בד יוטה, שממנו נוהגים לתפור שקים, וזה היה הלבוש היחיד שהורשו העצירים ללבוש. ואז, "דלת מסורגת נפתחה בקולות חריקה והסוהר דחף אותי פנימה לאולם."

והוא ממשיך:

> המשטרה המצרית העניקה לי כבוד גדול בהטילה עלי את האחריות, ולו בחלקה, למפלת מצרים. עמדתי לפני עתיד שצפן בחובו ימי צער והשפלה.

---

52 גה"מ/חצ 4290/7, מברק משרד החוץ לשגרירויות ישראל, 2 בספטמבר 1967.

53 ארכיון הג'וינט/ Geneva III box L23 folder 404, מאת הוועד היהודי האמריקני /פריס אל המחלקה ליחסי–חוץ של הוועד היהודי האמריקני/ניו יורק, 28 באוגוסט 1967.

הדלת נפתחה לפתע בקול חריקה ועצירים חדשים ומפוחדים נזרקו פנימה. הם לא יכלו להוציא הגה מפיהם. היה להם מבט של חיות נרדפות, מבט שסיפר על כל הסבל שעובר עליהם.[54]

במהלך המלחמה נעצר קצין יהודי בשם **זכי ליאטו מוראד**, בן 45, ששירת כמייג'ור במשטרת מצרים. הוא הצטווה להסיר את מדיו ואת דרגתו טרם כניסתו לבית המעצר אבו זעבל. גם סמל **איבראהים דרוויש**, אף הוא איש המשטרה המצרית, היה עציר באבו זעבל.[55]

התנאים הפיזיים באבו זעבל

האולמות 15–16 בבית המעצר הוקצו לעצירים הפוליטיים במצרים ובאולמות 17–18 שכנו עצירים מרצועת עזה שהובאו לבית המעצר כשבוע לפני המלחמה. באולם 19 שהו 29 "עדי יהווה" ואולם 14 שימש למטרת אחסון. לא היה מגע בין העצירים היהודים לשאר העצירים. האולמות 20–24 שהוקצו ליהודי מצרים, היו לפני כן בשימוש האחים המוסלמים, שהורדו לקומה התחתונה.[56]

אורך האולמות שבהם התגוררו העצירים היהודים היה 9 מטרים ורוחבם 4 מטרים. היו בהם שלושה חלונות קטנים מסורגים, אך בשל גובהם הייתה הגישה אליהם בלתי אפשרית. דלת האולם הייתה מסורגת, עשויה ברזל, והפרידה את האולם מן הפרוזדור שהקיף את הקומה.[57] בכל אולם ישבו 70–75 יהודים שהשתמשו בשלושה ברזים, מקלחת ושני בתי שימוש ללא אסלה, בסגנון תורכי.[58]

---

54 יורי מילוסלבסקי, **שעירים לעזאזל – זיכרונות אסיר בכלא מצרים**, מצרפתית: ח' גן, ירושלים: כתר, 1970, עמ' 46–47. (להלן, מילוסלבסקי).

55 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC Fad 1 Box 99 – folder: Jews in Arab countries, Oct.–Dec. 1967. מברק מאת המטה האירופי של הוועד היהודי האמריקני/ פריס, אל מטה הוועד היהודי האמריקני/ ניו יורק, 30 בנובמבר 1967.

56 ארכיון הג'וינט/ Geneva III box L23 folder 404, מאת הוועד היהודי האמריקני/פריס אל המחלקה ליחסי–חוץ של הוועד היהודי האמריקני/ניו יורק, 28 באוגוסט 1967.

57 מילוסלבסקי, עמ' 47–48.

58 גה"מ/חצ 4290/8, חצ 6549/28, מאת הוועד היהודי האמריקני/ פריס אל המחלקה ליחסי חוץ של הוועד היהודי האמריקני/ ניו יורק. מתוך ריאיונות עם העצירים ששוחררו מה–12 באוקטובר 1967 ועד 9 בדצמבר 1967.

לאורך כל השהות בבית המעצר ישנו היהודים על הרצפה וישבו עליה. לכל עציר היה שטח מחיה שרוחבו לא עלה על חצי מטר ואורכו מטר וחצי. הדבר חייב את העציר לישון על הצד כשהרגליים מקופלות. אחדים מן העצירים בחרו לישון בחצר הצרה מול בתי השימוש, כי שם נהנו יחסית ממקום מרווח יותר.[59] מקומות הישיבה היו צרים, ובשל הקושי ישבו העצירים בישיבה מזרחית או עמדו רוב הזמן. הם ישנו על שמיכה בלויה על הרצפה. רק בהמשך קיבל כל עציר שתי שמיכות. קושי נוסף היה חוסר האוורור באולמות. ניסיונות של העצירים לבקש בעבור הקשישים והחולים שביניהם כיסאות או מקום מרווח קצת יותר נותרו ללא מענה.[60]

העצירים באחד מאולמות השינה
איור: ר׳ נדלר. מתוך ספרו של מילוסלבסקי, עמ׳ 40.

59 מילוסלבסקי, עמ׳ 60.

60 אצ״מ/1394 C3, מאת א. קרליקוב/ הוועד היהודי האמריקני/פריס אל הוועד היהודי האמריקני, המחלקה ליחסי החוץ/ ניו יורק, 2 בספטמבר 1967.

המקום היה צר מלהכיל את כל היהודים, לכן הם סודרו בארבעה טורים לאורך, צמודים זה לזה, בתוך כל טור ובין הטורים. בכל אולם היו כ–70 יהודים.[61] בהמשך קיבלו העצירים היהודים עוד אולם. זה צמצם את מספר האנשים בכל אולם מ–70 ל–60 איש והדבר אפשר להם מרחב מחיה גדול יותר. מאידך גיסא הייתה תקופה של חמישה שבועות שבה לא הורשו היהודים לצאת מאולמות המגורים.[62]

עד השבוע הראשון של אוגוסט 1967 עזבו את מצרים 250 יהודים בעלי נתינות זרה, כולל עצירים ששוחררו מבית הסוהר ובני משפחותיהם.[63] בסוף אוגוסט 1967 נותרו כ–350 יהודים עצורים באבו זעבל.[64]

הטראומות הנפשיות שחוו עצירים באבו זעבל

"מה היה הטעם ללכת ולהוציא מטורף מבית החולים לחולי נפש ולהביאו ל'אבו זעבל'? האם רק משום שהוא יהודי?" שואל מילוסלבסקי בספרו, והוא ממשיך ומתאר:

> יתומים הוצאו מאגודת העזרה היהודית [...] לידי שכב "מרקו" הבודד והאילם שהביט בי בעיניים ריקות. לא הבין דבר ממה שקורה לו. [...] מ.ס., בחור צעיר, מתוח ומהורהר, אשר ניסה להתאבד בתחנת המשטרה וחתך את עורקיו. במשך חודש ימים היה עוד חבוש בפרקי ידיו. הוא דמה למומיה חנוטה [...] אומלל מכולם היה יהודי בשם דיין, כשמו של שר הביטחון משה דיין. הוא ספג מכות ללא נשוא.[65]

---

61 מילוסלבסקי, עמ' 56.

62 אצ"מ/1394 3C, מאת אנדרה ז'אבס/ הקונגרס היהודי בז'נבה אל הנהלת הקונגרס היהודי בז'נבה, 30 באוקטובר 1967.

63 אצ"מ/ ג–36.605, דו"ח הקונגרס היהודי בז'נבה/ אנדרה ז'אבס "על מצב היהודים בארצות ערב" נכון לאוגוסט 1967, עמ' 2.

64 ברטו פרחי [שם בדוי], "Les Juifs de Nasser", **ל'אקספרס**, פריס, 25 בדצמבר 1967, ע"ע 56–67.

65 מילוסלבסקי, עמ' 50–51

העציר היהודי ירד לשפל המדרגה, למעמד של אסיר פוליטי במצרים. התנאים בבית המעצר היו קשים והעצירים היהודים היו נתונים לשרירות לבם של מפקדי בית המעצר ועוזריהם.[66] מילוסלבסקי תיאר אירוע כזה בספרו:

> [...] הקצין עשה תנועה בראשו. שני שומרים הורידו מעלי את כותנתי והחזיקו חזק בזרועותיי. אחד השומרים החל להצליף על גבי בשוט[67] [...] נתקבלתי על–ידי הקצין "עמר" המפורסם. אותו "עמר" שכונה בפי כל בשם "היטלר". כשנודע לו שאני יהודי: רק שמע ועיניו בערו ואז קיבלתי את סטירת הלחי המצלצלת ביותר שקיבלתי אי–פעם בחיי. מעוצמת המכה כמעט נפלתי. הכול חג סביבי. [...] ואחר כך נופף באגרופו וזרק קללות מתועבות.[68]

בדצמבר 1967 פורסמה בשבועון הצרפתי **ל'אקספרס** כתבה תחת הכותרת "היהודים של נאצר" שכתב עציר יהודי שגורש באותו החודש ממצרים. הוא חתם על הכתבה בשם בדוי, ברטו פרחי. הכתבה תיארה בין השאר את זוועות אבו זעבל ואת מה שנאלצו העצירים לעבור:

> הקצין רשאד המכונה "רעם" נכנס בבוקר לאחד האולמות, וציווה על שני בחורים שבחר באקראי, להתפשט. אחר כך הורה לאחד מהם להתכופף, כשראשו לקיר, וציווה על השני לבצע בו מעשה סדום. אחד הבחורים פרץ לפתע בבכי מר ואמר "אינני יכול, זה אחי." היו אלה שני אחים וגם האב היה נוכח באירוע. בצאתו מהאולם פנה רשאד לאחים ולאבא ואסר עליהם לספר דבר על מה שאירע.[69]

הקצינים נהגו להיכנס לאולמות של היהודים ולהכותם מכות רצח בחגורות, באלות ובסורגי ברזל, ללא כל סיבה. הם אילצו את היהודים לצאת מהאולם ותוך כדי ריצה הצליפו בהם בשוטים או במקלות. פעמיים פיזרו הסוהרים חול על הרצפה

---

66 שם, עמ' 3.
67 שם, עמ' 35.
68 שם, ע"ע 46–47.
69 ברטו פרחי [שם בדוי], "Les Juifs de Nasser", **ל'אקספרס**, פריס, 25 בדצמבר 1967, ע"ע 56–67.

ואילצו את היהודים לזחול כנחשים. הפצעים שנוצרו הכאיבו, בייחוד לזקנים, והם התמוטטו.[70]

עוד סוג של התעללות היה לאלץ את העצירים היהודים לצעוק עד שלרוב אבד הקול: "יחי האיחוד הסוציאליסטי הערבי, יחי ג'מאל עבד אל-נאצר, תחי האחדות הערבית, בוז לאימפריאליזם האנגלו-אמריקאי, בוז לישראל".[71]

לאכול כדי לשרוד

את המטבח במעצר ניהלו עצירי האחים המוסלמים, אשר בישלו וחילקו את מנות האוכל.[72] האוכל היה ברמה ירודה כמקובל בבתי הסוהר במצרים. העצירים קיבלו כל אחד שתי צלחות אלומיניום: גדולה וקטנה. כף ומזלג היו אסורים בתכלית האיסור והעצירים נאלצו לאכול בידיים.[73]

בכל אולם היה נהוג כי עציר מבוגר מחלק את האוכל באמצעות הצלחת הקטנה, ששימשה כצלחת מידה, כדי שתהיה חלוקה שווה בין כל העצירים. האוכל שנותר הוגש לאלה שביקשו תוספות.[74]

כל בוקר קיבלו העצירים את המאכל הלאומי המצרי, פול. לקינוח הם קיבלו בערב מזון מתוק מאוד, "דבש שחור" בצבע כהה מאוד, שהסירחון נדף ממנו. ה"דבש" הזה היה למעשה החומר שנשאר מקני הסוכר לאחר זיקוק הסוכר.[75]

מדי פעם בפעם קיבלו העצירים גבינה מעופשת חמוצה מאוד, מסריחה ומעוטרת בתולעים. הסוג הזה של גבינה ידוע במצרים בשם "מש" והוא מיועד לעניים. כמו

---

70 מנחם רהט, "פסח ראשון של חרות – סיפורו של יהודי שהשתחרר מן הכלא המצרי", 20 באפריל 1970, **מעריב**, עמ' 9.

71 מילוסלבסקי, עמ' 3.

72 שם, עמ' 53.

73 אצ"מ/1394 C3, מאת א. קרליקוב/הוועד היהודי האמריקני/פריס אל הוועד היהודי האמריקני, המחלקה ליחסי החוץ/ ניו יורק, 2 בספטמבר 1967.

74 אצ"מ/1394 C3, מאת הוועד היהודי האמריקני/פריס אל הוועד היהודי האמריקני/ המחלקה ליחסי חוץ, ניו יורק, 8 בספטמבר 1967.

75 אברהם גבר הלוי, "ציון שאלי לשלום אסירייך", **עלון המכון לחקר מורשת יהודי מצרים** גיליון מס' 10, ינואר 2011, עמ' 52–53.

כן חולקו ירקות מקולקלים שתולעים כבר כרסמו אותם או תה חיוור. המנות היו זעירות והצעירים סבלו מייסורי רעב.[76] פעמיים בשבוע היו מניחים לפני הדלת בצנעה רבה, כאילו התביישו, קערה עשויה פח מצופה אמייל ובתוכה היו מונחות רצועות עור שחורות שהעלו ריח מבחיל שאפילו כלב היה דוחה אותם. לדבר הזה קראו "בשר". אף על פי כן היו כמה ידיים שנשלחו לעבר הקערה, מרוב רעב.[77] על היהודים נאסר לגשת לקנטינה. רק החל בחודש אוגוסט 1967 הם הורשו לקנות מהקנטינה תמורת לירה מצרית אחת בלבד, באמצעות נציג של האחים המוסלמים. לאחר מכן גדל הסכום לשתי לירות ואחר כך לעשר לירות מצריות. העצירים רכשו שימורים וקצת ירקות כדי להשלים את התפריט היומי ומעט סיגריות. אלה שהיה להם כסף חלקו בו עם אלה שהזדקקו לכך.[78]

כדי לבשל ולחמם את המוצרים שנרכשו בקנטינה אלתרו העצירים כלי לבישול אותו כינו "טאו–טאו". הכלי היה מורכב מקופסאות שימורים ריקות. את הפתילות יצרו העצירים מחוטים שנפרמו מבגדים משומשים ותכשיר נוזלי נגד חרקים שימש כחומר בעירה.

פירוש השם "טאו–טאו" הוא "תחביא, תחביא" בערבית. כשסוהר היה מתקרב זו היתה מילת אזהרה להחביא את הכלי.

טאו–טאו
ארכיון פרטי, אלי חדר, ארה"ב

76 ראו לעיל, הערה 70.

77 מילוסלבסקי, עמ' 55.

78 גה"מ/ חצ 6549/28, מאת הוועד היהודי האמריקני/פריס אל הוועד היהודי האמריקני/ המחלקה ליחסי חוץ/ ניו יורק, 2 בספטמבר 1967.

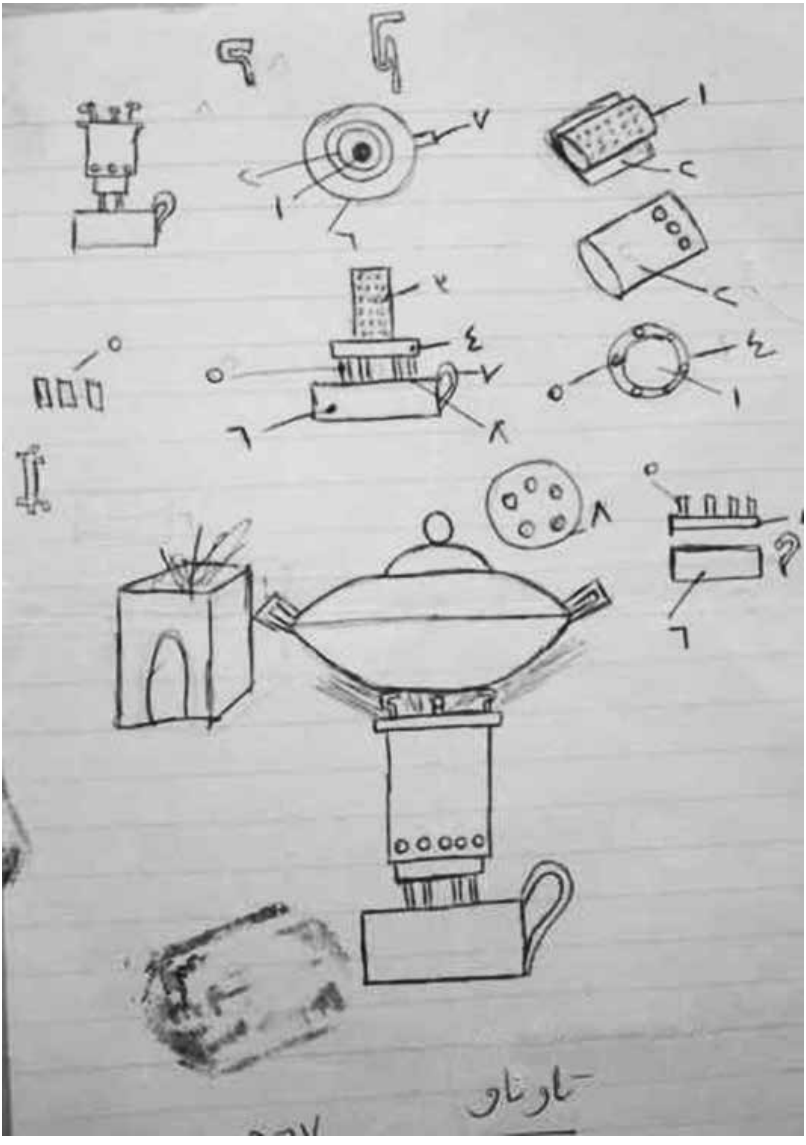

תרשים לבניית הטאו–טאו
ארכיון פרטי, אלי חדר, ארה"ב

העצירים והעולם החיצון

על היהודים נאסר לקבל מכשירי רדיו–טרנזיסטור ולא הייתה להם גישה לעיתונים. הם לא ידעו מה החדשות והרגישו כאבודים בלב ים. אחד היהודים ניסה לטפס על בתי השימוש על מנת לנסות ולקלוט חלקי חדשות ששודרו ברדיו של הקצינים.[79]

על המשפחות נאסר לבקר את העצירים היהודים. אלה אף לא ידעו במהלך השבועות הראשונים היכן נמצאים העצירים והדבר גרם להם למתח רב. נוצר נתק גם מהמשפחות וגם מהעולם החיצון.[80]

להלן כמה דוגמאות לתחושת התלישות והניתוק של העצירים:

- בשעות הראשונות של המלחמה לא ידעו העצירים היהודים על תוצאותיה. היו שמועות על ניצחון ישראל אך ללא פרטים;
- אמא של אחד העצירים הלכה לעולמה והוא לא עודכן;
- אשת עציר ילדה, ועד סוף יולי 1967 הוא לא ידע שום דבר;
- בחודשים הראשונים לא נמסר לחלק מהעצירים דבר וחצי דבר על גירוש בני משפחותיהם.[81]

היעדר טיפול רפואי

העצירים סבלו במשך שהותם בבית המעצר מהיעדר טיפול רפואי, והשהייה בבית המעצר דרדרה את מצב בריאותם של רוב הקשישים עוד יותר. מספר לא מבוטל של עצירים נזקקו לטיפול רפואי מינימלי ואף זה לא היה. לפי דו"ח שהגיע לג'וינט

---

79 גה"מ/ חצ 4462, ארכיון הג'וינט, Geneva III box L23 folder 404, מאת צבי גבאי/ הקונסוליה הכללית של ישראל בפילדלפיה, אל שמואל דיבון/ משרד החוץ, ירושלים, 24 באוגוסט 1967.

80 ארכיון הג'וינט/ C55.704, מאת הוועד היהודי האמריקני/פריס אל הוועד היהודי האמריקני/המחלקה ליחסי חוץ/ ניו יורק, 12 ביוני 1967.

81 אצ"מ/ 1394 C3, מאת הוועד היהודי האמריקני/פריס אל הוועד היהודי האמריקני/ המחלקה ליחסי חוץ/ ניו יורק, על מצב יהודי ארצות ערב, 2 בספטמבר 1967.

בספטמבר 1967 סבלו העצירים מחולשה קשה, כאבי גב, עיניים חלשות, שבירת משקפיים, מכות בכף הרגל, שברי בקע, לחץ דם נמוך, עצבנות ממושכת, מחלות עור, בעיות לב וסוכרת. עציר אחד שוחרר מסיבות רפואיות. עציר שני, גיבן שסבל משיתוק חלקי, הוכה בחודש יוני, וסבל כמה לילות מחום גבוה. עציר אחר שוחרר עקב התמוטטות עצבים, ועם גירושו הועבר לאשפוז בבית חולים בשוויץ. הרופאים בקרב העצירים היהודים יכלו לתת עצות בלבד מפני שלא היו ברשותם תרופות.[82]

רופאים קופטים ורופאים מבין האחים המוסלמים, ביחד עם רופאים יהודים מקרב העצירים, טיפלו בעצירים היהודים.[83] הרופאים המוסלמים, שהיו כלואים שנים רבות בבית המעצר ואשר הפגינו לא פעם יחס אנטי־יהודי, היו ידידותיים לעצירים היהודים ונתנו גם הם יד לבלימת התפתחות המחלות.[84]

שלטונות בית המעצר, אשר חששו מהסתבכות עם הצלב האדום הבינלאומי פעלו עם הזמן להקטין את הסכנה של מוות בקרב העצירים היהודים,[85] אך למרות זאת נפטר עציר בנובמבר 1968.[86]

השהייה הארוכה בבית המעצר הותירה משקעים כבדים בגופם ובנפשם של העצירים היהודים.[87] הכמיהה לשחרור התגברה בלבם, אך המטרה הנכספת התרחקה מיום מיום ולמעשה מחג לחג.[88] הימים עברו בעצלתיים ובשעמום, וחלק מהעצירים התמוטטו נפשית.[89] בתום כחודשיים של בידוד ושהייה באולמות השינה, החליטו השלטונות להוציא את העצירים היהודים לחצר ל"טיולים יומיים"

82 שם.

83 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC Fad 1 Box 99 – folder: Jews in Arab countries – אוקטובר–דצמבר 1967. מאת הוועד היהודי האמריקני/ניו יורק אל שגריר ספרד/וושינגטון, 11 בספטמבר 1967 מתוך הדו"ח השביעי של הארגונים היהודיים בניו יורק, מה–30 באוקטובר 1967, עמ' 3.

84 ארכיון הג'וינט/ירושלים Geneva III box L23 folder 404, מאת היאס/ ז'נבה אל ג'וינט/ז'נבה, בין ספטמבר–אוקטובר 1967.

85 גה"מ/חצ 6549/28, זיכרון דברים (ללא סימוכין וללא שם הכותב והמכותבים), 8 באוגוסט 1967.

86 גה"מ/חצ 3875/6, מאת מלמד/השגרירות בז'נבה אל שלמה הלל/משרד החוץ, 28 בנובמבר 1968.

87 שם, שם, מאת מיכאל אבידן/משרד החוץ, דו"ח על יציאת יהודי מצרים, 15 במאי 1969.

88 ראו לעיל, הערה 75.

89 מילוסלבסקי, עמ' 60.

תחת השמש הקופחת. העצירים סודרו בשלשות, בזוגות או ברביעיות והלכו בסיבובים לפי פקודותיו של הקצין.[90]

בסוף יולי 1967 החלו העצירים לקבל מכתבים מבני המשפחה. המכתבים נשלחו באמצעות מטה הצלב האדום שהיה ממוקם במלון סמירמיס בקהיר. האחים המוסלמים מילאו את תפקיד הצנזורה ומפקדי בתי המעצר החרימו מכתבים שלא עמדו בקריטריונים המחמירים.[91]

בשבועות הראשונים לא סופקו לעצירים נייר טואלט או סבון, ורק באוגוסט 1967 הסדיר הצלב האדום משלוח חבילות מטעם המשפחות: תרופות, מזון, שני זוגות לבנים, מגבת אחת, זוג נעלי בית, שני סבונים לכביסה, סבון אחד לרחיצת פנים וכסף לקניות בקנטינה.

בין הקניות היו כמובן סיגריות בלמונט שהיו נפוצות מאד במצרים. את הסיגריות עישנו וגם לקופסאות הריקות מצאו שימוש – הם הפכו אותן לקלפי משחק כדי להעביר את זמנם ולשבור את השיעמום. את גלעיני הזיתים הם עיבדו ויצרו מהם מחרוזות תפילה מוסלמיות, מסבחות.

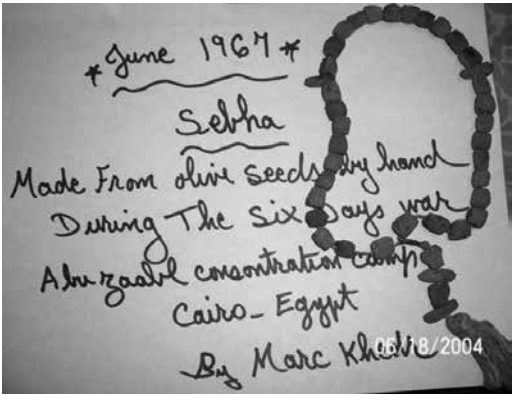

מסבחה מחרוזת תפילה מוסלמית
ארכיון פרטי, אלי חדר, ארה"ב

90 שם, עמ' 62.

91 אצ"מ/1394 C3, מאת הוועד היהודי האמריקני/פריס אל הוועד היהודי האמריקני/ המחלקה ליחסי חוץ/ ניו יורק "אודות מצב יהודי ערב", 2 בספטמבר 1967.

קלפי משחק מאולתרים
ארכיון פרטי, אלי חדר, ארה"ב

במהלך מעצרם של היהודים באבו זעבל מסרו להם שלטונות מצרים מדי פעם בפעם כי נציג זר אמור להגיע לבית המעצר וציוו עליהם להתרחץ ולנקות את האולמות. העצירים הוזהרו לא לספר דבר על הסבל שעברו. נשיא הצלב האדום הבינלאומי **גונאר** (**Gonard**) אמנם הגיע למצרים ביולי 1967, ואף קיבל הבטחה שיוכל לבקר את העצירים, אבל זה לא קרה. גם הוא, גם נציג האו"ם וגם נציגי הממשלות הזרות, לא הורשו לבקר את העצירים היהודים.[92]

על פי דו"ח של משרד החוץ, הופיע בכלא בראש השנה היהודית ב–1967 איש צבא אשר איחל לעצירים שנה טובה.[93]

חלק מהעצירים הקפידו מלכתחילה לשמור על יהדותם ואף על הכשרות. אחרים גילו את יהדותם דווקא בבית המעצר. אף על פי שלעצירים שלא היו ספרי תפילה, היו שזכרו את רוב התפילות בעל–פה וכל השאר הצטרפו אליהם. לכולם היו התפילות הפוגה מהשעמום. כל אימת שנאמרה המילה "ישראל" בתפילות, נחלשו לפתע קולות המתפללים יותר ויותר.[94]

92 שם, שם.

93 גה"מ/חצ 4290/7, מאת משרד החוץ אל כמה נציגויות בחו"ל, 26 בנובמבר 1967; בבדיקות שערכתי עם כמה עצירים שהיו בבית המעצר אבו זעבל הכחישו כולם את הידיעה הזאת.

94 מילוסלבסקי, עמ' 3.

הבידוד המוחלט של העצירים והתנאים הקשים אותם חלקו באבו זעבל, חיברו ביניהם. חלק מקבוצת העצירים הצעירים אשר עלו לאחר שחרורם ארצה, נותרו בקשר הדוק והם נפגשים מספר פעמים בשנה.

מפגש יוצאי אבו זעבל

פרק חמישי

תחילת גירוש העצירים היהודים

יישלח את עמליי

ב–9 ביוני 1967 התקבלה בסוכנות היהודית בירושלים ידיעה ראשונה על תשעה מגורשים חסרי כול, אשר הגיעו לקפריסין בלי בני משפחותיהם. העצירים הראשונים גורשו מתחנות המשטרה לנמל אלכסנדריה או לנמל התעופה בקהיר. אחרים גורשו מבית המעצר אבו זעבל והועברו לבית הסוהר קנאטר בקרבת קהיר. כל בקשותיהם של הארגונים היהודיים הבינלאומיים מהשלטונות המצריים להימנע מהעברת העצירים לקנאטר, עלו בתוהו.[95]

לאחר המעצרים הבינו רוב העצירים מחדש את משמעות הביטוי "היהודי הנודד". בעלי הנתינות הזרה היו בני המזל שבהם: הם גילו שיש להם "אבא", קרי מדינות המערב, שפעלו לשחרורם.[96] בין הראשונים שגורשו ממצרים היו 50 יהודים שגורשו לאיטליה ב–12 ביוני 1967 באונייה איטלקית מאלכסנדריה, והתקבלו בידי נציגים של הג'וינט, **הסוכנות היהודית** והיאס, שהעבירו אותם לבתי מלון ולבתים פרטיים. חלקם החליטו אז לעלות ארצה.[97]

עורך הדין היהודי **אלברטו מוסרי**, שעבד בבית המשפט העליון, גורש ממצרים בלי לקבל את הפנסיה שלו. הוא הותיר אחריו דירה בשווי של שני מיליון לירטות איטלקיות. יהודי אחר, **יוסף אלגזי**, נאלץ להעביר את בעלותו על מפעל הטקסטיל שלו לשלטונות מצרים לפני גירושו יחד עם אשתו, הוריו, אחיו ואחיותיו. שווי

95 אצ"מ/1393 C3, מכתב מאת י. דומיניץ/מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית אל יו"ר ההסתדרות הציונית העולמית, ד"ר נ. גולדמן, 16 ביוני 1967.

96 מילוסלבסקי, עמ' 4.

97 הארכיון ההיסטורי של הקהילה היהודית ברומא, Busta 180, Fascicolo 10 Class 1.4.3.3, סוכנות הידיעות **Jewish Telegraphic Agency**, 12 ביוני 1967.

המפעל הוערך ב–21 מיליון לירטות. במחנה הפליטים נערך רישום של הרכוש של בעלי הנתינות האיטלקית שנאמד בכמיליארד לירטות איטלקיות.[98]

מפרוץ מלחמת ששת הימים ועד סוף יוני 1967, גורשו כ–100 יהודים שהיו עצורים בתחנות המשטרה, בבית הסוהר קנאטר ובבית המעצר אבו זעבל. כמחצית המגורשים היו בעלי נתינות איטלקית והשאר היו נתינים של יוון, אוסטריה, ספרד, פרס, צ'ילה ותוניסיה. רובם הפליגו לאיטליה ומיעוטם לקפריסין וליוון.[99] בשבוע השני של ספטמבר 1967, גורשו ממצרים עוד 28 עצירים מבית המעצר אבו זעבל ועלו לאונייה **Banidrem**. על פי הרב הראשי של קהיר, חיים דואק, לא נותרו אז עצירים יהודיים בבית הסוהר קנאטר.[100]

הוועד היהודי האמריקני בניו יורק פרסם תזכיר מפורט שהופץ לכל חברות האו"ם והפעיל כמה ממשלות על מנת לשחרר את העצירים היהודים. הוא מצא אוזן קשבת במיוחד בספרד. משרד הוועד בפריס הודיע שעד ה–27 ביולי 1967 עזבו את מצרים 236 יהודים בעלי אזרחות זרה וחסרי נתינות: 142 איטלקים, 22 יוונים, 14 פרסים, 10 תוניסאים, 3 קנדים, ארגנטינאי, צרפתי, מקסיקני, ו–21 חסרי נתינות. יש לציין שלפי אינפורמציה שהייתה בידי הסוכנות, מפרוץ המלחמה ועד סוף אוגוסט 1967 יצאו את מצרים כ–350 איש: 200 בעלי נתינות זרה ו–150 חסרי נתינות.[101] לדברי היוצאים נותרו בכלא אבו זעבל כ–250 איש מתוך 320 שנכלאו בו בחודש יוני 1967.[102]

---

98 שם, Fascicolo 9 Class 1.4.3.3 Busta 184, מאמר מאת לוסיאנו גראטו, איל מאטינו 199, 21 ביולי 1967, עמ' 7.

99 אצ"מ/1394 C3, מאת י. דומיניץ/ הסוכנות היהודית, מחלקת העלייה אל ד"ר נ. גולדמן, 16 ביוני 1967.

100 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC Fad 1 Box 99 – folder: Jews in Arab countries – אוקטובר–דצמבר 1967. מאת קרליקוב/ מטה הוועד היהודי האמריקני בפריס אל סגל/מטה הוועד בניו יורק, 14 בספטמבר 1967.

101 גה"מ/חצ 6549/28, מאת משרד החוץ/אורי ברגר, אל לשכת שלמה הלל, 7 בספטמבר 1967.

102 שם, 4290/7, מאת צבי גבאי/משרד החוץ, מז"ת אל נציגויות וושינגטון, באו"ם, ניו יורק, ז'נבה, פריס, רומא, לונדון והאג, 26 בנובמבר 1967.

את שחרורם וגירושם של היהודים בעלי הנתינות הזרה וחסרי הנתינות יש לזקוף לזכות התערבותם של הצלב האדום הבינלאומי ושגרירויות הוותיקן, ספרד, איטליה, צרפת ובריתת המועצות, אצל גורמי הממשל בקהיר.[103] מצרים נענתה להשתדלויות הללו כי היה לה עניין לשמור על תדמית חיובית של המשטר המצרי.[104] לסיכום, מיוני 1967 עד סוף מאי 1968 גורשו/נאלצו לעזוב 960 יהודים ממצרים מתוכם 112 עצירים מבתי כלא ובתי מעצר והשאר בני משפחותיהם. רובם היו חסרי נתינות והשאר בעלי נתינות זרה.[105]

עדויותיהם של כמה עצירים שגורשו ממצרים

ד"ר גיא מסעודה, יליד קהיר 1936, גורש ממצרים ב–8 ביוני 1967. הוריו וככל הנראה גם סביו נולדו במצרים ומשפחתו השתלבה בחיי התרבות בה. שפת האם בביתו הייתה ערבית והוא התחנך בבתי ספר ממשלתיים. חבריו היו מצרים – מוסלמים וקופטים. מסעודה סיים לימודי רפואה באוניברסיטה עין אל–שמס.

ביום הראשון של המלחמה בשעה שמונה בבוקר דפקו שוטרים על דלת ביתו של מסעודה, וכבעל נתינות איטלקית הוא נלקח לתחנת המשטרה אל–עטארין, שם היו עמו עוד 32 בעלי נתינות איטלקית. הקונסול האיטלקי אשר בא לבקרם פנה לשלטונות המצריים בדרישה לשחרר את נתיניו או להעמיד אותם למשפט אם וכאשר יהיו האשמות נגדם. הוא ישב עמם בתחנת המשטרה שלושה ימים, עד שהוחלט לגרשם לאיטליה באונייה **Esperia** שעמדה להפליג ב–8 ביוני. העצירים הובלו אזוקים למשאית אשר לקחה אותם לנמל אלכסנדריה ומשם הפליגו לנאפולי שבאיטליה. הוריו ואחיו של מסעודה נותרו במצרים ואחד מאחיו, אשר החזיק באזרחות מצרית, נעצר ושהה בבית המעצר שנים מספר. מסעודה מספר:

---

103 אצ"מ/1394 C3, דו"ח מאת היאס/פריס אל הנהלת היאס/ז'נבה, "אודות מצב יהודי מצרים", 18 בנובמבר 1967.

104 גה"מ/חצ 4290/7, מברק מאת שאול בר–חיים/ משרד החוץ, מז"ת, אל דוד אריאל/ קונסוליית ישראל בניו יורק, 11 בנובמבר 1968.

105 ארכיון הג'וינט באינטרנט, מאת א. קרליקוב/הוועד היהודי האמריקני פריס, אל הוועד היהודי האמריקני, המחלקה ליחסי החוץ/ ניו יורק, 20 ביוני 1968.

לא נטלתי כל חלק בפעילות פוליטית במצרים. יהודי לא היה מעז לעשות כן. היה קשה לעזוב את הארץ שבה נולדתי. שורשי המשפחה היו נטועים היטב במצרים. היו לנו מחשבות לעזוב ב–1956–1957, אך לא עזבנו. בני דודי, אחי ושאר בני המשפחה התחנכו בבתי ספר צרפתיים, אך בכל זאת לא עזבו. הסתרתי את יהדותי ואפילו הכחשתי אותה, תלוי במקרים ובסיטואציה. הייתי בצל כל הזמן. אף על פי שהתחנכתי בבתי ספר מצריים ממשלתיים והערבית הייתה לי שפת אם, אף פעם לא הרגשתי מצרי. הרגשתי אזרח מסוג ב'. הגעתי לנפולי ללא בגדים, ללא מזוודה. ארגוני הצדקה היהודים תרמו לי בגדים משומשים והדבר כאב לי. פרצתי בבכי, הרגשתי כמקבץ נדבות. הקהילה היהודית באיטליה סייעה לנו במציאת מקום מגורים.[106]

יצחק אבודרה, יהודי בעל נתינות יוונית, הגיע ממצרים לאתונה ב–15 ביוני 1967. למחרת היום הוא התקבל לשיחה עם איש הקונסוליה הישראלית באתונה. הוא מסר כי ב–5 ביוני קיבל רמז מידידים על מעצרו הקרוב, ואמנם בתוך זמן קצר הופיעו בביתו אנשי משטרה וטענו שבאו לקחתו לזמן קצר בלבד. הוא הועבר למשרד הפנים. שם פגש כמה יהודים, לרבות הרב הראשי של אלכסנדריה, **יעקב נפוסי**, ועוד שבעה יהודים מנכבדי אלכסנדריה ועשיריה. במשרד הופיע הבריגדיר **עבד אל-וחיד**, ושאל אותו היכן הדרכון שלו וביקש ממנו 200 לירות מצריות כדי להסדיר את יציאתו ויציאת משפחתו. הוא הובא לביתו בליווי משטרתי על מנת לקחת את מזוודותיו, הוחזר למשרד הפנים ומשם הועבר לתחנת משטרה באלכסנדריה. בתוך אותו החדר בתחנת המשטרה הוא פגש עוד כ–27 יהודים בעלי אזרחות זרה. הם ישבו כ–40 שעות ללא מזון ומים. ב–8 ביוני הוא הריץ מכתב למפקד תחנת המשטרה וביקש מזון ומים, ואז הותר להם לשתות מעט מים. ב–9 ביוני נשלחו 10 יהודים מהקבוצה הזאת לנמל אלכסנדריה ושם, בחיפוש שנערך עליהם, הוחרם כספם. אבודרה וחבריו הפליגו באונייה הרוסית באסקיריה שהביאה אותם לנמל בקפריסין. משם התקשר אל אשתו וילדיו באלכסנדריה,

106 Liliane S. Dammond with Yvette M. Raby, **The lost world of the Egyptian Jews**, Century i'Universe, inc. Lincoln, 2007, p.p. 68–74.

וכעבור שבועיים התאחדה המשפחה באתונה, ומשם עלתה ארצה. לדבריו, הוא נעצר משום שהמשטרה חשדה בקשריו עם תיירים זרים שבאו לבקר בבית הכנסת.[107]

יורי מילוסלבסקי, יהודי יליד רוסיה, היה בעלים של גלריה לאמנות ולעתיקות בקהיר, שאליה נלקחו לביקור האורחים הבכירים של ממשלת מצרים. הוא נעצר בצאתו מבית הקפה המפורסם "גרופי" ב–9 ביוני 1967 ונלקח למשרד הפנים המצרי.[108]

בזיכרונותיו, כתב מילוסלבסקי:

> במיניסטריון הפנים נתקבלתי על–ידי ראש המחלקה למלחמה בציונות, רס"ן מחמוד שאראווי. הוא עמד במשרדו שבקומה השנייה, רותח ומעלה קצף. הנה אתה, סוף סוף, מרגל מזוהם, חתיכת נבלה, מכרת את ארצנו לישראל. עכשיו אני יודע מה הסתרת מאחורי פעילותך כסוחר עתיקות. הגלריה הזו, תודה, לא הייתה אלא כיסוי לפעילות סודית. הוא לא היה מסוגל לבטא כראוי את המלים שיצאו מפיו הנוטף ריר. עיניו התיזו ניצוצות.[109]

עם גירושו, מספר מילוסלבסקי, הרכין את ראשו ופרץ בבכי:

> כבוד הוא לי לעזוב את מצרים כשכותונתי לבשרי, בהשאירי את הכול מאחורי. עזבתי ב–26 בפברואר 1968. הגעתי באזיקים לנמל התעופה. בדרך ביקשתי מן הקצין שיעבור ליד ביתי כדי לקחת אי אלו תמונות משפחתיות. לשווא. גם זה היה אסור. בנמל התעופה מצאתי את כל הניירת ואת כרטיסי הביקור שלי עליהם היה כתוב יה' – יָ (יהודי).[110]

בוריס לוי וד"ר **ויקטור ברומברג**, שני יהודים יוצאי רוסיה הלבנה וחסרי נתינות, ישבו במעצר באבו זעבל. הם שוחררו לאחר התערבות של נציב הפליטים מטעם

---

107 גה"מ/ חצ 4290/7, ארכיון הג'וינט/ Geneva III box L23 folder 404, דו"ח נציג היאס ברומא אל סניף היאס בז'נבה, 5 בדצמבר 1967.

108 מילוסלבסקי, עמ' 4.

109 שם, עמ' 27.

110 שם, עמ' 98.

האו"ם אצל השלטונות במצרים. שניהם גורשו לצרפת בסוף 1967, אף על פי שרופא השיניים ד"ר ברומברג, ביקש בתחילה להישאר במצרים.[111]

ד"ר **קוזלובסקי**, רופא שיניים ונשיא קהילת אלכסנדריה, נעצר באבו זעבל. הוא סייע בבית החולים של בית המעצר והשכיל ליצור קשרים טובים עם הסוהרים ועם האחים המוסלמים הרבים שישבו שם. קוזלובסקי היה נתין צרפתי, וכתוצאה מהתערבותו של שר החוץ הצרפתי, **אנדרה בטאנקור**, ופנייתו של הרב הראשי בצרפת ד"ר קפלן, הוא שוחרר בסוף דצמבר 1967 ואפשרו לו להישאר במצרים כאדם חופשי.[112]

111 אצ"מ/1393 C3, ארכיון הג'וינט/ Geneva III box L23 folder 404, מאת ס. חלים, נציב הפליטים מטעם האו"מ במצרים, בפגישה עם הארגונים היהודיים בארה"ב, 9 בינואר 1968.

112 גה"מ/ חצ 4290/7, מאת אריה לוין/השגרירות בפריס אל משרד החוץ/מנהל מז"ת, 29 בינואר 1968.

פרק שישי

העצירים מועברים לבית המעצר טורה

ב–23 בדצמבר 1967, בעקבות מגעים דיפלומטיים דיסקרטיים, הועברו 225 העצירים היהודים מבית המעצר אבו זעבל לבית המעצר טורה, שבמקור היה בית כלא.[113] בית המעצר טורה שוכן על גדות הנילוס וממוקם 30 ק"מ מדרום לקהיר. העצירים היהודים ישבו גם כאן על הרצפה, באולמות בגודל 5X7 מטרים. מפקד בית המעצר טורה גילה יחס סימפטי ואנושי כלפי היהודים. אבל על אף שהיחס אל העצירים השתפר בהשוואה לזה שהיה נהוג בבית המעצר אבו זעבל, גם בטורה, לא אפשרו שלטונות מצרים לצלב האדום לבקר אצל היהודים. יחד עם זאת, לראשונה, הורשו בני המשפחה לבקר אצל העצירים: הפגישות נערכו אחת לחודש, לחצי שעה בכל פעם, פנים אל פנים. הפגישה הראשונה התקיימה ב–27 בינואר 1968. גם בטורה הורשו העצירים לקבל חבילות מזון וביגוד אישי.[114]

במחנה המעצר שהו גם עצירים מרצועת עזה, שבגלל מצוקתם הכלכלית שירתו כמה מהם את העצירים היהודים בתחומים שונים כגון מילוי מזרני קש, כביסת בגדים ועוד, תמורת סיגריות.[115]

עציר יהודי והאחים המוסלמים אופים יחדיו פיתות

יותר מ–45 שנה מאז המעצר הרגיש משה סלמה צורך להעלות את זיכרונותיו בספר, וכך העיד שם על השהות בבית המעצר טורה:

---

113 קוז'אסור/ הדו"ח השנתי לשנת 1970. (על קוז'אסור, ראו לעיל, הערה 6).

114 אצ"מ/ 1395 C3, מתוך דו"ח דר' נ. גולדמן, הסוכנות היהודית, 9 במאי 1968; גה"מ/חצ 7047/7, מאת שגרירות ישראל/פריס אל משרד החוץ/ירושלים, 27 בפברואר 1968.

115 ראו לעיל, הערה 75.

שם התנאים היו משופרים יותר: יכולנו לשהות ברחבה של המחנה במשך כל שעות היום ורק בלילה סגרו אותנו בחדרים. הותרו לנו ביקורי משפחות, פעם בחודש למשך שלושים דקות. בטורה התחככנו לראשונה בפלג הקיצוני של האחים המוסלמים. אני אישית התחברתי עם אחדים מהם. אהבה לא שררה בינינו, אבל הם היו לנו סוג של שותפים לגורל. האחים המוסלמים היו אחראים על המטבח ועל מאפיית הפיתות, ובעקבות זאת איכות האוכל השתפרה. אני התנדבתי לקום כל בוקר בשעה ארבע ולהשתתף באפיית כאלף קילוגרם פיתות ביום. מבחינתי זאת הייתה הזדמנות לצאת מוקדם מהחדר הסגור והאפייה היוותה לי סוג של תרפיה.[116]

שיתוף פעולה עם האחים המוסלמים היה גם לאסירי "עסק הביש". אביעזר גולן, מביא בספרו מבצע סוזאנה את עדותו של רוברט דסה על הקשרים המיוחדים שנוצרו בינו לבין האחים המוסלמים בכלא טורה: "תמכתי באנשים המעולפים למחצה, שותתי הדם והמרוסקים ואחד-אחד נשאתים אל הברזים, שם שטפתי את דמם ורחצתי את פצעיהם, אפילו סייעתי להם לפשוט את מכנסיהם למען יוכלו לעשות את צרכיהם[...]". אחד האחים שרובי עזר לו בצרתו הפיץ בין האחים כי: "רוברט עזר לנו, הוא אחד משלנו"[...]. המנהיג הרוחני של האחים בכבודו ובעצמו הזמין את רובי לתאו: " להודות לאיש שעזר לקדושינו...".[117]

שירת בטורה כרופא וחזר לשם כעציר

משפחתו של הרופא **פארוק שבתאי**, כבן 27, התגוררה במצרים זה ארבעה דורות. אף על פי שהיה בקשרים חברתיים עם מצרים רבים, לרבות חברים מהמשטרה וממשרד הפנים, הם לא פעלו לשחרורו מהמעצר. הוא ושני אחיו נלקחו לבית

116 משה סלמה, "יציאת מצרים שלי" בתוך: **עידן הזהב של יהודי מצרים, עקירה ותקומה בישראל תיעוד סיפור עקירת קהילת יהודי מצרים במחצית המאה ה-20**, (עורכת: עדה אהרוני ואחרים). תל אביב: אוריון, 2014, עמ' 286–290.

117 אביעזר גולן, **מבצע סוזאנה, הסיפור המלא של נדוני "הפרשה"**, ירושלים: הוצאת עידנים, מהדורת ידיעות אחרונות, 1979, עמ' 134–135.

המעצר אבו זעבל ולאחר מכן עברו לטורה שם שירת פארוק שבתאי כרופא לפני מלחמת ששת הימים. הוא ואחיו שוחררו רק אחרי שנתיים. בריאיון עמו סיפר שבתאי כי בטורה הם העבירו את הזמן במשחקי טניס וקלפים, קראו עיתונות ואף הצליחו לבשל לעצמם. היה לו חבר מוסלמי שמצא לנכון לבקרו בבית המעצר, ולאחר מכן עזב לארצות הברית. הסברה הייתה כי הוא גורש ממצרים בשל ביקורו אצל חברו ד"ר פארוק שבתאי. פארוק שמר על קשר עמו ואף ביקר אותו בארצות הברית שלוש פעמים. הוא ואחיו שוחררו ב–28 באפריל 1969 וקיבלו דרכון ספרדי כדי לעזוב את מצרים. לאחר שהגיע לפריס נישא פארוק לארוסתו. התאריך שנבחר לחתונה, באופן סמלי, היה ה–5 ביוני, היום שבו נעצר שנתיים קודם לכן.[118]

פסק זמן בשחרור העצירים - פרשת השבועון הצרפתי ליאקספרס

אנדרה ז'אבס, נציג הקונגרס היהודי בז'נבה, דיווח בשבוע האחרון של פברואר 1968 להנהלת הקונגרס כי בדצמבר 1967 עמדו להשתחרר כ–100 יהודים עצירים. ואולם שחרור העצירים פסק כליל בסוף דצמבר 1967, לאחר פרסום מאמר בשבועון הפריסאי **ל'אקספרס**, אשר תיאר את העינויים ואת היחס המשפיל שקיבלו העצירים היהודים במצרים. נאצר רגז על הפרסום ובו במקום החליט להקפיא את שחרור העצירים.[119] חוגים מטעם הצלב האדום התקשו להבין את השינוי בעמדת מצרים[120] ודיווחו כי המצרים טענו, בשיחה עם אנשיהם, שהפרסום נעשה ביוזמת אחד הארגונים היהודיים.[121] הקהילות היהודיות במצרים ובספרד ושגרירות ספרד בקהיר הביעו גם הם כעס על המאמר שהופיע ב**ל'אקספרס** אף על פי שהעצירים ששוחררו חתמו על התחייבות לא לספר שום דבר על מה שעברו בבית המעצר

118 ריאיון שערכה ברנדה גזאר עם ד"ר פארוק שבתאי לעיתון **Jerusalem Post**, 1 ביוני 2007, עמ' 13–16.

119 ברטו פרחי [שם בדוי], "Les Juifs de Nasser", השבועון **ל'אקספרס**, פריס, 25 בדצמבר 1967, ע"ע 56–67; אצ"מ/ 1395 C3, גה"מ/ חצ 4290/8, מכתב אנדרה ז'אבס/ נציג הקונגרס היהודי ז'נבה, אל הנהלת הקונגרס/ ניו יורק, 21 בפברואר 1968.

120 גה"מ/חצ 4290/8, מאת צבי גבאי/מז"ת, משרד החוץ, אל שלמה הלל/סמנכ"ל משרד החוץ, 13 בפברואר 1968.

121 גה"מ/ חצ 4290/7, מזכר מאת אורי ברגר אל שלמה הלל/סמנכ"ל, 29 בינואר 1968.

אבו זעבל. שגריר ספרד בקהיר אשר נפגש עם נשיא הקהילה היהודית בספרד, **מקס מאזין**, דרש מהקהילות והארגונים היהודיים שלא לפרסם עוד ראיונות עם המשוחררים ממצרים.[122] לעומתם כתב אנדרה ז'אבס להנהלת הקונגרס היהודי בניו יורק כי חשוב שהעולם יידע מה עוללה ממשלת מצרים לעצירים, על אף שהם אלה ששילמו את המחיר הכבד של הפרסום, ושחרורם נדחה.[123]

אף על פי שמסוף 1967 הייתה המדיניות המצרית לא לשחרר עוד עצירים, התברר כי בכל זאת, בפברואר 1968, שוחררו שני עצירים, כנראה מטעמים רפואיים, וגורשו. כמו כן, בין ינואר לפברואר 1968, הצליחה קבוצה של כמה עשרות יהודים (לא עצירים) לצאת ממצרים. מחצית מבני הקבוצה הזאת הגיעו לאיטליה והשאר הגיעו למרסיי.[124] רוב חברי הקבוצה לא רצו לעלות לישראל והעדיפו להגר לארצות הברית באמצעות היאס. אנשי היאס ביקשו משאר הארגונים היהודיים לשמור בקפדנות על הידיעה לבל תודלף, כדי לא להקשות על המאמצים לשחרור היהודים.[125]

בואסאר (**Boisard**), נציג הצלב האדום בקהיר, דיווח ב–16 במאי 1968 כי גישת ממשלת מצרים כלפי העצירים נותרה שלילית. הוא הדגיש שכל הצעדים הנוגעים לשחרור יהודי מצרים לא הועילו, ומצרים החליטה לאסור את יציאת כל היהודים, כולל בעלי נתינות זרה וחסרי נתינות.[126] עצביהם של העצירים הלכו והתרופפו.

---

122 ארכיון הג'וינט/Geneva III box L23 folder 404 מתוך דו"ח אנדרה ז'אבס, נציג הקונגרס היהודי בז'נבה על פגישת נשיא הקהילה היהודית בספרד עם אנשי משרד החוץ במדריד ופגישת שגריר ספרד בקהיר עם הקהילה היהודית בקהיר, 20 במארס 1968.

123 אצ"מ/ 186–1395 C3, אנדרה ז'אבס/הקונגרס היהודי ז'נבה אל הנהלת הקונגרס היהודי/ניו יורק, דו"ח פגישתו בז'נבה עם נציג הצלב האדום בעיר, 13 במארס 1968.

124 גה"מ/חצ 4290/7, מאת בן צבי/ הקונסוליה הישראלית באתונה אל ש. שמידט/ מחלקת העלייה של הסוכנות, ירושלים, 7 בפברואר 1968.

125 אצ"מ/ 186–1395 C3, מברק מאת אנדרה ז'אבס/ז'נבה אל הנהלת הקונגרס היהודי/ניו יורק על מצב היהודים במצרים, סוריה ועיראק, 22 בפברואר 1968.

126 ארכיון הג'וינט/Geneva III box L23 folder 403 , מתוך פגישת נציג הצלב האדום בז'נבה עם הארגונים היהודיים שם, 31 במאי 1968.

הכביד עליהם בעיקר החשש כי המצרים יחזיקו בהם בתנאים האלה עד סוף ימיהם. שום סיכוי אחר לא נראה באופק. בין לבין נפטר אחד העצירים בטורה ממחלת טיפוס המעיים.

מרשימה שהגיעה בחורף 1968 למשרד החוץ, עולה כי מספר בני המשפחות שהגישו בקשה לקבל דרכון ספרדי בעבור העצירים כמעט זהה למספר בני המשפחות שלא הגישו בקשה לקבל דרכון כזה: 92 בקשות לקבלת הדרכון לעומת 96 משפחות שלא הגישו בקשה לקבלת הדרכון.[127]

במשך כל התקופה הזאת לא חדלו ממשלות זרות וארגונים יהודיים ולא־יהודיים להתעניין בגורלם של העצירים הכלואים. ב־19 בספטמבר 1968 החליטה מצרים לאפשר ל־26 יהודים, נשים וילדים, לעזוב, אך ברגע האחרון היא חזרה בה מהחלטתה.[128]

בנובמבר 1968, כתב משרד החוץ לקונסוליה בניו יורק כי הוא אינו רואה קשר בין המדיניות המצרית כלפי ישראל ובין העליות והירידות ביחסם של המצרים אל היהודים במצרים. הערכתם הייתה כי השחרור החלקי של יהודים בחודשים הראשונים של המלחמה היה תולדה של מחוות מצריות לגורמים הזרים שהתערבו לטובת היהודים, וכן ביטוי לדאגה של המשטר במצרים לשמור על תדמית חיובית.[129]

הארגונים היהודיים הבינלאומיים סברו שנאצר נקט קו נוקשה ביחסו אל היהודים, על מנת להחזיק אותם כקלף מיקוח בהסדר עתידי כלשהו עם ישראל. זו הייתה

---

127 גה"מ/חצ 4297/5, רשימה של עצירים שבני משפחותיהם הגישו או לא הגישו בקשה לדרכון ספרדי, חורף 1968. (אין תאריך מדויק ואין רישום שם השולח. המקור הוא כנראה בשגרירות ספרד בקהיר או בוושינגטון).

128 ארכיון הג'וינט, Geneva III box L23 folder 403, דו"ח פגישת הארגונים היהודיים עם הצלב האדום, 10 באוקטובר 1968.

129 גה"מ/חצ 4290/7, מברק משאול בר־חיים/מז"ת אל דוד אריאל/הקונסוליה ניו יורק, 11 בנובמבר 1968.

גם עמדת הצבא המצרי, בעוד משרד הפנים המליץ על גירוש היהודים ממצרים.[130] נציגי מצרים בשיחות עם אנשי הצלב האדום הסבירו כי ההנחיות לאופן הטיפול ביהודים הגיעו ישירות מנאצר בגיבוי הצבא ושרי הפנים והחוץ. לפיכך, לדעת נציגי הצלב האדום, יחס ליברלי כלפי היהודים עשוי להתקבל במצרים רק אם יהיה לחץ של דעת הקהל הבינלאומית.[131] הארגונים הבינלאומיים דיווחו כי הטיפול ביהודי מצרים הועבר ממשרד הפנים לנשיאות. נאצר דרש לאשר אישית כל בקשה ועדיין לא אישר אפילו אחת. נעשו גם ניסיונות שלא צלחו להשיג אישור יציאה של עצירים ובני משפחה במסגרת תוכנית לאיחוד משפחות, כאשר המגמה הייתה לאחד משפחות שמתגוררות מחוץ ישראל.[132]

130 שם, שם, מאת דוד אריאל/הקונסוליה הכללית של ישראל בניו יורק אל מז"ת/משרד החוץ, 27 בדצמבר 1967.

131 ארכיון הג'וינט/ Geneva III box 245 A Egypt 40,524b, פגישת נציגי הארגונים היהודיים הבינלאומיים עם נציג הצלב האדום הבינלאומי, ז'נבה, 1 בנובמבר 1968.

132 גה"מ/חצ 4297/5, מאת קדרון/ז'נבה אל גבאי והלל/משרד החוץ בירושלים, 15 בנובמבר 1968; שם, שם, ממשה מלמד/ ז'נבה אל גבאי/משרד החוץ, 25 בנובמבר 1968.

פרק שביעי

פעילות מדינת ישראל ומדינות העולם בסיוע לשחרור יהודי מצרים

פעילות מדינת ישראל

בתום מלחמת ששת הימים העבירה ממשלת ישראל באמצעות צד שלישי אזהרה לשליטי ארצות ערב לבל יפגעו באזרחיהן היהודים.[133] במקביל, עדכנה ממשלת ישראל כל גורם בינלאומי באשר למצב היהודים במזרח התיכון.[134]

בפגישתו של מנכ"ל משרד החוץ גדעון רפאל עם מזכ"ל האו"מ או–תאנט, ב–24 באוגוסט 1967, העמידו רפאל על חומרת מצבם של יהודי ארצות ערב. המזכ"ל החליט לפנות לממשלות מצרים, סוריה ועיראק בהצעה להתיר ליהודים לצאת. השניים סיכמו שהפנייה והפעולה יהיו דיסקרטית.[135]

שגרירות ישראל בהאג ניצלה את ועידת יובל המאה לצלב האדום הבינלאומי, שנערכה באמסטרדם בראשית ספטמבר 1967, כדי להעלות את קריאות הזעקה של ממשלת ישראל על אודות מצב היהודים בארצות ערב.[136] גם חברי כנסת העלו מעת לעת הצעות לסדר היום בנושא הכאוב הזה.[137]

ב–7 בספטמבר 1967, הודיעה ועדת השרים לענייני ביטחון, שהיא אינה משלימה עם כך שהיהודים ישמשו בני ערובה, וכי אם לא ישוחררו, "בכוונתה לפעול מבלי

---

133 ראו לעיל, הערה 26, עמ' 207.

134 קוז'אסור, דו"ח שנתי לשנת 1969.

135 גה"מ/חצ 6549/28, מאת אורי ברגר/ לשכת שלמה הלל, אל שלמה הלל/סמנכ"ל, 7 בספטמבר 1967.

136 שם, שם.

137 ראו לעיל, הערה 26.

לפרט מהי הפעולה" [כך במקור].[138] האופציה של דרישת שחרור היהודים יחד עם שבויי צה"ל תמורת שחרור השבויים המצרים, כלל לא הועלתה. באוקטובר 1967 זימן משרד החוץ שגרירים ממדינות המערב והביע באוזניהם את דאגתה של ישראל למצב היהודים בארצות ערב. כמו כן נשלחה פנייה לוותיקן ומשם השיבו כי המזכירות פעלה במסגרת אפשרויותיה. באותו החודש פורסם והופץ קול קורא לאומות העולם, בחתימת הרבנים הראשיים לישראל, לפעול להצלת היהודים.[139]

ב–30 באוקטובר 1967 הודיע ראש הממשלה **לוי אשכול** בכנסת:

> איני יכול שלא להזכיר את הרדיפות והעינויים שנפלו בחלקם של אחינו, שרידי קהילות עתיקות יומין, במצרים, בסוריה ובעירק, ובארצות ערב אחרות. ישראל לא תשלים בשום אופן עם רדיפות יהודים והיא תובעת את שחרורם מן הכלא ואפשרות יציאתם מארצות הסבל הללו.[140]

ב–24 בדצמבר 1968 התקיימה בירושלים עצרת הזדהות עם יהודי ארצות ערב. העצרת אורגנה במרכז ההסברה והקונגרס היהודי העולמי. בעצרת נאמו השר **מנחם בגין**, סגן מנכ"ל משרד החוץ, מר **שלמה הלל**[141] ומר **יצחק קורן** מהנהלת הקונגרס היהודי העולמי.

מנחם בגין טען בנאומו כי מדינת ישראל תגן על כל יהודי נרדף עד שובו למולדת כבן חורין. על בקשת האו"ם לשלוח שליח שיבדוק את היחס לערבים בשטחי הגדה המערבית, הגיב בגין כי כמדינה חברה, ישראל לא חייבת להסכים לכך, והיא לא תסכים עד אשר ישוגר שליח שיבדוק את מצב היהודים במדינות ערב. וזה לא משום שיש מה להסתיר, אלא כדי לסייע ליהודים הנרדפים בארצות ערב.[142]

---

138 גה"מ/חצ 6549/28, מאת שלמה הלל/ סמנכ"ל אל אורי ברגר/לשכת ש. הלל, 7 בספטמבר 1967.

139 שם/ חצ 4290/7, מאת צבי גבאי/משרד החוץ, מז"ת, אל ש. הלל/ סמנכ"ל, 9 בינואר 1968.

140 גה"מ, הסדרה להנצחת זכרם של נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה – לוי אשכול ראש הממשלה, מבחר תעודות מפרקי חייו (1895–1969) (עורכת, ימימה רוזנטל), ירושלים: תשס"ב, עמ' 594.

141 שלמה הלל חזר מארה"ב מתפקידו כחבר במשלחת ישראל לאו"ם במהלך מלחמת ששת הימים, ומונה כסמנכ"ל משרד החוץ לענייני המזרח התיכון.

142 מתוך אתר מרכז בגין באינטרנט.

1. העצרת מביעה חרדה עמוקה לגורלם של היהודים שנשארו בארצות ערב ובמיוחד בעיראק, במצרים ובסוריה;
2. השלטונות במדינות ערב מחזיקים ביהודים כבני ערובה, מתנכלים להם, מחזיקים רבים מהם בבתי כלא, מונעים מהם פרנסה, מחרימים את רכושם ומתנהגים כלפיהם בניגוד למוסר הבינלאומי ולכל העקרונות והערכים האנושיים;
3. מדינות ערב סירבו ועודן מסרבות להרשות לגורמים בינלאומיים לבדוק את מצבם של היהודים בארצותיהם, ומסרבות להתיר להם לצאת את ארצותיהם. מדינות ערב הפכו את יהודיהן לשעיר לעזאזל;
4. בשנת העשרים להכרזת זכויות האדם תהיה זו מילה ריקה מתוכן אם העולם התרבותי לא יפעל למען הצלת היהודים מידי שליטי ארצות ערב;
5. עצרת זו זועקת את מצפון העולם ופונה אל העולם התרבותי, אל הממשלות בעולם, אל הגופים הבינלאומיים ואל האנושות השוחרת צדק וחופש, לגייס את כל מאמציהם כדי למנוע הישנות קשר השתיקה וטבח היהודים.[143]

באפריל 1969 פנתה ראש הממשלה גולדה מאיר ל**אינטרנציונל הסוציאליסטי**[144] כדי להניע את ראשי הארגון לפנות לנאצר, להזכיר לו את הבטחתו לשחרור היהודים – שאינם אחראים למה שהתרחש – ולהביע צער על שהדבר התעכב זמן רב.[145]

שלמה הלל, סמנכ"ל משרד החוץ לענייני המזרח התיכון, כתב בספטמבר 1969 לקונסול הכללי בסידני, כי בשל האירועים הרבים שהסעירו את ישראל, ובכלל זה תלייתם של עוד יהודים בבגדאד והצתת מסגד אל–אקצא בידי אזרח אוסטרלי,

143 גה"מ/חצ 6617/13, מאת יעל ורד/משרד החוץ, מז"ת, אל כל הנציגויות, 2 בדצמבר 1968.

144 **האינטרנציונל הסוציאליסטי**: ארגון בינלאומי של מפלגות סוציאל–דמוקרטיות.

145 גה"מ/ חצ 3875/6, מברק משלמה הלל/משרד החוץ אל השגרירות/לונדון, 4 באפריל 1969.

הוריד משרד החוץ את קצב הפעילות לשחרור יהודי מצרים בעלי הנתינות המצרית.[146]

ואולם הלל, על–פי עדותו, חזר לטפל בנושא בדרך אחרת:

> חשבתי כי המטרה המרכזית מבחינה הומנית ופוליטית היא לטפל ביהודי ארצות ערב [...] חייבים לארגן קבוצה בינלאומית, דווקא לא–יהודים, שמתפקידה יהיה לפנות לדעת הקהל הבינלאומית, לארגונים ולמוסדות בלאומיים. ואז גייסתי את אלן פוהר (**Alain Poher**) שהיה נשיא הסנאט הצרפתי, וגם אישים בכירים בארצות הברית אשר היו חברים בוועדה בינלאומית למען יהודי ארצות ערב. אלן פוהר עמד בראש הוועדה. זכור לי כי היא מנתה שלושה אישים (אחד מהם היה גנרל אמריקני בדימוס). הייתה לה משמעות די ניכרת כי הם התראיינו בכלי התקשורת שלהם.[147]

ב–28 בינואר 1970 התכנסה הוועדה הבינלאומית בפריס בראשות אלן פוהר ובהשתתפות נציגים של 25 מדינות, ודנה במצבם של יהודי ערב, בייחוד במצבם של יהודי סוריה. פוהר ציין שחשוב מאוד שחברי הוועדה יהיו שייכים לארגונים בינלאומיים לא–יהודיים וכן יהיו מנהיגים בינלאומיים. כלי תקשורת בינלאומיים סיקרו את מהלך הכנס.[148]

---

146 שם, שם, מאת שלמה הלל/משרד החוץ, אל ד. מרמור/הקונסול הכללי בסידני, 19 בספטמבר 1969.

147 ריאיון המחבר עם שלמה הלל, רעננה, 13.7.2010.

148 Harold Troper, "A Special case: A comparison of Syria campaigns on Syrian and Soviet Jews", in: (Ed. Malka Hillel Shulewiz) **The forgotten millions – the modern Jewish exodus from Arab lands**, Continum, London and New York: 1999, p.p. 60–61.

פעילותה של הסוכנות היהודית

הסוכנות הייתה עוד גורם ישראלי שהיה פעיל ביותר בנושא הצלת יהודי ארצות ערב. תפקידה התחיל עם הגעת היהודים לאירופה. היא טיפלה לדוגמה ביהודי לוב שהגיעו לאיטליה, וביהודי מצרים שהגיעו למרסיי ולנאפולי במחצית השנייה של 1967. הסוכנות היהודית קלטה את הפליטים היהודים, נתנה להם בית חם ותִרבנה אותם לעלייה ארצה.[149]

פעילותן של מדינות העולם

צרפת

בראשית ספטמבר 1967 הגישה צרפת למצרים בקשה לשחרר 70 עצירים שיש להם קרובי משפחה בצרפת.[150] כן הודיעה צרפת למצרים ולצלב האדום הבינלאומי על נכונותה להעניק ויזות ליהודים חסרי הנתינות.[151] משלחת של כמרים קתולים ופרוטסטנטים בצרפת התקבלה בידי נאצר בקהיר בראשית ינואר 1969, וניסתה לשכנעו לשחרר את העצירים היהודים בטורה.[152] **מישל דברה** (**Michel Debré**), שר החוץ הצרפתי, שב והודיע למצרים בפברואר 1969 על נכונותה של צרפת, מסיבות הומניות, לקבל אליה את העצירים היהודים יחד עם בני משפחותיהם.[153]

149 גה"מ/חצ 6549/28, מאת אורי ברגר/לשכת שלמה הלל, אל שלמה הלל, 7 בספטמבר 1967.

150 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC Fad 1 Box 99 – folder: Jews in Arab countries – אוקטובר–דצמבר 1967, מאת א. קרליקוב/מטה הוועד היהודי האמריקני בפריס אל סגל/ מטה הוועד בניו יורק, 14 בספטמבר 1967.

151 גה"מ/ חצ 6549/28, מכתב פנימי מאת לשכת שלמה הלל אל סמנכ"ל/שלמה הלל, 7 בספטמבר 1967.

152 ארכיון הג'וינט/Geneva III box 245A L23 folder 404 , מאת נציג הג'וינט/ז'נבה אל הנהלת הג'וינט/ז'נבה, 31 בינואר 1969.

153 ארכיון הג'וינט/Geneva III box L23 folder 403, מאת א. קרליקוב/הוועד היהודי האמריקני, פריס, אל הוועד היהודי האמריקני, המחלקה ליחסים הבינלאומיים/ ניו יורק, 3 בפברואר 1969.

במארס 1969 החליט דברה להפעיל זרוע חזקה כלפי מצרים בנושא העצירים והעביר הנחיות ברוח זו לפקידיו הבכירים ולשגריר בקהיר.[154]

בסוף מארס 1969 נפגש שגריר צרפת בקהיר, פואו (**Puaux**), עם נאצר והבהיר לו כי האינטרס של מצרים הוא לסיים את פרשת העצירים היהודים ולאפשר את הגירתם עם משפחותיהם. שגריר צרפת הדגיש שעניינה של צרפת בנושא הזה אינו נובע מבקשתה של ישראל, אלא מפניותיהן של קהילות יהודיות באירופה ובמיוחד בצרפת. נאצר השיב שוב שהנושא בבדיקה מחודשת אך לא התחייב.[155] בדצמבר 1969, בביקורו של איש משרד החוץ הצרפתי, ננטייל (**Nanteuil**) במצרים, הוא שוחח עם הפקידות הבכירה המצרית על אודות שחרור העצירים היהודים מבית המעצר טורה ושחרור משפחותיהם. ננטייל לא קיבל תגובה מחייבת אבל הסיק שנאצר סבור שיש לאפשר את יציאתם.[156]

צרפת היא זו ששידלה את מצרים להתיר את יציאתם של העצירים בעלי הנתינות המצרית. השגריר הצרפתי בקהיר מר פואו ניהל משא ומתן חשאי וממושך עם המצרים והצליח להשיג את הסכמתם של המנהיגים המצרים שהיהודים ייחשבו לנתיניה של צרפת ויותר להם לצאת לכל ארץ שבה יבחרו. תמורת המחווה הזאת דרש נאצר שתיקה מלאה לגבי העניין הזה מצד ממשלת צרפת.[157] בין 1967 ל–1970 העניקה צרפת תעודות מעבר צרפתיות (לֶסֶה פּאסֶה) לבעלי הנתינות המצרית מבין 735 משפחות פליטים שהגיעו לצרפת. בסך הכול קלטה צרפת 1,719 יהודים שהגיעו ממצרים.[158]

---

154 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC Fad 1 Box 18 – folder: Egypt 69 מאת הוועד היהודי האמריקני /פריס אל הוועד היהודי האמריקני/ניו יורק, 2 במארס 1969 עמ׳ 3.

155 גה״מ/ חצ 3875/6, מאת שלמה הלל/משרד החוץ אל מחמ״ד/וושינגטון, מס׳ 68, 8 באפריל 1969.

156 שם, שם, מברק מאת אריה לוין/השגרירות בפריס, אל משרד החוץ, 16 בדצמבר 1969.

157 **מעריב**, מאת סופר העיתון בפריס, 28 ביולי 1970.

158 קוז׳אסור, סיכום הפעילות בשנת 1970.

ספרד

ימים אחדים לאחר פרוץ מלחמת ששת הימים, פנתה הקהילה היהודית של מדריד יחד עם ארגונים יהודיים בינלאומיים אל ממשלתו של הרודן **פרנסיסקו פרנקו**.[159] הם ביקשו ממנה לפעול להגנת היהודים בארצות ערב. בתגובה העבירה מדריד הנחיות לשגרירי ספרד בקהיר, ביירות, טריפולי, תוניס ורבאט, לסייע לכל היהודים בארצות האלה ולאו דווקא לנתיני ספרד בלבד.[160]

לפרנקו היו יחסים קרובים עם מדינות ערב, ואילו עם ישראל לא היו לספרד יחסים דיפלומטיים. אף על פי כן התגבש עיקרון לסיוע ליהודי ארצות ערב, כתוצאה מיוזמה אישית של שגריר ספרד בקהיר, **אנחל סגאס** (**Angel Sagaz**) העיקרון קבע כי יהודי המזרח הם למעשה צאצאים למגורשי ספרד והסתמך על החייאת החוק למתן דרכון ספרדי לכל יהודי, כל עוד הוכיח קשר כלשהו, ולו הרופף ביותר, לאילן יוחסין שמגיע אחורה עד גירוש ספרד, גם אם במשך דורות לא התגורר איש מהשושלת בספרד.[161] הדבר אילץ את משרד החוץ בספרד לקבל את העיקרון של סגאס לפעול למען שחרור העצירים. כבר ב–16 באוגוסט 1967 שוחרר עציר מאבו זעבל לאחר שקיבל דרכון ספרדי בזכות החלטתו של סגאס להעניק לכל היהודים חסרי הנתינות דרכון ספרדי.[162]

מבין כל הממשלות הזרות הייתה ספרד האקטיבית ביותר בהנפקת דרכונים ספרדיים לפליטים. אחריה באו ממשלות צרפת ואיטליה.[163]

---

159 איזאק סלמה, מהנהגת הקהילה היהודית במדריד, התערב אצל הגנרל פרנקו למען הצלת יהודי מצרים. איזאק סלמה סייע לפרנקו בימי מלחמת האזרחים בספרד; גה"מ/חצ 4290/7, מאת יעל ורד/משרד החוץ, דו"ח מז"ת, 4 בדצמבר 1967.

160 רענן ריין, "עיונים וביקורת", **פעמים**, רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח, 69, עמ' 160–164. (ביקורת על ספרו של חוזה אנטוניו ליסבונה, **בחזרה לספרד – מדיניות ספרד כלפי יהודיה במאה ה–20**, ברצלונה, ספרדית, 1993).

161 ארכיון הג'וינט/Geneva III box L23 folder 403 , מאת ג'וינט/ז'נבה להנהלת הג'וינט/ניו יורק, 17 באוקטובר 1968

162 גה"מ/חצ 7047/7, דו"ח של משרד החוץ בירושלים, ללא כותרת וללא תאריך.

163 אצ"מ/1394 C3, שיחת טלפון בין ז'אן גולדשמיט מהיאס עם הנהלת היאס, 18 בנובמבר 1967.

במאי 1968 קמה במשרד החוץ הספרדי קבוצה שטענה כי הסיוע ליהודי מצרים פוגע באינטרסים הספרדיים בארצות ערב.[164] אף על פי כן המשיך השגריר סגאס להעניק ביד נדיבה דרכונים ספרדיים ליהודים חסרי נתינות שהביעו רצון לעזוב את מצרים.[165] על פי **יוג'ין בוביס** (**Eugene Bovis**), איש מחמ"ד, במשרד החוץ הספרדי הייתה התנגדות לפעילות היתר שגילה שגרירם בקהיר בנושא הזה. **דונלד בורגס** (**Don Burgess**) נציג מחמ"ד, שישב בבניין השגרירות הספרדית בקהיר בתקופת ניתוק היחסים בין מצרים לארצות הברית, מסר שהשגריר פעל לעתים בלי לשתף את צוות עובדיו במעשיו, ומתח את ההוראות מספרד עד קצה הגבול, ואף קצת יותר מזה.[166] לדוגמה, למרות שלפי הנהלים הדיפלומטיים הקונסול הוא זה שרשאי לחתום על דרכונים, סגאס מחק את השורה המודפסת בדרכון שם כתוב 'חתימת הקונסול', כתב במקומה 'חתימת השגריר' וחתם בעצמו על הדרכונים (ראו בצילום להלן).

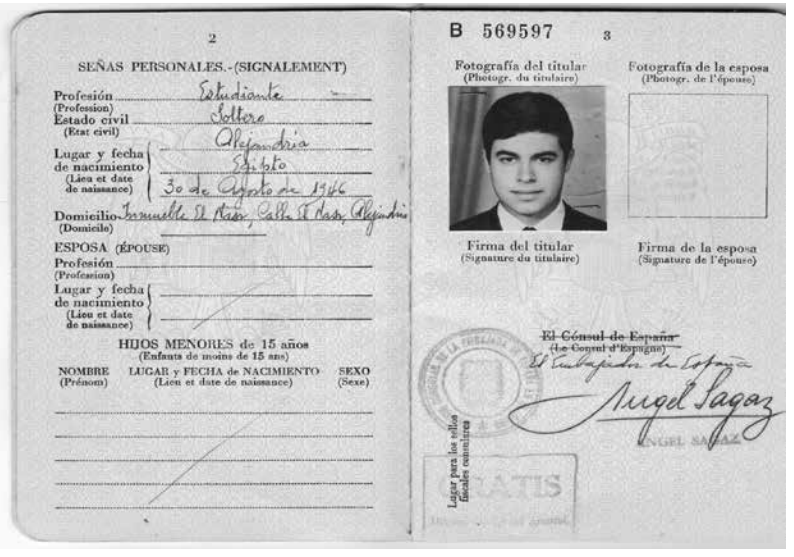

164 גה"מ/ חצ 4223/17, מאת מרדכי קדרון/השגריר בג'נבה, אל שלמה הלל/סמנכ"ל, 1 במאי 1968.

165 ארכיון הג'וינט/Geneva III box L23 folder 403, מאת דניאל לאק/ג'וינט ז'נבה להנהלת הג'וינט/ניו יורק, 17 באוקטובר 1968.

166 גה"מ/חצ 3875/6, מאת יוסף בן אהרן/שגרירות ישראל בוושינגטון אל שלמה הלל/ משה"ח ירושלים, 26 בדצמבר 1967.

בין יוני 1967 ל–1969, עזבו 615 משפחות, כ–1,500 נפש, את מצרים בסיוע השגריר הספרדי בקהיר. השגרירות השתתפה במימון הוצאות הנפקת המסמכים והעברת העצירים ומשפחותיהם לנמל התעופה או לנמל אלכסנדריה. מצרים אסרה עליהם להוציא עימם טבעות נישואין, צמידים ושעונים אך גם בזאת סייע השגריר סגאס. ביוזמתו הפקידו היהודים את חפצי הערך שלהם בשגרירות הספרדית בקהיר והם נשלחו בעבורם בדואר אל מחוץ למצרים.[167]

ואולם פעילותו הנמרצת של שגריר ספרד בקהיר להצלת יהודי מצרים הייתה חריגה הן לעומת גישתם של שגרירי ספרד בוושינגטון ובדמשק, הן לעומת העמדה של חלק מאנשי משרד החוץ במדריד. לדוגמה, שגריר ספרד בדמשק לא התלהב מהטיפול בנושא יהודי סוריה והסתפק בעדכונים למדריד על תשובותיו של השלטון הסורי על מצבם של היהודים שם.[168] משלחת בני ברית בארצות הברית פנתה לשגריר ספרד בוושינגטון וביקשה ממנו לפנות שוב למזכ"ל האו"ם כדי שיתערב לטובת הקהילות היהודיות במזרח התיכון. סוכם לנסות להשפיע על ארצות הברית ושאר ארצות המערב ללחוץ על מזכ"ל האו"ם להתערב שוב בנושא יהודי מצרים ורק לאחר מכן תצטרף ספרד לאלה שיתבעו את התערבותו של מזכ"ל האו"ם.[169]

משרד החוץ המצרי לא היה שבע רצון מהעובדה שיהודים צוידו בדרכונים ספרדיים אף על פי שלא היו נתינים ספרדים.[170] בסוף ינואר 1969 סברו מדינות המערב והארגונים הבינלאומיים שהממשל המצרי שרוי במצב של תוהו ובוהו, וכי משרד החוץ בקהיר "חולה, עייף ומותש" מהפעילות של שגרירות ספרד בקהיר.[171]

---

167 רענן ריין, "ספרד של פרנקו ויהודי מצרים", בתוך **עלון המכון לחקר מורשת יהודי מצרים**, גיליון 7, עמ' 125.

168 גה"מ/חצ 4290/1, מאת יוסף בן–אהרן/שגרירות ישראל בוושינגטון, אל משרד החוץ/מז"ת, 9 בינואר 1968.

169 שם/חצ 4290/8, מאת יוסף בן–אהרן/שגרירות ישראל בוושינגטון, אל משרד החוץ/מז"ת, הסברה, 21 בפברואר 1968.

170 שם/חצ 3875/6, מאת דוד אריאל/הקונסוליה הכללית של ישראל בניו יורק, אל משרד החוץ/מז"ת, 27 בדצמבר 1967.

171 ארכיון הג'וינט A 245 Box B 40,524 Egypt, פגישת הארגונים הבינלאומיים היהודיים עם נציג הצלב האדום הבינלאומי בקהיר, 3 באפריל 1969.

הבעת תודה לסגאס

בינואר 1968 מסר יוג'ין בוביס ממחמ"ד לנציג שגרירות ישראל בוושינגטון, כי התייעץ עם הבית הלבן לגבי האפשרות להעניק עיטור לסגאס כאות הוקרה על תרומתו להצלת יהודי מצרים, לאחר סיום שירותו של סגאס במצרים ועם חידוש יחסי מצרים–ארצות הברית. גם **דונלד בורגס**, נציג מחמ"ד בקהיר, המליץ בינואר 1968 על הבעת הכרת תודה רשמית של ארצות הברית לסגאס, על המסירות הרבה שבה ייצג את האינטרסים של ארצות הברית במצרים ועל שיתוף הפעולה המלא עם בורגס, כשזה ישב בבניין השגרירות הספרדית בקהיר.[172]

אנחל סגאס הלך לעולמו במאי 1974, כשנתיים לאחר סיום כהונתו כשגריר בקהיר. **בנימין אבילאה**, ששירת אז בקונסוליה הכללית בניו יורק, הציע ל**שמואל דיבון**, סמנכ"ל משרד החוץ, שגורם ישראלי ישלח מכתב תנחומים ודברי הוקרה לאלמנתו, ואולם לא נמצא שום מסמך שמאשר שזה אכן בוצע.[173]

יחסי ספרד–ישראל

ממשלתו של הגנרל פרנקו ניהלה מערכה תעמולתית ומדיניות עוינת למדינת ישראל, אך במקביל פעלה להשיג אהדה יהודית כלל עולמית בנושא הצלת יהודי ערב. מקור המשבר בין ישראל לספרד היה נאום נציגי ישראל בשאלת גיברלטר על במת האו"ם בשנת 1967 – נאום שספרד הביעה מחאה עליו,[174] בציינה בין היתר, את עזרתה של ספרד ליהודי ערב.[175] גם נשיא הוועד היהודי בספרד הביע מחאה על נאומו של נציג ישראל באו"ם בשאלת גיברלטר, משום שזה "הפריע" לפעילותה

---

172 גה"מ/חצ 4290/7, מאת יוסף בן–אהרן/שגרירות ישראל בוושינגטון אל משרד החוץ, 10 בינואר 1968; המחבר לא איתר מסמכים שמאשרים מתן אות הוקרה לשגריר סגאס מטעם מדינת ישראל, ארה"ב, או ארגון בינלאומי אחר.

173 שם, 5793/2, מאת בנימין אבילאה/ הקונסוליה הכללית, ניו יורק, אל מר שמואל דיבון/ סמנכ"ל משרד החוץ ירושלים, 8 במאי 1974.

174 שם, 17/4223, דו"ח משרד החוץ, 5 בפברואר 1969.

175 שם, 4290/8, מאת יוסף בן–אהרן/שגרירות ישראל בוושינגטון אל משרד החוץ, 10 בינואר 1968.

של ספרד להצלת היהודים בארצות ערב.[176] בפברואר 1968 ניצלה ספרד ביקור של נכבדים יהודים מארצות הברית במדריד, להשגת אישור של יהדות ארצות הברית למדיניותה של ספרד כלפי ישראל ולקבלת הערכתם לפעילותה של ספרד להצלת יהודי ארצות ערב.[177]

לקראת הביקור הזה דרש משרד החוץ בישראל מ**מועדון הנשיאים** בארצות הברית לנסות להשפיע על ספרד לשנות את מדיניותה כלפי ישראל. הוחלט לפעול ביתר שאת בנושא הספרדי, נקבע להפעיל את הקשר בין יהדות ארצות הברית ובין ישראל כאמצעי להפעלת לחץ על ספרד, וסוכם עם ראשי מועדון הנשיאים על הקווים הבאים בעניין ספרד:[178]

1. על אף הכרת התודה של ישראל לספרד בעניין הצלת יהודי ארצות ערב, ישראל לא קיבלה את מעשיה האנושיים של ספרד כאליבי ליחסה השלילי לישראל וכהיתר לכל פעולותיה העוינות כלפי ישראל באו"ם;[179]
2. יש לבלום את ניסיונותיה של ספרד לנצל את הכרת תודה של יהודי ארצות הברית על הצלתם של יהודי ערב כדי לכפר על יחסה השלילי לישראל, ועל יהדות ארצות הברית לפעול למען שינוי מדיניותה של ספרד כלפי ישראל;
3. הקונסוליה הספרדית בירושלים פעלה זה שנים רבות, ואולם לקונסוליה זו אין מעמד חוקי כיוון שספרד לא הכירה בישראל אף הכרה דה–פקטו, בניגוד למדינות אחרות שלהן קונסוליות בירושלים. עובדה היא שספרד שללה פתיחת קונסוליה ישראלית במדריד משום שאיננה רוצה להכיר בישראל.[180]

176 שם, 4223/17, מאת דוד אריאל/ הקונסוליה הישראלית בניו יורק, אל ג. אבנר/ סמנכ"ל משרד החוץ, 17 באפריל 1968.
177 שם, שם, מאת אבנר–מער, שלמה הלל/ירושלים אל הקונסוליה/ניו יורק, 3 במארס 1968.
178 שם.
179 שם, 4 בפברואר 1968.
180 גה"מ/ חצ 4223/17, מאת אבנר–מער, שלמה הלל/ירושלים אל הקונסוליה/ ניו יורק, 3 במארס 1968.

ארה"ב

בספטמבר 1967, לחצו אנשי הקונגרס **סלר ופארבסטין** (**Celler, Farbstein**) ואחרים על משרד החוץ של ארצות הברית לעדכן את כלי התקשורת על מצבם של העצירים היהודים במצרים.[181]

נתן לוין, סגן מנהל הלשכה לביטחון ולעניינים קונסולריים במחמ"ד ו**יוג'ין רוסטוב**, תת שר החוץ האמריקני, כינסו בספטמבר 1967 את הנציגים השוודים בוושינגטון והציעו להם לעמוד בראש קבוצת מדינות שיתערבו בנושא הזה אצל מדינות ערב. השוודים ציינו שהם בדקו את הנושא עם נציגיהם במדינות ערב, והמצב שם אינו גרוע כפי שהוצג להם, ולכן אין צורך בהתערבותם בשלב הזה. אבל אם המצב יחמיר, הם הבטיחו לשקול מחדש את מעורבותם. נתן לוין סיכם כי שוודיה אינה מעוניינת להתערב והציע לנסות לרתום לנושא את הדנים או את הארגנטינאים. מחמ"ד פנתה להודים, האחראים על האינטרסים של מצרים בארצות הברית, וביקשה מהם להעלות את העניין של משרד החוץ בעצירים במצרים. ההודים הסכימו לאחר שהנושא הוצג להם כ"עניין הומניטרי", בדומה לעניינם שלהם בסוגיית הפליטים הערבים. נתן לוין מסר כי ההודים לא תלו תקוות רבות במעורבותם אצל ארצות ערב, ואולם רצו שתהיה פנייה הודית רשמית למצרים, פנייה שתגבה את מאמציו של בורגס בנושא הזה, ושהמצרים לא יחשבו שהוא פועל על דעת עצמו, או באופן בלתי רשמי.[182]

בתיאום עם היאס, הסוכנות היהודית ומשרד החוץ בישראל, הגישה מחמ"ד למצרים רשימה שמית של יהודים שקרוביהם בארצות הברית דורשים את שחרורם מחמ"ד התבקשה לטפל בעניין הזה במסגרת איחוד משפחות.[183] חלק

---

181 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC Fad 1 Box 18 Folder: Egypt 69, מתוך התכתבות פנימית של הוועד בין סנדי בולץ ובין ג'רי גולדמן, 22 בספטמבר 1967.

182 שם AJC Fad 1 Box 99 – folder: Jews in Arab countries, . אוגוסט–ספטמבר 1967. מאת סנדי בולס /הוועד היהודי האמריקני ניו יורק, לעמיתו בוועד, ד"ר סימון סגל, 21 בספטמבר 1967.

183 גה"מ/חצ 4290/7, מזכר מאת אורי ברגר/משרד החוץ אל שלמה הלל/סמנכ"ל, 29 בינואר 1968.

מהשמות ברשימה אמנם התייחסו לקרובי משפחה אמיתיים, ואולם השאר היו שמות של יהודי מצרים שלא היו להם קרובי משפחה בארצות הברית.[184]

כמו כן פנתה מחמ"ד לכמה מדינות כדי שינסו להשפיע על מזכ"ל האו"ם לפעול לשחרור יהודי מצרים, סוריה ועיראק. עמדת המזכ"ל הייתה שהוא אמור לשמש רק צינור להעברת המסרים אל מצרים. מחמ"ד ציינה כי חשוב שמדינות אחרות יתבעו אף הן את התערבותו של מזכ"ל האו"ם.[185]

איטליה

ב–14 ביולי 1967 הצהיר ראש ממשלת איטליה בפני הפרלמנט האיטלקי שממשלתו פעלה על מנת לעזור ליהודים תושבי ארצות ערב. ואמנם, למן מלחמת ששת הימים סייעה ממשלת איטליה להוצאת היהודים מארצות ערב: היא הצליחה להוציא את נתיניה ממצרים ומסוריה, והעניקה ליהודי לוב זכות ישיבה באיטליה עד שיסתדרו.[186] הקונסול האיטלקי בקהיר פנה לשלטונות מצרים בדרישה לשחרר את נתיניו או להעמיד אותם למשפט אם יימצאו האשמות נגדם. איטליה שבה והעבירה פנייה הומניטרית למצרים ביוני 1970 כדי שזו תאפשר שחרור יהודים ממוצא איטלקי או כאלה שהיו להם קשרי משפחה באיטליה, גם אם פורמלית לא היו ביניהם נתינים איטלקים.[187]

שוויץ

ממשלת שוויץ הודיעה בספטמבר 1967 כי היא תפעל לפי מסורתה ההומניטרית ביחס לפליטים היהודים ולפליטים הערבים כאחד. אם ירצו פליטים יהודים

184 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, 67 Egypt :Folder 18 Box 1 Fad AJC. מאת המחלקה ליחסי חוץ של הוועד היהודי האמריקני/ניו יורק אל סניפי הוועד, 16 באוקטובר 1967.

185 גה"מ/חצ 7047/7, מאת דוד אריאל/הקונסוליה הכללית בניו יורק אל משרד החוץ/מז"ת, 13 בפברואר 1968.

186 שם, 6549/28, מאת אורי ברגר/לשכת הלל אל שלמה הלל/סמנכ"ל, 7 בספטמבר 1967.

187 שם, 5793/1, מאת אבנר/משרד החוץ אל השגרירות ברומא, 14 ביוני 1970.

להיכנס לשוויץ, תצטרך הממשלה לבדוק את ההליכים הפורמליים עם הקנטונים ועם מפעלים פילנטרופיים פרטיים.[188]

בדצמבר 1967 פנה משרד החוץ הישראלי לשוויץ בבקשה לפעול למען יהודי ערב. שוויץ השיבה כי אין באפשרותה לנקוט יוזמה רשמית נוספת כלפי ממשלת מצרים בנושא יהודיה. יחד עם זאת ציינה שוויץ כי הפעילה את השפעתה על הצלב האדום הבינלאומי כדי שיפעל למען יהודי ארצות ערב.[189]

המדינות הסקנדינביות

ב–7 בספטמבר 1967, מסר יושב ראש מועצת הפליטים הדנית לשגרירות ישראל בדנמרק, שממשלת דנמרק הקציבה 10,000 כתר דני לקרן למען יהודי ארצות ערב. תרומה זאת ניתנה בהתייעצות עם ממשלות שוודיה ונורווגיה. ממשלת שוודיה העבירה את האינפורמציה הזאת לג'וינט, אך ביקשה בשלב הזה שלא לפעול עוד בנושא. גם משרד החוץ השוודי ציין כי אינו מעוניין לנקוט כל פעולה נוספת, והם דרשו לא לפרסם את הדבר בכלי התקשורת.[190]

הולנד

ממשלת הולנד מילאה אף היא תפקיד בשחרור העצירים היהודים.[191] היאס והג'וינט בז'נבה פנו באמצע יולי 1967 במכתב סודי אל ממשלת הולנד בבקשה שתתיר כניסה של 50 משפחות יהודיות מארצות ערב לשטחה, בדומה לצעדים

188 שם, 6549/28, מאת אורי ברגר/לשכת הלל אל שלמה הלל/סמנכ"ל, 7 בספטמבר 1967.
189 ממשלת שוויץ מימנה במידה מכרעת את תקציב הצלב האדום הבינלאומי; גה"מ/ חצ 4290/7, 8 בינואר 1968.
190 שם, 6549/28, מאת אורי ברגר/לשכת הלל אל שלמה הלל/סמנכ"ל, 7 בספטמבר 1967.
191 שם, 3875/6, מאת משרד החוץ/ירושלים אל השגרירות/האג, 27 באפריל 1969.

שעשו איטליה, שוויץ וכו׳.[192] באוגוסט 1967 שוחרר אנריקו נחום, שהיה נתין הולנדי, בסיוע שגרירות הולנד בקהיר.[193]

עם תחילת שחרור העצירים חסרי הנתינות, בשבוע האחרון של אפריל 1969, ביקש סמנכ״ל משרד החוץ מהשגרירות בהאג למסור את תודתה של ישראל לממשלת הולנד על התפקיד הנכבד שמילאה בשחרור העצירים ממצרים.[194]

הוותיקן

הבישוף **לינו זאניני** (**Lino Zanini**), הנציג הדיפלומטי של האפיפיור בעיר אסמאיעליה במצרים, דרש בספטמבר 1967 מממשלת מצרים לשחרר את העצירים. הוא עשה זאת בשם האפיפיור ועל פי הנחיותיו. הוותיקן אף הציע לממשלת מצרים את מימון ההוצאות הדרושות ליציאת היהודים ממצרים לאירופה. במקביל המשיך הבישוף לינו זאניני ספק מזון, בגדים ותרופות ליהודי מצרים, וגם דאג לבקר חולים יהודים בבתי חולים ובבתי אבות[195]

יוג׳ין קארסון בלייק (**Eugene Carson Blake**),[196] המזכיר הכללי של מועצת הכנסיות העולמית, נועד עם נאצר ועם שר החוץ המצרי בסוף פברואר 1969, בניסיון לשכנעם לשחרר את העצירים היהודים במצרים.[197]

שר החוץ אבא אבן קיים שיחה עם הכס הקדוש באוקטובר 1969. הוא הודה על עזרתו של הוותיקן בשחרור היהודים חסרי הנתינות, אך ביקש ממנו לפעול ביתר

---

192 שם, 6549/28, מאת אורי ברגר/ לשכת הלל אל שלמה הלל/סמנכ״ל מז״ת, 7 בספטמבר 1967.

193 אצ״מ/ 1394–232 3c, מאת ז׳ בעקבות שיחתו עם אנריקו נחום, 19 באוגוסט 1967.

194 גה״מ/חצ 3875/6, מאת משרד החוץ/ירושלים אל השגרירות/האג, 27 באפריל 1969.

195 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC Fad 1 Box 99 – folder: Jews in Arab countries, Oct.–Dec. 1967. הסוכנות היהודית, Religious news service, 10 בספטמבר 1967.

196 יוג׳ין בלייק שירת משנת 1954 עד 1957 כנשיא המועצה הלאומית של הכנסיות בארצות הברית; בשנים 1966–1972 כיהן כמזכיר הכללי של מועצת הכנסיות העולמית.

197 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC Fad 1 Box 18 Folder: Egypt 69, מאת שוסטר/ מטה הוועד בפריס אל המחלקה ליחסי החוץ/ניו יורק, 5 במארס 1969. מתוך העיתון הצרפתי **La Croix**, 5 במארס 1969.

שאת לשחרור העצירים בעלי הנתינות המצרית שהוחזקו בטורה, ולפנות אל ספרד כדי לעודדה ולהמריצה לפעולה מיוחדת בסוריה ובעיראק.[198]

ברזיל

ממשלת ברזיל הביעה נכונות לקלוט יהודים מארצות ערב ומפולין.[199]

198 גה"מ/ חצ 3875/6, שיחת שר החוץ של ישראל עם הכס הקדוש, 26 באוקטובר 1969.

199 Geneva III box L23 folder 404, "ידיעות מברזיל", סוכנות ידיעות JTA – Jewish Telegraphic Agency, ריו דה ז'אנרו, 7 באוגוסט 1968. בתוך: דו"ח של הנהלת הג'וינט, 8 באוגוסט 1968.

פרק שמיני

תרומתם של ארגונים בינלאומיים יהודיים

מה שמסמל את הארגונים היהודיים הבינלאומיים הוא אחדות הגורל של עם ישראל. המצפון של העם היהודי התעורר כשיהודים נעצרו וסבלו מדיכוי ומעינויים בבתי מעצר. הארגונים היהודיים הבינלאומיים נכנסו מיד לפעולה. הם ערכו עצרות בארצות המערב כדי לעדכן את העולם על הסבל של יהודי מצרים, נשאו ונתנו ממושכות עם הצלב האדום הבינלאומי ועם הנציב העליון לפליטים של האו"ם, וגם לחצו על נאצר לשחרר את העצירים היהודים. הארגונים היהודיים הבינלאומיים קיבלו על עצמם לממן את יציאתם של היהודים ממצרים, אלה שהביעו את רצונם לעלות ארצה ואלה שהעדיפו להיקלט בארצות אחרות.

בין כל הארגונים היהודיים ובינם לבין ממשלת ישראל נוצר קשר הדוק כדי להושיט כל סיוע אפשרי ליהודי מצרים, סוריה ועיראק, לתאר את מצוקתם ולסתור את שקריהן של ממשלות ערב. עם זאת ביקשו הארגונים שלא להזכיר או לתאר את המצב הטוב יחסית של היהודים בשאר ארצות ערב.[200] לדברי שלמה הלל, "הארגונים היהודיים הבינלאומיים יזמו הפגנות נגד שגרירויות מצרים, עיראק וסוריה באירופה וגם בארה"ב. [...] היו כמה וכמה פעמים מאמרים והופעות בכלי תקשורת ועיתונים כגון ה– **New York Times** וה–**BBC**".[201]

200 אצ"מ/ 6–215–1395 C3, דו"ח של הארגונים הבינלאומיים היהודיים, 6 בפברואר 1968.
201 ריאיון המחבר עם שלמה הלל, רעננה, 13 ביולי 2010.

קוזיאסור[202]

לארגון הזה היה ניסיון רב בקליטת פליטים במלחמת העולם השנייה. אל קליטת פליטים הוא התייחס כאל אחריות כבדת משקל. הוא לא חסך מאמץ ואמצעים כדי להקל גם על הפליטים היהודים שהגיעו מארצות ערב אחרי מלחמת ששת הימים, ולתת להם סיוע סוציאלי וקהילתי.[203] קוז'אסור היה הארגון היהודי הראשון שקיבל את פניהם של הפליטים כשהגיעו לפריס.[204] מאז פרוץ מלחמת ששת הימים ועד סוף 1968 קלט הקוז'אסור 1,200 משפחות שהגיעו מהונגריה, מפולין ומהמזרח התיכון, בעיקר ממצרים.[205]

הג'וינט[206]

קליטת פליטים יהודים הייתה אחת ממשימותיו של הג'וינט מאז מלחמת העולם הראשונה. החל ביוני 1967 הקפיד הג'וינט להעביר מדי חודש בחודשו סך של 10 לירות מצריות לכל עציר שמשפחתו עזבה או עמדה לצאת את מצרים. הסיוע הכספי של הג'וינט הסתכם בסך של 1,500 לירות מצריות בכל חודש, שהיו אז כ–3,500 דולר.[207]

הג'וינט קיבל על עצמו, יחד עם קוז'אסור, את הטיפול בפליטים ממצרים לתקופה של שלושה חודשים ממועד הגיעם לצרפת. שני הגופים התחלקו גם בעול הכספי שהלך ונעשה כבד יותר, משום שחלק מהפליטים נותרו בצרפת יותר משלושה חודשים.[208]

---

202 ראו לעיל, הערה 6.

203 קוז'אסור/פריס, הדו"ח השנתי לשנת 1969.

204 גה"מ/ חצ 3875/6, מיכאל אבידן, חוברת סיכום לשנת 1969, 15 במאי 1969.

205 ארכיון **יד הזיכרון לשואה – Memorial de la Shoah**, פריס, (להלן: ארכיון Shoah), דו"ח קוז'אסור על פעילות קליטת פליטים בצרפת בשנים 1968–1969, עמ' 4.

206 ראו לעיל, הערה 4.

207 ארכיון הג'וינט/ Geneva III Box 245 A L23 folder 404 מאת נציג הג'וינט/ז'נבה אל הנהלת הג'וינט/ז'נבה, 31 בינואר 1969.

208 ארכיון Shoah, פריס, הכנס השנתי של קוז'אסור ב–1 בדצמ' 1970.

בתיאום עם ועידת הנשיאים קבע הג'וינט להגדיל את התקציב לשנת 1968 מ–30,000 דולר ל–50,000 אלף דולר בגלל המצוקה של יהודי ארצות ערב במלחמת ששת הימים.[209] עקב גירוש העצירים חסרי הנתינות ובני המשפחות בקיץ 1969 צוין בדו"ח פנימי של הג'וינט שעליו להגדיל התקציב בשנת 1969 לסכום שבין 130,000 ל–150,000 דולר.[210]

הקונגרס היהודי העולמי[211]

במהלך מלחמת ששת הימים שיגר הקונגרס היהודי מכתב דחוף למשרדי הצלב האדום הבינלאומי בז'נבה וביקש מהם לעשות הכול כדי להקל את סבלם של העצירים בארצות ערב ובמיוחד במצרים.[212]

ב–27 ביולי 1967 שיגרו אנשי הקונגרס מברק למזכ"ל האו"ם או–טאנט, וביקשו את התערבותו על סמך החלטת מועצת הביטחון מספר 237 הידועה בשם "ההחלטה ההומניטרית".[213] כדי לקבל מידע על מצבם של יהודי מצרים, הפעיל הקונגרס היהודי העולמי את אנשי הצלב האדום הבינלאומי ואת נציב האו"ם לנושא הפליטים.[214]

בכל הדיונים עם הארגוניים היהודיים ראה הקונגרס היהודי חשיבות עליונה בהשמעת הקול היהודי ובהדגשת המצוקה של יהודי ארצות ערב, כדי לאלץ את

---

209 ארכיון הוועד היהודי האמריקני AJC Fad 1 Box 99 – folder: Jews in Arab countries, Oct –Dec. 1967 . מתוך דו"ח פגישת הארגונים היהודיים בניו יורק, 22 בנובמבר 1967, עמ' 1.

210 ארכיון הוועד היהודי האמריקני,69 AJC Fad 1 Box 18 Folder: Egypt , מזכר של הוועד היהודי האמריקני /ניו יורק, 7 במאי 1969.

211 ראו לעיל, הערה 25.

212 אצ"מ/ג–36.605, אנדרה ז'אבס, "מצב היהודים בארצות ערב: מצרים, עיראק, סוריה ולוב – סיכום האירועים מאז אוגוסט 1967", הקונגרס היהודי בז'נבה בשיתוף פעולה עם המכון לענייני יהודים בלונדון (IJA – Institute of Jewish Affairs), נייר רקע מס' 22, יולי 1971, עמ' 2–3.

213 גה"מ/חצ 28/6549, מאת אורי ברגר לשכת הלל אל שלמה הלל/סמנכ"ל, 7 בספטמבר 1967.

214 ראו לעיל, הערה 26, עמ' 207.

מצרים, סוריה ועיראק לשחרר את העצירים היהודים.[215]

היאס – HIAS [216]

היאס עסק בטיפול בהבאת קרובי משפחה מארצות מצוקה לארצות הברית ולארצות המעבר. במקרה של יהודי מצרים הכין הארגון רשימה של עשרות משפחות בארצות הברית שביקשו ממנו לפעול להוצאת קרוביהם ממצרים. היאס היה הארגון שטיפל במשפחות שהעדיפו לא לעלות לישראל.[217] בעוד הסוכנות והג'וינט כיוונו לעליית הפליטים לישראל, כיבד היאס את רצונו של הפליט שלא להיקלט בישראל וסייע לו בכך: הוא לא רק מימן את נסיעתו של הפליט לארץ אחרת, אלא אף דאג למצוא לו מקום מגורים, עבודה, ולימודים. בשלב מסוים מימן היאס גם את כרטיסי הטיסה או ההפלגה של היהודים בדרכם לאירופה.[218]

מועדון (ועידת) הנשיאים[219]

המועדון התכנס ב–28 באוגוסט 1967 כדי להתוות תוכנית פעולה. נבחר ועד פעולה מיוחד והוטל עליו לבדוק מה אפשר לעשות, בעיקר בתחום דעת הקהל, כדי להציל את יהודי מצרים, סוריה ועיראק. קודם לכן, ב–18 ביולי 1967, פנה המועדון לשר החוץ האמריקני בתביעה לטיפול דרך הצלב האדום הבינלאומי ובכל דרך שתימצא כמתאימה לסייע ליהודי המזרח.[220]

---

215 ארכיון הוועד היהודי האמריקני AJC Fad 1 Box 99 – folder: Jews in Arab countries, Oct –Dec. 1967. הדו"ח השביעי של הארגונים היהודיים בניו יורק, 30 באוקטובר 1967, עמ' 3.

216 ראו לעיל, הערה 1.

217 גה"מ/חצ 6549/28, מאת שלמה הלל/ סמנכ"ל משרד החוץ אל השגריר/וושינגטון, הקונסול/ניו יורק, 29 באוקטובר 1967.

218 רענן ריין, "ספרד של פרנקו ויהודי מצרים, בתוך **עלון המכון לחקר מורשת יהודי מצרים**, גיליון 7, עמ' 125.

219 מועדון הנשיאים הידוע גם בשמו "ועידת הנשיאים" הוא ארגון יהודי אמריקני שמאחד כ–50 ארגונים יהודיים ציוניים בארצות הברית. המועדון הוא למעשה הגוף המייצג את יהודי ארצות הברית בפני הממשל האמריקני. ראו: ועידת הנשיאים בויקיפדיה.

220 גה"מ/חצ 6549/28, מאת אורי ברגר/לשכת סמנכ"ל, אל הסמנכ"ל/שלמה הלל, 7 בספטמבר 1967.

הוועד היהודי האמריקני[221]

הוועד היהודי האמריקני טיפח את הקשר עם מועדון הנשיאים ושאר הארגונים היהודיים הבינלאומיים, עם מחמ"ד ועם נציג ארצות הברית בשגרירות ספרד בקהיר. הוועד עדכן את שגריר ספרד בוושינגטון שהעביר דו"חות למקבילו בקהיר, ויצר קשר הדוק בין המטה של הוועד היהודי האמריקני באירופה, ובין נציג הקונגרס היהודי בז'נבה, ז'אבס. נציגי הוועד הקפידו להיפגש עם אנשי נציבות הפליטים של האו"ם ועם הצלב האדום הבינלאומי, ודאגו לראיין עצירים ובני משפחה שהגיעו לפריס על מנת להתעדכן במצבם של העצירים ושל הקהילה היהודית במצרים. כמו כן הקים הוועד מרכז מידע שבועי שמסר עדכונים על מצבם של יהודי מצרים.[222]

הוועד היהודי האמריקני דחה בתוקף את ההצעה לא לפרסם בכלי התקשורת את מצבם של יהודי המזרח בטענה כי הפרסום עלול לסכל מאמצים בינלאומיים לשחרור העצירים במצרים. הוועד ושאר הארגונים היהודיים התייצבו מול השקר של אמצעי התקשורת של מצרים לגבי המצוקה של יהודי מצרים.[223] **זכריה שוסטר** מהוועד היהודי האמריקני נועד ב–15 ביולי 1969 עם הנציב העליון לפליטים של האו"ם, הנסיך סדראדין אגא חאן. הוא ניסה לדרבן אותו להמשיך במאמצים לשחרור העצירים היהודים אף על פי שהם נחשבו לנתינים מצרים.[224]

הוועד היהודי האמריקני פרסם תזכיר מפורט שהופץ לכל חברות האו"ם, הפעיל כמה ממשלות ומצא אוזן קשבת במיוחד בספרד.[225]

---

221 ראו לעיל, הערה 5.

222 ארכיון הוועד היהודי האמריקני AJC Fad 1 Box 99 – folder: Jews in Arab countries, Oct.–Dec. 1967. דו"ח של הוועד היהודי האמריקני, 30 בנובמבר 1967, עמ' 1–10.

223 שם, שם, הדו"ח השביעי של הארגונים היהודיים בניו יורק, 30 באוקטובר 1967, עמ' 3.

224 שם, AJC Fad 1 Box 18 Folder: Egypt 69 מקרליקוב/הוועד היהודי האמריקני בפריס אל הוועד/ניו יורק, 15 ביולי 1969.

225 גה"מ/חצ 28/6549, מאת אורי ברגר/ לשכת הסמנכ"ל, אל שלמה הלל/סמנכ"ל, 7 בספטמבר 1967.

פרק תשיעי

תרומתם של ארגונים בינלאומיים לא-יהודיים

אויים

הנציב העליון לפליטים באו"ם, הנסיך סדראדין אגא חאן, שהיה בקיא מאוד בנושא פליטים במזרח התיכון, סייר ביולי 1967 בישראל ובארצות ערב כדי לבדוק את מצבם של היהודים במזרח התיכון ואת מצב שאר המיעוטים.[226]

מדינות המערב והארגונים היהודיים הבינלאומיים הפעילו שוב ושוב לחץ על מזכ"ל האו"ם או טאנט וביקשו ממנו להתערב כדי לשחרר את יהודי מצרים, סוריה ועיראק.[227] מנכ"ל משרד החוץ הישראלי הסביר למזכ"ל האו"ם שאין קשר בין מדיניות מצרים כלפי ישראל ובין מעצרם הסיטונאי של יהודי מצרים, תוך כדי ואחרי מלחמת ששת הימים.[228] הארגונים היהודיים הבינלאומיים התכנסו בראשית אוגוסט 1968 כדי להביע אכזבה מהצהרת מזכ"ל האו"ם שהתנה לא פעם שיגור נציג מטעמו לבדיקת מצב היהודים בארצות ערב בשיגור נציג לבחון את מצבם של הערבים בשטחים.[229]

הם הדגישו כי בשנת 1968, השנה שהאו"ם הכריז עליה כ"שנה הבינלאומית לזכויות האדם" ונגד האפליה על רקע גזע ודת, ישבו בארצות ערב עצירים יהודים חסרי ישע והיו נתונים שם בתנאים ברבריים. הארגונים היהודיים הזכירו לאו"ם כי מצרים, עיראק וסוריה אימצו לעצמן את קווי הפעולה של הנאצים כלפי האזרחים

226 גה"מ/חצ 6549/28, מאת הוועד היהודי האמריקני/פריס אל הוועד היהודי האמריקני/ המחלקה ליחסי חוץ/ ניו יורק, 8 ביולי 1967.

227 שם/חצ 4290/8, מאת יוסף בן אהרן/השגרירות בוושינגטון אל משרד החוץ/מז"ת, הסברה, 21 בפברואר 1968.

228 שם/ חצ 4290/7, מאת שאול בר-חיים/מז"ת אל דוד אריאל/ניו יורק, 11 בנובמבר 1968.

229 ארכיון הג'וינט/ C55.704, מברק מהקונגרס היהודי/ז'נבה אל מח' היחסים הבינלאומיים של הקונגרס/ ז'נבה, 6 באוגוסט 1968.

היהודים, בניגוד לכל חוקי זכויות האדם. הם דרשו מהמזכ"ל לפעול לביטול צעדי האפליה והדיכוי כלפי המיעוטים היהודיים ולאפשר להם לצאת לחופשי ולהגר.[230]

אגא חאן סבר כי גורמים זרים רבים מדי פעלו מול מצרים לטובת היהודים, וכי הדבר הזה בלבל את השלטונות המצריים וזה מה שגרם ל"סיבוכים".[231] ראש מטה היאס בז'נבה הביע הערכה עמוקה למאמצים האישיים של הנסיך ושל צוותו בסוגיה העדינה והמורכבת של העצירים היהודים,[232] על אף שהטיפול בעצירים חסרי הנתינות ובני משפחותיהם גרם להוצאות בלתי צפויות למשרדו של אגא חאן.[233]

רק בסוף אפריל 1969 הגיע למצרים **נילס גוראן גוסינג** (**Nils-Goran Gussing**), שליחו האישי של מזכ"ל האו"ם. הוא ניסה לשכנע את הממשל המצרי לאפשר את בדיקת מצבם יהודי מצרים בלי קשר לסירובה של ישראל לאפשר לאו"ם לבדוק את מצבם של הערבים בשטחים.[234]

הצלב האדום הבינלאומי

ווסט, (**Wûst**), נציג הצלב האדום הבינלאומי, שישב שלושה חודשים בקהיר, שיגר בספטמבר 1967 לארגונו דו"ח מפורט ובו ציין שבין העצירים היו 150–180 חסרי נתינות, וכ–250–300 בעלי דרכונים מצריים ודרכונים זרים. הרשימה המלאה של חסרי הנתינות נמסרה לצלב האדום ולרב הראשי של מצרים.[235]

---

230 שם.

231 גה"מ/חצ 31/8, מאת מרדכי קדרון/משה"ח אל שלמה הלל/סמנכ"ל, 3 ביוני 1969.

232 ארכיון הג'וינט/ Geneva III box L23 folder 404 מאת הנהלת היאס/ז'נבה אל הנסיך סדראדין אגא חאן/ז'נבה, מס' D/EUR/8327, 10 ביולי 1969.

233 גה"מ/חצ 7047/7, מאת היועץ המשפטי של משרד החוץ, אל צבי גבאי/מז"ת, 1 בפברואר 1968.

234 שם, 3875/6, מאת שלמה הלל/סמנכ"ל מז"ת אל מנכ"ל משרד החוץ (העתק לראש אמ"ן), 28 באפריל 1969.

235 אצ"מ/ C3/1394, דו"ח הצלב האדום הבינלאומי בפגישה עם הארגונים הבינלאומיים היהודיים, 12 בספטמבר 1967.

בפברואר 1968 הציג הצלב האדום הבינלאומי סקירה על יהודי המזרח לפני נציגי הארגונים היהודיים הבינלאומיים. בפתיחת הסקירה צוין כי למדיניותה של ישראל כלפי האוכלוסייה הערבית בשטחים הייתה השלכה רעה על יחסן של מדינות ערב אל יהודיהן, בייחוד עקב ההגירה של 500–600 פלסטינים מרצועת עזה מדי יום ביומו, וגירוש התושבים הסורים מהעיר קונייטרה.

נציג הקונגרס היהודי בז'נבה, אנדרה ז'אבס, העיר בשם הארגונים היהודיים כי הצלב האדום נמנע מהתערבות מסיבית במצבם של היהודים במזרח התיכון, שהמשיכו להיות בני ערובה, וכי מעורבותו של הצלב האדום לשחרור יהודי מצרים, עיראק וסוריה נעשתה קשה יותר ויותר בשל דרישתו של הצלב האדום ליצור קשר גומלין בין יהודי המזרח ובין מצבם של הערבים בשטחים.[236]

הקונגרס היהודי העולמי פנה שוב במאי 1968 בקריאה דחופה לצלב האדום הבינלאומי להקל את סבלם של היהודים בארצות ערב, בייחוד במצרים, ולהעניק להם הגנה וסיוע. תשובתם הייתה כי נשיא הצלב האדום תכנן לבקר בקהיר, אך האישור שקיבל לביקור בוטל, ולכן לא ראה הארגון צורך בהמשך הלחצים על שלטונות מצרים והעביר לארגונים היהודיים את האחריות על הפעלת לחצים על מצרים.[237]

אנשי הג'וינט והיאס סיכמו ביניהם כי אנשי הצלב האדום דיברו הרבה אך לא עשו מאומה.[238]

---

236 שם,C55/704, פגישה במשרדי הצלב האדום בז'נבה בהשתתפות הארגונים היהודיים הבינלאומיים, 21 בפברואר 1968.

237 ארכיון הג'וינט/ Geneva III box 245 A L23 folder 404, מכתב מאת נציג ג'וינט/ ז'נבה אל הנהלת הג'וינט/ג'נבה, 31 בינואר 1969.

238 גה"מ/חצ 1395 C3, שיחות בין שני הארגונים בפברואר ובמאי 1968.

פרק עשירי

המאמצים הבינלאומיים לשחרור העצירים חסרי הנתינות

מצרים לא חסכה את שבטה מיהודיה

עם הגיעו לפריס סיפר הרב דואק, רבה הראשי של קהיר, שביוני 1967 הוא נאלץ למסור אינפורמציה מטעה לעיתונאים של ה**ניו יורק טיימס** ושל השבועון התוניסאי הצרפתי **Jeune Afrique**. הוא אמר להם כי לא נעשו שום מעצרים שרירותיים של יהודים במצרים בעת מלחמת ששת הימים ולאחריה, למעט יהודים אחדים שנעצרו "מטעמי ביטחון וכדי להגן עליהם". מפקח של משרד הפנים היה נוכח בעת פגישתו של הרב עם העיתונאים ותדרך אותו לפני הריאיון. בעת הפגישה ישב המפקח מאחורי העיתונאים והנחה את תשובותיו של הרב הראשי באמצעות תנועות ידיים. באוגוסט 1967 הוציא דובר ממשלת מצרים הודעה לעיתונות כי יהודי מצרים לא סבלו מכל אפליה על רקע גזע ודת, והם חופשיים ומועילים לארצם, ואפילו בעלי הנתינות הזרה זכו ליחס טוב, על אף שחלקם החליטו לעזוב.[239]

מצרים מודה בפומבי שהיו מעצרים בקרב יהודי מצרים

רק ב–8 בפברואר 1969, במסיבת עיתונאים בקהיר, הודה דובר ממשלת מצרים **אל–זיאת** כי 200 יהודים בגיל הגיוס נתונים במעצר במצרים בשל סירובם לשרת בצבא המצרי. משרד החוץ הישראלי הגיב ואמר כי סוף סוף הודו המצרים במעצר היהודים, כולם ראשי בתי אב, דבר שכל הזמן הכחישו והעלימו, ומאז המלחמה סירבו לפרסם דבר וחצי דבר על מצבם של היהודים. באשר לתירוץ שהסיבה למעצר היא סירובם להתגייס, הדגיש משרד החוץ שזה מגוחך, משום שהיהודים מעולם לא שירתו בצבא המצרי וגם לא נקראו לשרת. החזקתם במעצר ללא משפט אינו עונש אלא התעללות. שלמה הלל, הסמנכ"ל לענייני המזרח התיכון, שעדכן בנושא את כל שגרירויות ישראל, הוסיף:

239 אצ"מ/ ג' 36.6059, **הארץ**, 4 באפריל 1972.

העובדה שהמצרים הסתירו את העניין משך למעלה משנה וחצי ורק עתה הסכימו לגלותו כתוצאה מהלחץ הבינלאומי, מעידה על דמותו של המשטר ועל דרך התעמרותו ביהודים. נקל לתאר את מצב המשפחות אשר נותרו שנה וחצי ללא מפרנס. אין ספק שזוהי רק חוליה אחת בשרשרת הרדיפות והנגישות של היהודים במצרים. שיימקו בכלא.[240]

בעיתון המצרי **אל-גומהוריה** התפרסמה ב-29 בספטמבר 1969 כתבה ארוכה מלווה בצילומים, שתיארה את חיי היהודים במצרים כאידיליה של אחווה, חירות ויחסים טובים. בכתבה הודגש ש-2,000 היהודים שנותרו במצרים ניהלו את חיי היום-יום לצד אחיהם המוסלמים והנוצרים ללא כל אפליה שהיא, וקיימו את הלכות דתם בחירות גמורה. משרד החוץ הישראלי הגיב :

הכתבה מתעלמת לחלוטין מהעובדה שלמעלה משמונים גברים יהודים המייצגים כמעט כל משפחה ובית-אב יהודי במצרים יושבים בתנאים קשים בבית המעצר טורה מאז מלחמת ששת-הימים, מבלי שיובאו לדין ומבלי שתובא בפניהם האשמה כל-שהיא פרט כמובן לעובדת היותם יהודים. בני משפחותיהם של העצירים חיים על קצבות, מענקים וגמילות חסדים ונתונים לאפליות מצד השלטונות [...] ממחישים את גורל הטרגדיה של קהילה אנוסה זו החרדה לחייה.[241]

בית המעצר טורה: עד מתי?

אגא חאן, הנציב העליון לפליטים של האו"ם, הדגיש בפברואר 1968 באוזני שגריר ישראל בז'נבה, **מרדכי קדרון**, כי ברוב המקרים היה אפשר לפתור את שחרור היהודים על ידי חלוקה נבונה של סכומי שוחד לא גדולים.[242] בספטמבר 1968 האיצו ראשי הקהילה במשפחות לעזוב את מצרים, בייחוד במשפחות עם תלמידים ובנים

240 גה"מ/חצ 3875/6, מאת סמנכ"ל משרד החוץ/שלמה הלל, אל שגרירויות ישראל, 8 בפברואר 1969.

241 שם, 6617/13, מאת משרד החוץ/שלמה הלל אל כל הנציגויות, 3 באוקטובר 1969.

242 שם, 4290/8, מאת מרדכי קדרון/השגריר בז'נבה, אל הלל/ סמנכ"ל מז"ת, 13 בפברואר 1968.

בוגרים, בשל הסיכון שיילקחו למעצר. ברם רוב המשפחות היססו לעזוב כל עוד נותרו אבי המשפחה והבנים האחרים בבית המעצר.[243]

באוקטובר 1968, בשיחה בין שגריר ספרד בקהיר, דונלד בורגס, נציג מחמ"ד בקהיר, עם יוג'ין בוביס ממחמ"ד, אישרו כל הצדדים שחלה תפנית ברורה לרעה במדיניותה של מצרים כלפי העצירים. מזכיר הקהילה היהודית בקהיר, שהיה בעל קשרים טובים עם שלטונות מצרים, ידע לשחד את מי שצריך והצליח להשיג היתרי יציאה. יחד עם זאת סבר יוג'ין בוביס שההרעה נבעה משינוי רציני: צבא מצרים, אשר נכנס לתמונה, הפעיל לחץ כדי להפסיק את תהליך השחרור ומתן היתרי היציאה ממצרים.[244]

בנובמבר 1968, מסר בוביס ל**בן-אהרן** משגרירות ישראל בוושינגטון כי חל שיפור קל במצב העצירים: מזכיר הקהילה בקהיר נתן שוחד לשלטונות בית המעצר טורה, ואלה אפשרו ביקורים קבועים של רופא אצל העצירים.[245]

בפברואר 1969 החליטו שלטונות מצרים להעביר את האחריות על העצירים היהודים מידי הצבא לידי משרד הפנים.[246] במקביל, מסרו נציגי מצרים לנסיך אגא חאן כי נאצר הגיע למסקנה שרק צרות צמחו מיהודי מצרים, לכן החליט לשחרר את העצירים חסרי הנתינות ולהתיר את צאתם ממצרים. ואולם בשל הסולידריות

243 ארכיון הג'וינט/A 245 Egypt 40,524 B Box, מאת המועצה העולמית של הכנסיות/אתונה אל היאס/ז'נבה, 26 בספטמבר 1968.

244 גה"מ/חצ, 19/6557, מיוסף בן-אהרן/השגרירות בוושינגטון אל שלמה הלל/משרד החוץ, 23 באוקטובר 1968.

245 שם, שם, מאת יוסף בן-אהרן/וושינגטון אל שלמה הלל/ משרד החוץ, 27 בנובמבר 1968.

246 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, 69 Egypt :Folder 18 Box 1 Fad AJC, מאת קרליקוב/הוועד היהודי האמריקני בפריס אל הוועד/ניו יורק, 11 בפברואר 1969.

של ארצות ערב עם תליית היהודים בבגדאד[247] נאלץ נאצר לדחות את שחרורם של יהודי מצרים.[248]

ב–24 בפברואר 1969, הועברו 129 עצירים יהודים חסרי נתינות מטורה לבית הסוהר **קנאטר** (**Barrages**). התנאים הסניטריים בבית הסוהר היו מחרידים אף יותר מאלה של אבו זעבל וטורה.[249] בקנאטר ישבו פושעים פליליים, אוסף של גנבים, רוצחים ואנסים. בתא קטן של 2–3 מטרים ישבו 3–4 יהודים שקיבלו שמיכות מטונפות וישנו על רצפת אספלט.[250] בית הסוהר קנאטר היה אמור להיות השלב האחרון בטרם גירושם בתוך שבוע–שבועיים בלבד לאחר מסירת מסמכי היציאה.

ב–25 בפברואר 1969 נקראו בני המשפחות של העצירים חסרי הנתינות למשרד הפנים. **מחמוד אל–קאדי**, האחראי על הגירוש, עדכן אותם בכל הקשור להכנת המסמכים, הנפקת הדרכון הספרדי ואישורי היציאה. הקבוצה הראשונה ובה 100 יהודים, הייתה אמורה להפליג באוניה **Cynthia** ב–13 במארס 1969. ב–12 במארס הודיע אל–קאדי למשפחות כי שחרורן נדחה, ללא כל הסבר.[251]

המשפחות נותרו "תקועות" באלכסנדריה. בני משפחותיהם, העצירים היהודים

---

247 בדצמבר 1968 תקף חיל האוויר במשך 4 ימים רצופים את חיל המשלוח העיראקי בצפון ירדן בתגובה על הפגזת יישובים בבקעת הירדן וסיוע למחבלים בחציית הנהר. לעיראקים נגרמו אבדות קשות ושלטונות עיראק כנקמה העמידו לדין קבוצת יהודים מבגדד ומבצרה, אשר בית דין צבאי מצא אותם אשמים ודן אותם למוות. ב–27 בינואר 1969 נתלו 14 נאשמים (9 מהם יהודים) בככר המרכזית של בגדד.

248 ארכיון הג'וינט/Geneva III box L22 folder 403, פגישת אגא חאן עם הארגונים היהודיים הבינלאומיים ועם הצלב האדום, 2 באפריל 1969.

249 גה"מ/חצ 6/3875, מאת אריה לוין/שגרירות ישראל בפריס, אל משרד החוץ, 25 במארס 1969.

250 אצ"מ/C3 1395, עדות פליט יהודי מצרי בריאיון עם נציג ועידת הנשיאים של הארגונים היהודיים/ניו יורק, 12 בפברואר 1968.

251 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC – Fad 1 Box 18 Folder: Egypt 69 מקרליקוב/הוועד היהודי האמריקני/פריס אל מחלקת יחסי החוץ/ניו יורק, 18 במארס 1969.

חסרי הנתינות, שהיו כל כך קרובים לשחרור, נותרו לאכזבתם הקשה, במעצר.[252] ב–10 במארס 1969, שיגר **קוסטה**, הפקיד הראשי בשגרירות ספרד בקהיר, מכתב בדואר הדיפלומטי לוויקטור פתחי, שעזב את מצרים באוגוסט 1968 וחי בז'נבה. קוסטה עדכן את פתחי כי המשפחות האלה חיסלו את כל מה שהיה להם כדי לעזוב את מצרים, ונותרו באלכסנדריה חסרי כול. ההסבר שניתן לקוסטה, אשר נקרא למחלקת הדרכונים במצרים, הוא שחל עיכוב זמני ביציאת הקבוצה בגלל הריגתו של גנרל **ריאד**, שהפך לגיבור.[253]

על סמך זאת עדכן שלמה הלל, סמנכ"ל משרד החוץ, את מנכ"ל משרד החוץ ואת ראש אמ"ן על כי הריגתו של גנרל ריאד והקרבות בתעלת סואץ הביאו לדחיית שחרור הקבוצה הראשונה של העצירים.[254]

252 גה"מ/חצ 3875/6, פגישת אגא חאן עם הארגונים הבינלאומיים היהודיים, 1 באפריל 1969.

253 שם, שם, מקוסטה, איש שגרירות ספרד/ קהיר אל ויקטור פתחי/ז'נבה, 28 במארס 1969; עבד אל–מונעם ריאד (22 באוקטובר 1919 – 9 במארס 1969) גנרל מצרי ומפקד הכוחות המזוינים של מצרים מ–1967 ועד 1969. נהרג במלחמת ההתשה. יום מותו נקבע במצרים כ"יום השאהיד". ב–8 במארס 1969 התחולל דו–קרב ארטילרי לאורך כל חזית תעלת סואץ. למחרת, בעת שריאד ופמלייתו ביקרו בקו המצרי וסקרו את החזית, נפגע המוצב הקדמי שבו שהה מרקטת "זאב" ישראלית שנורתה כניסוי. העמדה נהרסה וריאד נהרג ביחד עם עוד כמה מפקדים בכירים. למעשה הייתה זו פתיחתה האמיתית של מלחמת ההתשה: זאב שיף ואיתן הבר, **לקסיקון לביטחון ישראל**, תל אביב: זמורה, ביתן, מודן, 1976, עמ' 483.

254 גה"מ/חצ 3875/6, מאת שלמה הלל/סמנכ"ל למז"ת, אל מנכ"ל משרד החוץ (העתק לראש אמ"ן), מס' 147, 28 באפריל 1969.

פרק אחד-עשר

שבויים תמורת עצירים יהודים: הדדמנויות שהוחמצו

ב–21 בספטמבר 1967 נועד **סנדי בולץ** (**Bolz**) מהוועד היהודי האמריקני עם נתן לוין, איש מחמ"ד. לוין מסר לו כי דון בורגס, נציג ארצות הברית בשגרירות ספרד בקהיר, חש שיחסיה של ארצות הברית עם מצרים מאפשרים פנייה ישירה לשלטונות שם בנושא שחרור העצירים היהודים. בורגס נפגש עם יועצו של נאצר, **אל–ח'ולי**, שזעם על הבקשה לשחרור העצירים היהודים. לטענתו היחס של מצרים לעצירים היהודים אינו מעניינה של ישראל. עמדת מצרים ושאר מדינות ערב הייתה כי היהודים החיים בארצותיהם הם אזרחים שלהן לכל דבר, ואין מקום להתערבות חיצונית במה שקורה איתם. בורגס ענה בכעס לאל–ח'ולי שלארצות הברית יש זכות להתערב בנושא ההומניטרי הזה, בדיוק כשם שיש לה אינטרס בבעיה ההומניטרית של הירדנים בגדה המערבית. בעקבות דבריו של בורגס התרכך אל–ח'ולי והבטיח לסייע במקרים שבהם ישנו אינטרס אמריקני "אמיתי", כמו מקרים של עצירים שיש להם קרובי משפחה בארצות הברית.

עוד ציין לוין שעל ישראל להיות ערוכה לכך שהתערבותה עלולה להביא להקשחת העמדה המצרית ולבלימת מאמציה של ארצוות הברית לשחרור העצירים. הוא ביקש להזכיר לישראל כי משרד החוץ הישראלי והארגונים היהודיים ממשיכים להיות פעילים ויעילים מאוד בניסיון להבטיח את שחרורם של העצירים. אם הישראלים יורים "יריות באפֵלה" מתוך מחשבה שאף אחד אינו עושה שום דבר למען העצירים, מוטב שיפסיקו זאת ולא ימשיכו לעצבן את המצרים.

בעקבות השיחה הזאת סוכם שמוטב שד"ר **סימון סגל** מהוועד ישוחח עם הישראלים בניו יורק לאור הקשרים הממושכים שיש לו עמם. נתן לוין הדגיש כי אם וכאשר ייצא "שחרור המוני" של עצירים ממצרים לפועל, חשוב שזה לא ייראה כמו "גירוש" ויש לדאוג שהעיתונות לא תתייחס לכך כאל גירוש. לכן הציע לוין

לארגן כמה אוניות או מטוסים כדי להוציא את העצירים אל מחוץ למצרים.[255] לוין שוחח גם עם פקידים ספרדים בנושא האופציה ל"שחרור המוני", וגברה התקווה שהמהלך יצא לפועל. לוין המליץ להימנע מפרסומים כלשהם על היהודים העצורים, בזמן שנעשים מאמצים רגישים בעניינם.[256]

אף על פי כן קיבלה מדינת ישראל באוקטובר 1967 החלטות לדרוש את שחרור אסירי ציון מפרשת "עסק הביש" ואת העצירים היהודים בבתי המעצר במצרים בתמורה לשבויים ולאזרחים מצרים שהיו בידי ישראל.

ב–3 באוקטובר 1967 נועד נציג אגף כוח אדם במטכ"ל בקריה בתל אביב עם נציגי הצלב האדום, שהתרשמו כי נוצרו התנאים המתאימים להצעה כוללת להחלפת שבויים ועצירים עם מצרים. סוכם כי נציג הצלב האדום, שעמד לצאת למחרת היום למצרים, יציע לקהיר את התוכנית הבאה:

בשלב הראשון יאפשרו ליהודים העצורים במחנה אבו זעבל לעזוב את מצרים לארץ לפי בחירתם, ובכל שיטה שתיראה למצרים. בשלב השני, ישוחררו שישה אסירי ציון שבידי המצרים, ומצרַים תקבע את השיטה לשחרור. במקביל תשחרר ישראל את הדיפלומטים הערבים, את בני הערובה האחרים ואת מחצית הקצינים המצרים שבידיה. לאחר מכן תיסלל למעשה הדרך לסיים את ההחלפות.

נציג הצלב האדום המליץ לישראל שלא ללחוץ בזמן הקרוב בעניין עצירי אבו זעבל. עם זאת, ב–4 באוקטובר 1967, בפגישה של שר הביטחון עם הורי השבויים, מסר להם משה דיין את החלטתה של הממשלה להמשיך בלחץ על המצרים על מנת להביא לעסקת חליפין שכוללת את אסירי "עסק הביש" ואת יהודי מצרים העצורים.[257]

גם אחרי שחרור השבויים המצרים ושבויי צה"ל, וחזרת אסירי "עסק הביש" ארצה,

---

255 ארכיון הוועד היהודי האמריקני AJC Fad 1 Box 99 – folder: Jews in Arab countries, Oct.–Dec. 1967. מתוך התכתבות בין המחלקה ליחסי חוץ של הוועד ובין בכירי הוועד היהודי האמריקני, ב–18 בספטמבר 1967.

256 שם, שם.

257 ארכיון מערכת הביטחון וצה"ל/ 32/294/2010, מאת אל"מ שלמה גזית, אל לשכת שר הביטחון, חברי ועדת השרים לענייני ביטחון, הנדון: התפתחויות במו"מ להחלפת השבויים במצרים, 4 באוקטובר 1967.

נותר נושא שחרור יהודי מצרים לא פתור. בפברואר 1968 כתב שלמה הלל לשר החוץ כי שר הביטחון משה דיין בירר עם אנשי הצלב האדום את אפשרות החזרתם של נתינים מצרים שהיו בשטח ישראל למצרים, וקבלת כ–3,000 פלסטינים שישבו במצרים וביקשו לחזור לרצועת עזה. שלמה הלל ביקש משר הביטחון לעכב בשלב הזה כל צעדים ממשיים בכיוון הזה, משום שלפני הכול על ישראל להתנות את החלפתם בשחרורם של העצירים היהודים מבתי הסוהר והעברתם אל מחוץ למצרים. במשא ומתן שהתנהל בין ישראל למצרים בעניין החלפת שבויי המלחמה ואסירי "עסק הביש", לא העלתה ישראל את עניין היהודים כדי לא לערב פרשיות, ובשל הדחיפות והחשיבות של שחרור השבויים הישראלים ואסירי "עסק הביש".

בפנייה לשר החוץ הוסיף הלל כי מדובר בהחלפת אזרחים ולא בשבויי מלחמה:

אין לדעתי כל סיבה ונימוק מדוע לא נעלה עתה את עניין היהודים שם. דומני כי אין הצדקה לכך שנתעלם מגורלם עתה ואני משוכנע כי דעת הקהל בארץ לא תבין את העניין. זכור לך בוודאי כי כבר מספר פעמים הועלו בכנסת הצעות לסדר היום בנושא זה [...].[258]

טייס מצרי שבוי בידי ישראל

ב–8 במארס 1969 נשבה **מוחמד עבד אל–באקי** טייס מצרי בן 28 שצנח ממטוס מיג 21 בסיני, בידי כוחות צה"ל. אל–באקי היה חתנו של אחד מבכירי המודיעין המצרי, וישראל טיפלה בו בהתאם לכל כללי אמנת ז'נבה.[259] על פי העיתון האמריקני **וושינגטון פוסט** הוחזק הטייס בשבי כדי לחלוב ממנו מידע מודיעיני קריטי.[260]

קוסטה, המזכיר הראשי בשגרירות ספרד בקהיר כתב לוויקטור פתחי בז'נבה כי ישראל שחררה את כל שבויי מלחמת ששת הימים, ועם זאת, שחרור העצירים

---

258 גה"מ/ חצ 7047/7, מאת שלמה הלל/סמנכ"ל מז"ת אל מנכ"ל משרד החוץ (העתק לשר החוץ), 25 בפברואר 1968.

259 שם/חצ 3875/6, דו"ח פגישה בין הג'וינט ובין נציב הפליטים באו"ם, 28 במארס 1969.

260 שם, שם, מאת שלמה הלל/סמנכ"ל למז"ת, אל מנכ"ל משרד החוץ (העתק לראש אמ"ן), מס' 147, 28 באפריל 1969.

היהודים היה תלוי אך ורק בשחרורו של טייס אחד.[261] במלחמת ששת הימים נפלו בידי ישראל 5,237 שבויים חיילים וקצינים, וביניהם 899 אזרחים. במצרים נפלו בשבי 11 חיילים ישראלים.[262] אחרון השבויים הישראלים חזר ארצה ב–20 בינואר 1968. לדברי אגא חאן לא התנתה ישראל את שחרור השבויים בשחרור העצירים היהודים, בטענה שאין לערבב בין פרשת השבויים ובין גורלם של העצירים היהודים במצרים.[263]

שחרור הטייס המצרי תמורת העצירים היהודיים: הדילמה

בידיעה ממחמ"ד נמסר כי ב–25 במארס 1969 אמרו המצרים לנסיך אגא חאן "שאם ישוחרר ויוחזר הטייס המצרי ישוחררו כל העצירים היהודיים ועזיבתם תותר ביחד עם משפחותיהם".[264] שלמה הלל כתב למנכ"ל משרד החוץ כי ישראל לא התנתה את שחרורם של יהודי מצרים בשחרור השבויים המצרים בטענה שאין לקשור את גורל היהודים בעניינים שאינם נוגעים להם ושאינם אחראים להם. וכך גרם אי–שחרורו של הטייס המצרי נזק להמשך הטיפול בשחרור העצירים היהודים.[265]

שגריר צרפת בקהיר, שפנה לנאצר בעניין, הדגיש באוזניו שעניינה של צרפת בעצירים היהודים אינו נובע מלחץ של מדינת ישראל, אלא מפניות של קהילות יהודיות באירופה ובמיוחד הקהילה בצרפת. לכן לא ראתה צרפת הצדקה לקשור את שחרורם עם שחרור שבויים מצרים. נאצר הודיע לו שיבדוק את הנושא.[266]

---

261 שם, שם, מאת קוסטה, איש שגרירות ספרד/קהיר, אל ויקטור פתחי/ז'נבה, 28 במארס 1969.

262 זאב שיף, איתן הבר **לקסיקון לביטחון ישראל**, תל אביב: זמורה, ביתן, מודן, מהדורת **דבר** 1976, עמ' 497, 532.

263 גה"מ/חצ 3875/6, מאת שלמה הלל, מרדכי קדרון/ז'נבה אל המשרד/ירושלים, שיחה עם אגא חאן, 21 באפריל 1969.

264 שם, שם, מאת יוסף בן–אהרן/השגרירות בוושינגטון אל משרד החוץ/ירושלים, 26 במארס 1969.

265 שם, שם, מאת שלמה הלל/ סמנכ"ל, אל מנכ"ל משה"ח העתקים: שר הביטחון, וראש אמ"ן, 26 מארס 1969.

266 שם, שם, מאת משרד החוץ/ירושלים אל השגרירות/פריס, 8 באפריל 1969.

על פי הנציב העליון לפליטים באו"ם אגא חאן, נאצר, שעמו נפגש ב–16 באפריל 1969, טען כי ישראל היא זו שגרמה לדחיית יציאתם של יהודי מצרים בשל ניסיונה להפעיל לחץ על מצרים באמצעות הטייס.[267]

עוד ועוד ארגונים וארצות פנו למצרים בבקשה לשחרר את היהודים בלי קשר לטייס, ופנו לישראל בבקשה לשחרר את הטייס, בלי קשר ליהודים:

- האפיפיור, באמצעות נציגו בקהיר, ביקש ממצרים לשחרר את העצירים היהודים בלי קשר לשחרור הטייס;[268]
- האו"ם וספרד ציינו שאין קשר כלשהו בין שחרור הטייס ובין שחרור יהודי מצרים, אף כי הדעה הרווחת ב–**UNHCR**[269] הייתה כי גם שחרורו של הטייס לא יביא בהכרח לשחרור היהודים;[270]
- פקידים בכירים במחמ"ד בוושינגטון פנו לשגרירות ישראל במקום ובפיהם מסר ברור, שאי–שחרורו של הטייס עלול להביא להמשך מעצר היהודים חסרי הנתינות. תשובתה של ישראל רמזה שאין מקום לעסקה;[271]
- סמנכ"ל משרד החוץ שלמה הלל כתב למנכ"ל משרד החוץ כי דחיית עסקת החילופים של הטייס המצרי תמורת העצירים היהודים במצרים עלולה להטיל על ישראל את האשמה לאי–יציאתם של היהודים. הלל הציע להעלות זאת לפני הפורום המכריע בהקדם האפשרי.[272]

---

267 שם, שם, מאת מרדכי קדרון/שגרירות ז'נבה, אל מנכ"ל וסמנכ"ל משרד החוץ, 16 באפריל 1969.

268 שם, שם, מאת הנציגות בז'נבה אל משרד החוץ/שלמה הלל, על פגישת מרדכי קדרון עם אגא חאן, 21 באפריל 1969.

269 **UNHCR** – United Nations High Commissioner for Refugees – הנציב הגבוה לענייני פליטים באו"ם.

270 גה"מ/חצ 3875/6, מאת שלמה הלל/סמנכ"ל למז"ת, אל מנכ"ל משרד החוץ (העתק לראש אמ"ן), 28 באפריל 1969.

271 שם, שם, **Toronto Daily Star**, 29 באפריל 1969.

272 ראו לעיל, הערה 265.

אפריל 1969 – סוף סוף! העצירים חסרי הנתינות משתחררים

על פי המלצתו של הלל כונסה ועדת השרים לענייני ביטחון לישיבה ב–13 באפריל 1969 וסיכמה על בדיקת אפשרות להחזרתו של הטייס השבוי תמורת שחרור העצירים היהודים ממצרים. ואולם ללא קשר לסיכום הזה החליטה מצרים ביוזמתה שלה לשחרר את העצירים.[273]

הנסיך אגא חאן דיווח כי מצרים כבר הבינה שאין לקשור את עניין הטייס לשחרור היהודים.[274] בפגישה בינו לבין נציג הג'וינט בז'נבה ב–16 באפריל 1969 הוא מסר כי מצרים הציבה שלושה תנאים לשחרור העצירים היהודים:

1. ביצוע השחרור בקבוצות קטנות;

2. אין לפרסם בכלי התקשורת את שחרור יהודי מצרים;

3. חל איסור על עליית העצירים לישראל משום שהדבר עלול לעורר את זעמן של ארצות ערב.[275]

התנאים התקבלו, וב–19 באפריל 1969 הובאו העצירים לפני שופט שהפגין חוש צדק למופת. אחרי ששמע את כתבי האישום של התביעה והאזין לנאומי הסניגוריה של הפרקליטים המצרים שנשכרו בידי הקהילה היהודית, החליט לזַכותם מחוסר הוכחות.[276]

כשבוע לאחר מכן דיווח שלמה הלל לשר החוץ כי שחרור העצירים היהודים יוצא לפועל בלי שישראל התחייבה לשחרר את הטייס ואת האזרחים המצרים השבויים.[277]

---

273 שם, שם, מכתב מאת לשכת שר הביטחון ק/3990, 27 באפריל 1969.

274 שם, שם, מאת שגרירות ישראל/ז'נבה אל משרד החוץ/ירושלים, 21 באפריל 1969.

275 שם, שם, ארכיון הג'וינט/ Geneva III box L22 folder 403, סיכום ישיבה של נציג הג'וינט עם הנסיך אגא חאן, 16 באפריל 1969.

276 ראו לעיל, הערה 70.

277 גה"מ/ חצ 3875/6, מאת שלמה הלל/ סמנכ"ל למז"ת אל שר החוץ, 27 באפריל 1969.

כשנתיים מאז המעצר החל תהליך השחרור

ב–27 באפריל 1969 הודיעו שלטונות מצרים לשגרירות צרפת כי 125 עצירים יהודים שהיו בבית הסוהר קנאטר, יחד עם כ–600 מבני משפחותיהם, הורשו לצאת בקצב של 15 עצירים ליום.[278] ואכן, שחרור העצירים חסרי הנתינות החל ב–21 באפריל 1969 תחילה בקבוצות של חמישה עצירים בכל מטוס, ואט אט עלה המספר ל–13–16 עצירים למטוס.[279] אחרוני חסרי הנתינות גורשו ממצרים לפריס ב–5 במאי 1969. 118 מבין המשוחררים חסרי הנתינות קיבלו דרכון ספרדי, ארבעה מהם קיבלו תעודות מעבר צרפתיות ושלושה, תעודות מעבר מצריות.[280]

לקראת סיום גירוש העצירים חסרי הנתינות החלו בני משפחותיהם לצאת ממצרים. הם צוידו בדרכונים ספרדיים והחלו לעזוב ב–4 במאי 1969.[281]

הדרכונים שקיבלו העצירים מממשלת ספרד היו בתוקף לשנתיים, ללא אפשרות של הארכה. שלטונות מצרים כתבו בערבית בדרכון הספרדי את האות "י" (יהודי).[282] למחבר הספר נודע כי אחדים מבעלי הדרכון הספרדי אשר הגישו בקשה להארכת הדרכון, קיבלו תשובה שלילית.

בעת שהעצירים המתינו בנמל התעופה בקהיר, קרה משהו מוזר. שלושה עצירים קרעו את הדרכונים הספרדים שקיבלו ואת כרטיסי הטיסה, סירבו לעלות על הטיסה וביקשו שיחזירו אותם לבתיהם. הם הועלו בכוח למטוס בידי המשטרה, מצוידים בתעודות מסע מצריות עם חותמת שאוסרת עליהם לשוב למצרים. היו שתי סיבות לסירובם לצאת את מצרים: חלקם השאירו רכוש רב במצרים ואחרים חשש מהלא נודע.

---

278 שם, שם, מאת אוטו רון/השגרירות בפריס אל משרד החוץ/ירושלים, 27 באפריל 1969.

279 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC Fad 1 Box 18 Folder: Egypt 69, מכתב מאת שגרירות ספרד/ וושינגטון אל מטה הוועד היהודי האמריקני/וושינגטון, 23 במאי 1969.

280 גה"מ/חצ 3875/6, מאת שגרירות ישראל/וושינגטון אל משרד החוץ/ירושלים, 5 במאי 1969.

281 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC Fad 1 Box 18 Folder: Egypt 69, מאת שגרירות ספרד/ וושינגטון אל מטה הוועד היהודי האמריקני/וושינגטון, 23 במאי 1969.

282 שם, AJC Fad 1 Box 99 Folder: Jews in Arab countries, Oct.–Dec.1967, הדו"ח השביעי של הארגונים היהודיים בניו יורק, 30 באוקטובר 1967. עמ' 3.

בשל סודיות המבצע סוכם בין משרד החוץ לסוכנות שאין להעביר את יהודי מצרים למחנה הקליטה של הסוכנות היהודית במרסיי, שבה התגוררו מוסלמים/ערבים רבים. החשש היה שקליטת יהודי מצרים במרסיי תתגלה ויציאת היהודים תופסק. סוכם כי המשפחות יועברו לפריס והמשך הטיפול בהם ייעשה שם.[283] גם שגרירות ישראל בפריס השתדלה עד כמה שאפשר למנוע מפליטי מצרים לגשת לבניין הסוכנות או לקונסוליה מטעמי ביטחון, וכדי לא לסכן את המשך יציאתם של יהודי מצרים.[284]

והנה עדותו של אחד העצירים על תהליך השחרור:

> כבולים בשרשראות, מועמסים על משאית סגורה, אנחנו מגיעים לבית המשפט העליון. שם ציפו לנו קרובי משפחה [...] לאחר מכן נשלחנו למשרד הפנים לחתום על אישורי יציאה. לאחר מכן הסיעו אותנו לשדה התעופה שם נשארנו בחדר מבודד לביקורת תחת שמירה כדי שלא נברח עד שיגיע המטוס שתוכנן להטיס אותנו. לאחר שהמטוס המריא ממש הרגשנו בטעם החירות והחופש. הרגשה זו הזכירה לנו את הרגשת אבותינו בעת יציאתם ממצרים כששוחררו מפרעה.[285]

שביתת רעב ראשונה של קבוצת עצירים יהודים

לאחר שחרור כל העצירים חסרי הנתינות מקנאטר, קמה קבוצה של עצירים יהודים שישבו בבית הכלא טורה וטענה שגם חבריה חסרי נתינות. בתחילת מאי 1969 הם איימו להכריז על שביתת רעב והגישו עצומה לשר הפנים ולנאצר

283 שם, שם, מאת מרדכי קדרון/ז'נבה אל משרד החוץ/ירושלים, 19 במאי 1969.
284 שם, שם, מאת שגרירות ישראל בפריס אל משרד החוץ, 15 במאי 1969.
285 ראו לעיל, הערה 75.

בדרישה לשחררם. הם הובאו לבית המשפט בקהיר שם הגנו עליהם עורכי דין מטעם הקהילה והמשפחות.[286]

יוסף קרסו, אחד מחברי הקבוצה, העיד:

> המשפט התנהל בדלתיים סגורות ולאחר זמן רב הכריזו השופטים כי הדיון בעניינו נדחה לעוד שישה חודשים. צעקנו לעברם: "אנחנו חולים, ישנים על הרצפה, תשחררו אותנו." אולם הם הורו להחזיר אותנו לכלא באזיקים. לכן פתחתי בשביתת רעב [...] ניסו לשכנע אותי להפסיק את השביתה אך ללא הצלחה. לאחר ארבעה ימים הוריי ואחותי הגיעו לביקור השבועי אך אני סירבתי לצאת. אז נשמע בכריזה כי אחי ואני ועוד ארבעה יהודים משוחררים. במהירות עזבנו את הכלא בליווי קצין ופגשנו את המשפחה בבית המשפט בקהיר. נשארנו ארבעה ימים בכלא קנאטר עד שהכינו לנו דרכונים ספרדיים. כבר בערב לקחו אותנו לשדה התעופה ובבוקר עלינו על מטוס איר פרנס וטסנו לפריס. השתחררנו ב–23 ביוני 1969.[287]

---

286 גה"מ/חצ 3875/6, מאת אריה לוין/ שגרירות פריס אל המשרד /הלל ומח' מז"ת, מה–3 ביולי 1969.

287 יוסף קרסו, "יציאת מצרים שלי", בתוך: **עידן הזהב של יהודי מצרים, עקירה ותקומה בישראל תיעוד סיפור עקירת קהילת יהודי מצרים במחצית המאה ה–20**, (עורכת: עדה אהרוני ואחרים). תל אביב: אוריון, 2014. עמ' 316–318.

פרק שנים-עשר

המשך המאבק לשחרור העצירים בעלי הנתינות המצרית

לאחר שחרור העצירים היהודים חסרי הנתינות, נותרו בבית המעצר טורה 95 עצירים בעלי נתינות מצרית ללא "אבא" שיגאל אותם. 80 מתוכם היו מקהיר ו–15 מאלכסנדריה.

בעוד שלדעת משרד החוץ היה צורך בהחזרת הטייס כדי להשיג את המשך הטיפול בשחרור העצירים היהודים מבית המעצר טורה, העריכו במטכ"ל/אג"מ כי גם אילו הוחזר הטייס, לא הייתה מושגת התקדמות בשחרור העצירים היהודים. הם המליצו לרמטכ"ל על חידוש המשא ומתן לחילופי העצירים היהודים בעלי הנתינות המצרית שנותרו במעצר על מנת להגיע ל**הסכם עצירים כולל** שיכלול: [288]

בידי ישראל	**בידי מצרים**
הטייס המצרי	החייל הישראלי
שלושה אנשי חולית ריגול אל–עריש	גופת החייל הישראלי החטוף
שלושה חיילים מצרים שמוחזקים כאזרחים	היווני והספרדי
ערבי ישראלי אסיר בעוון ריגול	
שבעה אנשים שאושרו להחלפה	ארבעה ישראלים עצורים שנותרו בכלא במצרים
שמונה אנשים שאינם עצורים ומבוקשים ע"י המצרים, ואין התנגדות להחזרתם	

288 גה"מ/חצ 3875/6, מאת המטכ"ל/אג"מ–מח' ממשל צבאי וביטחון מרחבי, אל לשכת שר הביטחון, מב–510 – (2109) א' ק/3990 , 27 באפריל 1969.

עצם זה שהמטכ"ל הציע לשחרר את כל המופיעים ברשימה תמורת העצירים היהודים שנותרו בטורה ואחרים, מעיד על שינוי מדיניותה של ישראל.

בסופו של דבר שוחרר הטייס, אך לא נמצאו עדויות לעסקה כוללת לשחרור שאר העצורים המוזכרים בטבלה. דבר אחד אפשר לומר בוודאות: העצירים היהודים בעלי האזרחות המצרית נותרו עוד שנה בבית המעצר.

על פי טענתם של שלטונות מצרים היו כל העצירים שנותרו בבית המעצר טורה נתינים מצרים עוד לפני מלחמת ששת הימים, וכדי להשתחרר דרשו מהם להציג לשלטונות מצרים ולנציב הפליטים של האו"ם בקהיר מסמכים שמאשרים את היותם חסרי נתינות.

מצב הרוח של העצירים הלך והתדרדר. הם לא פסקו מלדבר ולהתמרמר על האכזבה מההתעלמות מהם. ב–24 במאי 1969 הגיש העציר **אלי צפדה**, בשם כל העצירים, עצומה למפקד בית המעצר, ובה איימו בשביתת רעב כדי להשתחרר. בהתייעצות עם השלטונות החליט מפקד בית המעצר להקל בצורה משמעותית את תנאי המעצר של היהודים כדי למנוע את השביתה ואפשרות של התאבדות. בעצומה נכתב כי:

- רוב המשפחות של העצירים כבר עזבו את מצרים, לכן הם מבקשים איחוד משפחות;
- 40 מתוך העצירים הם למעשה חסרי נתינות, לכן על השלטונות לגרשם בדומה לקבוצה של אפריל–מאי 1969;
- 15 מהמשפחות כבר מכרו את רכושן בכוונה לצאת, אי לכך הם נותרו חסרי כול;
- העצירים אינם ציונים ואינם נמנים עם אויבי מצרים. הם לא ביצעו שום פשע, לא הועמדו למשפט ולכן המשך מעצרם איננו הוגן.

העצומה נשלחה לשר הפנים, לבעלי תפקידים בכירים אחרים ולארגון הומניטרי בינלאומי. העצירים הובאו לבית המשפט פעמים מספר, אך זה דחה את העצומה. בית המשפט המשיך והאשימם בהיותם פרו–ציונים, בהיותם בקשר עם ישראל, וכי הם מהווים סכנה לציבור. הראיה לכך – סיועם של היהודים לכוחות הצרפתיים כשהתקיפו את פורט סעיד בשנת 1956.[289]

"אתם לא תשוחררו ולא תצאו מכאן עד הניצחון שלנו". כך הצהיר **אל–סלומה**, מפקד בית המעצר אבו זעבל שעבר לפקד על טורה ביולי 1969. עם בואו החמיר סלומה את תנאי המעצר והביא עמו את "מיטב" התנאים שהפעיל באבו זעבל:

- בני המשפחה הורשו לבקר פעם בחודש במקום אחת לשבוע;
- נאסר על העצירים להכניס כיסאות לאולם השינה, או לצפות בטלוויזיה;
- הוחלט לקצר את פעילות הספורט, וסגירתם של העצירים באולמות השינה הוארכה;
- הייתה החמרה באפשרות לקבל טיפול רפואי.[290]

עם זאת, בניגוד לתקנות בית המעצר, הקפידו עצירים שהחזיקו במכשירי רדיו קטנים להאזין ל"קול ישראל" בערבית מתחת לשמיכה.[291]

289 שם, שם, מאת א. קרליקוב/הוועד היהודי האמריקני בפריס אל הוועד/ניו יורק, 3 ביולי 1969.

290 שם, שם, מאת א. קרליקוב/הוועד היהודי האמריקני בפריס אל הוועד/ניו יורק, 24 ביולי 1969.

291 שם, שם, מאת א. קרליקוב/הוועד היהודי האמריקני/פריס אל מחלקת יחסי החוץ/ניו יורק, 23 בינואר 1970.

"אל תשאירו אותם לבד ותוציאו אותם מחוץ למצרים בהקדם האפשרי"

מאיר חיון ששוחרר בספטמבר 1969, והיה הראשון לצאת ממצרים מאז שחרור העצירים חסרי הנתינות. חיון, בעל הנתינות המצרית מאז 1946, מסר בעדותו לוועד היהודי האמריקני בז'נבה, שאיננו יודע איך ולמה שוחרר. הוא העריך שאולי הייתה התערבות של גורם זר, כי נציגים מאיטליה ומארצות הברית התקשרו לאשתו והודיעו לה שבעלה אמור להשתחרר בקרוב. הוא יצא ממצרים עם דרכון ספרדי.

בעדותו מסר פרטים על בית המעצר טורה: הביקורים של בני המשפחה חזרו לארבע פעמים בחודש אך הוגבלו ל–20 דקות במקום שעה לפני כן; לעצירים הותר להתאמן פעמיים ביום, שעה בכל פעם; בני המשפחה הורשו לשלוח חבילות מיוחדות לרגל חגי ישראל. בתום העדות התחנן מאיר באוזני איש שיחו ואמר: "אל תשאירו אותם לבד ותוציאו אותם מחוץ למצרים בהקדם האפשרי."[292]

את המשא ומתן על חילופי שבויים ניהלו הישראלים באמצעות אנשי הצלב האדום. המצרים הדגישו באוזני אנשי הצלב האדום שהם שחררו ללא תנאי את 127 העצירים היהודים מקנאטר, בלי לקבל בתמורה את שחרור השבויים המצרים בישראל, כפי שדרשו. לכך השיבה ישראל שהיא הביעה נכונות לנהל משא ומתן על חילופי השבויים, אף על פי שהיא לא ערבבה בין שחרור יהודים לשחרור שבויי מלחמה.[293]

ביולי 1969 הביע נציג היאס באוזני הנסיך אגא חאן דאגה מכך שחלק מבני משפחותיהם של עצירים שכבר השתחררו, המשיכו להתגורר במצרים. ההשערה של היאס הייתה כי חלקם היססו לצאת משום שלא כל בני המשפחה רצו לעזוב

292 שם, שם, מאת א. קרליקוב/הוועד היהודי האמריקני/פריס אל מחלקת יחסי החוץ/ניו יורק, 24 בספטמבר 1970.

293 גה"מ/חצ 6/3875, מאת שגרירות ישראל/פריס אל שלמה הלל/ירושלים, 12 ביוני 1969.

את מצרים. היו גם מקרים שבני משפחה מקרבה ראשונה התקשו לצאת בשל בעיות בירוקרטיות של הממשלה.[294]

יציאת העצירים חסרי הנתינות ומשפחותיהם, שהחלה באפריל 1969, הצטמצמה מאוד בקיץ 1969, ויהודי מצרים יצאו בקצב איטי של כעשר נפשות אחת לשבועיים בערך. עד אוקטובר 1969 יצאו יותר מ–400 נפש, לרבות בני משפחה. שלמה הלל ציין כי אצל העצירים היהודים ניכרה עייפות נפשית רבה, וכי מצרים עשתה הכול כדי להשאיר במצרים את העצירים בעלי הנתינות המצרית ומשפחותיהם, כדי להותיר בידיהם בני ערובה בכל עת ולכל צורך שיתעורר, וכדי לסחוט את ישראל בכל משא ומתן.[295]

מיכה שטיין, עיתונאי הולנדי לענייני המזרח התיכון בעיתון האמסטרדמי **אלגמיין הנדלסבלאד**, ביקר במצרים בנובמבר 1969, ונפגש עם אנשי הקהילה היהודית ועם שגריר ספרד, סגאס. השגריר מסר לעיתונאי כי אכן היהודים במצוקה כלכלית ונפשית, אך אין לדבר על אווירת טרור או פוגרום. הוא שב והמליץ שגופים בינלאומיים כמו ארגוני או"ם, הצלב האדום וכו' ימשיכו ללחוץ על מצרים בשל רגישותה הגבוהה ללחצים כאלה. סגאס סבר כי 84 העצירים בעלי הנתינות המצרית שנותרו במעצר, לא שוחררו משתי סיבות: ראשית היו חילופי גברי במשטרה ובמשרד הפנים, והגיעו אנשים חדשים שגישתם לעניין הייתה מסויגת יותר. שנית, הקהילה היהודית שנותרה במצרים, כ–1,000 נפש, הייתה רובה מדלת העם, ואלה לא גילו יוזמה מספקת כדי לצאת.[296]

294 ארכיון הג'וינט/ Egypt 40.524 B Box 245 A, מהיאס/ז'נבה לאגא חאן/נציב הפליטים לאו"ם, ז'נבה, 10 ביולי 1969.

295 גה"מ/חצ 3875/6, מאת שלמה הלל/משרד החוץ אל ד. מרמור/קונסול כללי בסידני, 19 בספטמבר 1969.

296 שם, שם, מאת צבי רפיח/מח' מז"ת, משרד החוץ, אל המוסד, 4 בדצמבר 1969 (מתוך דיווח של הקונסול הכללי באמסטרדם מ–24 בנוב' 1969 על ביקור מיכה שטיין במצרים).

במשך חודש דצמבר 1969 יצאו ממצרים 37 יהודים, מהם 24 בני משפחה של עצירים חסרי נתינות שכבר שוחררו; שבעה חולים אשר אושפזו בבתי חולים בשוויץ ושישה קשישים בודדים, שלא היו חלק ממשפחות העצירים.

בגלל מצבם הכלכלי הירוד של אנשי הקהילה שנותרו, התקשו רוב המשפחות לספק את המזון הנוסף לעצירי טורה. א' קרליקוב מהוועד היהודי האמריקני, מסר שהארגון דאג להעביר את המימון הנחוץ להסדרת האספקה.[297] ב–19 בינואר 1970 הגיע לפריס ממצרים יהודי בשם **שרביט**, ששוחרר מבית המעצר טורה. מצבו הגופני והנפשי היה קשה ביותר. הוא היה השני ששוחרר מטורה מאז הקבוצה האחרונה של העצירים חסרי הנתינות. משרד החוץ העריך כי זה לא אות לבאות ולא אות לשינוי.[298]

ב–10 במארס 1970 מסר הנסיך אגא חאן למרדכי קדרון, שגריר ישראל בז'נבה, כי פורמלית – כלומר מבחינת סמכויותיו כנציב העליון לפליטים המוגדרות באמנה ובפרוטוקול – הוא מיצה את כל האפשרויות. כל העצירים היהודים חסרי הנתינות כבר שוחררו ונשארו במעצר רק יהודים בעלי נתינות מצרית, שעל רובם חל האיסור הכללי על יציאה ממצרים של גברים בגיל הגיוס. בכל אופן, הוא הודיע כי ימשיך לעקוב אחרי ההתפתחויות.[299]

ב–12 במאי 1970 הבטיח שגריר צרפת בקהיר לנאצר כי כל פעולה מצרית חיובית לשחרור העצירים תישאר בסוד, כדי שלא תפעל לרעת מצרים. אחרי הרהור השיב נאצר כי למען העניין ההומניטרי בלבד ישחרר את העצירים היהודים ויתיר להם ולבני משפחותיהם לצאת את מצרים. הוא הבטיח לתת מיד הוראות בעניין. השגריר ביקש מישראל בכל לשון של בקשה לא לתת פרסום לידיעה, כי חשש שבתנאים שהיו, המצרים עלולים לחזור בהם מהבטחתם.[300]

---

297 שם, 5793/1, מאת אריה לוין/השגרירות בפריס, אל משרד החוץ/ירושלים, 6 במאי 1970.

298 שם, 4462/9, מאת מרדכי קדרון/הנציגות בז'נבה אל משרד החוץ/ירושלים, 1 בינואר 1970.

299 שם, 7047/7, מאת מרדכי קדרון/הנציגות בז'נבה אל משרד החוץ/ירושלים, 11 במארס 1970.

300 שם, שם, מאת השגרירות/פריס אל משרד החוץ/ירושלים, 13 במאי 1970.

השחרור - משלוש שנות דיכאון לשמחה גדולה

ב–24 במאי 1970, לקראת שחרור אפשרי בתום שלוש שנים, נתבקשו העצירים לוותר על נתינותם המצרית ולהכריז על נכונותם לעזוב את מצרים. העצירים ביקשו מהשלטונות לא להעבירם לבית הכלא קנאטר טרם שחרורם בגלל התנאים הקשים שם. בקשתם התקבלה והסידורים האחרונים נעשו בטורה.[301] נציג שגרירות צרפת בקהיר הגיע ב–26 במאי 1970 לטורה יחד עם נציג הקהילה היהודית, כדי להשלים מסמכים, צילומים והכנת תעודות מסע צרפתיות לעצירים בעלי הנתינות המצרית.[302] בתחילת התהליך ביקשו 12 עצירים לחזור לבתיהם ולהישאר במצרים. נציג שגרירות צרפת בקהיר ונציג הקהילה של קהיר, **אסאקאקי**, ניסו לשכנע אותם לעזוב את מצרים. עם זאת, עשרה עצירים סירבו לעזוב וחזרו אל בתיהם ב–19 ביוני 1970.[303]

הפעם לא רשמו השלטונות המצריים באדום את המילה "יהודי" בתעודות המסע הצרפתיות. העצירים נדרשו לא לנהל שיחות על אודות מעצרם או ליצור קשר כלשהו בנמל התעופה בקהיר. משרד החוץ הצרפתי הנחה את הארגונים היהודיים בצרפת לשמור בסוד את עצם הגעתם של העצירים היהודים, כדי לא לעכב את שחרור שאר העצירים ואת בני המשפחות.[304]

הקבוצה הראשונה של העצירים בעלי הנתינות המצרית הגיעה לפריס במוצאי שבת, ה–13 ביוני, בטיסת איר פראנס כמתוכנן.[305] במהלך החודש הגיעו שאר העצירים בשש טיסות נוספות של איר פראנס. אחרוני העצירים הגיעו ב–29 ביוני 1970. בסך הכול הגיעו 74 עצירים והשאר שוחררו, אך העדיפו להישאר במצרים. שמואל דיבון ממשרד החוץ, שהודיע על כך לשר החוץ, הוסיף כי בשבועות

301 שם, 4426/9, מאת השגרירות בפריס אל משרד החוץ/ אריה לוין, מה–16 ביוני 1970.

302 שם, 7047/7, מאת הוועד היהודי האמריקני/פריס אל הוועד היהודי האמריקני/המחלקה ליחסי חוץ, ניו יורק, 15 ביוני 1970.

303 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC Fad 1 Box 18 Folder: Egypt 70 מאת א. קרליקוב/הוועד היהודי האמריקני/פריס אל מחלקת יחסי החוץ// ניו יורק, 15 ביוני 1970.

304 שם.

305 גה"מ/חצ 4462/9, מאת אריה לוין/השגרירות פריס, אל משרד החוץ/ירושלים, 16 ביוני 1970.

הקרובים יעזבו את מצרים גם משפחות העצירים, בקבוצות קטנות, בדרך הים או במטוסים.[306]

מי גרם לאלי ולמאיר כהן להיות אחרוני המשוחררים בסוף יוני 1970? מספר מאיר כהן:

> אחרי שלוש שנים בבית המעצר טורה קיבלנו הודעה על השחרור. הייתה שמחה גדולה. אבא ואני היינו אמורים להשתחרר בקבוצה השנייה. כל קבוצה מנתה תשעה יהודים, כך שכעבור עשרה ימים היינו כולנו אמורים להשתחרר. באותו הזמן הייתי אמור לעשות בחינת בגרות, כך התירו השלטונות. התכוננתי כמובן לבחינה, אך כאשר נודע לי שלא אוכל לעשות את הבחינה בגלל מועד השחרור, לא הצטערתי. כעבור כמה ימים קיבלתי לתדהמתי הודעה על דחיית השחרור לקבוצה האחרונה. קיבלתי את מר גורלי, אף על פי שהשתוקקתי לחופש ולחירות. הייתי צריך עצבים מברזל כשראיתי כל יום קבוצה משתחררת במשאית לנמל התעופה, ואני במשאית אחרת כדי לעשות את הבחינות בבית הסוהר לימאן טורה, שם ישבו אנשי "הפרשה" רובי דסה, ויקטור לוי, ופיליפ נתנזון. באחד הימים, בשעת אחת הבחינות, הודיעו לי שהעיתונאי הידוע **מוצטפא אמין** רוצה להגיד לנו שלום, וכך היה. למחרת ראינו את ענק העיתונות שייסד עם אחיו את העיתון הנפוץ ביותר במצרים, **אח'באר אל-יום**. מוצטפא אמין הואשם בריגול לטובת האמריקנים. המפגש היה מרגש ביותר. מוצטפה אמין היה לבוש במדי בית הסוהר, אך המפגש המרגש יותר מבחינתי היה כאשר פגשתי אותו במשרדו בקהיר, כאשר כיהנתי כדובר השגרירות בקהיר בין השנים 1988–1993. לא יכולתי להגיד לו אף מילה על הפגישה הקודמת, כדי לא להביך אותו. כעבור שנים, עם עלייתי ארצה, גילתה לי אחותי מונה כי היא ואמא שלי ביקשו מהשלטונות לדחות את שחרורי ואת שחרורו של אבי לקבוצה האחרונה, על מנת לאפשר לי לסיים את הבחינות, וכך התקבלתי לטכניון בחיפה בזכותן, עם כל הסיכונים שהיו כרוכים בזה. כך היינו אני ואבא שלי בקבוצה האחרונה שסגרה את שערי בית הסוהר לעולם.[307]

306 שם, 5793/1, מאת שמואל דיבון/ירושלים אל פריס, 29 ביוני 1970.
307 ריאיון המחבר עם מאיר כהן, בת-ים, 21 באוקטובר 2016.

גם המשפחות היהודיות שביקשו לצאת לא נתקלו במכשולים. היה אף מקרה שבו הקהילה ונציג הנציב העליון לפליטים של האו"ם במצרים סייעו לפרוע חוב למס הכנסה של אחת המשפחות כדי לאפשר לה לעזוב את מצרים.[308]

בסך הכול יצאו ממצרים בשנת 1970, 239 יהודים על פי החלוקה הבאה: 74 עצירים, 103 בני משפחות העצירים ועוד 63 יהודים, שככל הנראה לא היה להם קשר משפחתי לעצירים. היציאה נמשכה ללא הפרעות גם אחרי מותו של נאצר ב–28 בספטמבר 1970. מספר היהודים שיצאו מאז פרוץ מלחמת ששת הימים הסתכם ב–1,900 יהודים.[309]

במארס 1971 מסר היאס למשרד החוץ הישראלי, שמאז יוני 1970 לא היה לחץ להגירה ממצרים, לא מטעם השלטונות ולא מצד היהודים, וכי מיוני 1970 ועד מארס 1971 עזבו את מצרים 112 מבני משפחות העצירים וכן עוד 79 יהודים שלא היה להם קשר לעצירים.

אף על פי כן מצרים

על פי דו"חות של הארגונים היהודיים ומשרד החוץ בישראל, היהודים שהעדיפו להישאר במצרים עשו זאת מהסיבות הבאות:

1. יהודים שהתאסלמו לפני מעצרם או במהלכו;[310]
2. יהודים שהתחתנו עם מוסלמיות או קופטיות או להפך, נשים יהודיות שנישאו למוסלמים או לקופטים;[311]

308 גה"מ/חצ 4462/9, מאת אריה לוין/השגרירות פריס, אל משרד החוץ/ירושלים, 16 ביוני 1970.

309 שם, 5793/1, מאת אריה לוין/שגרירות בפריס אל שמואל דיבון/ משרד החוץ, 26 באוקטובר, 1970; שם, שם, 6 בנובמבר 1970.

310 גה"מ/חצ 3875/6, מאת ש. שמידט/מחלקת העלייה של הסוכנות בירושלים אל י. דומיניץ/ הסוכנות היהודית, מחלקת העלייה, 14 במאי 1969.

311 אצ"מ/ג–36.605, אנדרה ז'אבס, "מצב היהודים בארצות ערב: מצרים, עיראק, סוריה ולוב – סיכום האירועים מאז אוגוסט 1967", הקונגרס היהודי בז'נבה בשיתוף פעולה עם המכון לענייני יהודים בלונדון (IJA – Institute of Jewish Affairs) נייר רקע מס' 22, יולי 1971, עמ' 5; גה"מ/חצ 3875/6, מאת אוטו רון/ השגרירות בפריס, אל משרד החוץ, 27 באפריל 1969.

3. שפת האם של רוב הנשארים הייתה ערבית, אי לכך העדיפו להישאר במולדתם;[312]
4. חלקם חששו שיתקשו לחיות במדינה אחרת;[313]
5. קשישים לא היו מסוגלים להתמודד עם הגירה בגילם;[314]
6. מיעוטם העדיפו להישאר במצרים בשל החשש מהשוני במזג האוויר בין ארצות המערב ובין מצרים;[315]
7. חלקם נמנו עם בעלי חנויות קטנות או שהיו נצרכים;[316]
8. חלקם העדיפו להישאר במצרים בתקווה לקבל בחזרה את רכושם שהולאם;[317]
9. היה מקרה אחד של עציר שמשפחה מוסלמית אימצה אותו, ולכן נחשב למוסלמי ונשאר במצרים;[318]
10. היו כמה מקרים של עצירים שהצליחו לשכנע את השלטונות לתת להם להישאר מבלי לתת נימוקים;[319]
11. ומקרה 'ספורטיבי' מיוחד – **מקס מאיר**, כוכב כדורגל בינלאומי שהיה בין העצירים, נשאר להתגורר במצרים בזכות התערבותו של משרד הספורט במצרים.[320]

312 שם, הפנייה ראשונה.
313 שם, שם.
314 שם, שם.
315 גה"מ/חצ 4290/7, מאת היאס/ רומא, אל היאס/ז'נבה, 5 בדצמבר 1967.
316 ראו לעיל, הערה 311, דו"ח ז'אבס.
317 שם.
318 שם.
319 גה"מ/חצ 5793/1, מאת מרדכי קדרון/ ז'נבה אל המשרד, 22 ביוני 1970.
320 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC Fad 1 Box 18 – folder: Egypt 69. מאת א. קרליקוב/הוועד היהודי האמריקני, פריס אל מח' יחסי החוץ של הוועד/ניו יורק, 22 באפריל 1969, עמ' 3.

פרק שלושה-עשר

שחרור הקשישים מבתי האבות

החל בינואר 1968 פעלו הג׳וינט והיאס להוצאתם של 150 קשישים יהודים משני בתי האבות של הקהילה, בקהיר ובאלכסנדריה, אל מחוץ למצרים. הקשישים סבלו ממגבלות פיזיות, והיו בהם חולים כרוניים וחולי נפש.[321] על פי הרב הראשי של אלכסנדריה, יעקב נפוסי, בבית האבות באלכסנדריה היו 70 קשישים שגילם יותר מ–60, מתוכם 45–50 מוגבלים.[322] מחצית מהקשישים בשני בתי האבות היו קרובים לגיל 70 ושישה כבני 90.[323]

מועצת הפליטים בדנמרק תרמה 25,000 דולר לטובת הקשישים בבתי האבות במצרים.[324] איטליה, צרפת ושוויץ הביעו נכונות לקליטה זמנית של הקשישים עד העברתם למקומות קליטה קבועים.[325] לקראת שחרור הקשישים דרשו ג׳וינט והיאס מהארגונים הבינלאומיים לשמור על חשאיות מוחלטת ועל דיסקרטיות.[326]

בתחילה פעלו שני הארגונים מול ממשלת איטליה כדי לקבל אשרות כניסה. בית האבות של הקהילה היהודית ברומא ובית החולים הביעו את נכונותם לקלוט אותם כדי לטפל בהם רפואית ונפשית. הארגונים הקפידו לתת לקשישים טיפול רפואי לפי מצבם, ניתוחים בבתי חולים, טיפולי שיניים וטיפולים רפואיים שונים

---

321 גה״מ/חצ 4290/7, מזכר מאת אורי ברגר/משרד החוץ אל שלמה הלל/ סמנכ״ל מז״ת, 29 בינואר 1968; אצ״מ/C3 1395, מאת אנדרה ז׳אבס/הקונגרס היהודי ז׳נבה, אל הסוכנות היהודית, 21 בפברואר 1968.

322 גה״מ/חצ 4290/7, מאת משרד היאס/רומא, אל משרד היאס/ז׳נבה, 5 בדצמבר 1967.

323 ארכיון הג׳וינט באינטרנט, מאת ג׳וינט/ז׳נבה אל ג׳וינט/ניו יורק, 20 ביוני 1968.

324 שם, דו״ח של הג׳וינט, 13 בספטמבר 1968 (Ny65–74–admin–060–0227.pdf)

325 אצ״מ/C55/704, ארכיון הג׳וינט, דו״ח פגישת נציגי הג׳וינט והיאס עם הצלב האדום, 21 בפברואר 1968.

326 גה״מ/חצ 4290/8, ו–אצ״מ/ C3 1395, דו״ח אנדרה ז׳אבס/הקונגרס היהודי ז׳נבה, אל היאס וג׳וינט, 9 במאי 1968.

ושיכונם בבתי אבות. באלה שהביעו רצון לעלות ארצה, טיפלו הסוכנות והג'וינט.[327]

שבעה קשישים מתוך 150 הגיעו לרומא ב–15 במארס 1968, בתמיכה כספית של הג'וינט ושל היאס. בדרך לרומא נודע לארגונים שלפחות שניים מהם זקוקים לאמבולנס. הקשישים היו חיוורים ובלבוש מרושל. אחת הקשישות דרשה עם צאתה ממצרים להחזיק ספר תורה כדי להודות ל"שם" עם הגעתם לרומא. הקשישים התקבלו בידי שלושה עובדים סוציאליים של הג'וינט, אחד מהיאס, רופא ואחות מה–**OSE**.[328] נציג של הקהילה היהודית ברומא שדיבר ערבית, המתין גם הוא, אם כי הקשישים לא נזקקו למתרגם כי שלטו באיטלקית, בצרפתית ובאנגלית.[329] לאור המצב הרפואי של חלק מהקשישים, החליט קוז'אסור להיערך בצורה מיוחדת ולהפוך חלק מבתי האבות לבתי חולים סיעודיים.[330]

עוד שתי קבוצות ובהן שבעה עד תשעה קשישים עזבו את מצרים במאי 1968, אך קצב עזיבתם של הקשישים המשיך להיות איטי בניגוד למצופה.[331] הרוב נקלטו בבתי חולים בדרום צרפת ובקרבת ז'נבה בסיוע קוז'אסור.[332]

הארגון היהודי בבריסל הסכים לקבל ארבעה קשישים בלי לבקש סיוע כספי.[333] ואילו הארגון היהודי באנטוורפן הִתנה ביולי 1968 קבלת עשרה קשישים בעלי צרכים גריאטריים ממצרים, בהעברת המימון המלא. ארגון יהודי בבריטניה[334]

---

327 ארכיון הקהילה היהודית ברומא, Busta 180 1.4.3.3 Fascicolo 10, מאת קלוד קלמן/ נשיא הארגונים היהודיים בצרפת אל הקהילות היהודיות באירופה, 4 בינואר 1968.

328 **Œuvre de Secours aux Enfants - OSE** – "ארגון להצלת ילדים", הוא ארגון הומניטרי יהודי בצרפת, שסייע למאות ילדים, פליטים יהודים מצרפת וממדינות אחרות במערב אירופה. הוא הוקם כבר ב–1912 כארגון בריאות יהודי, ובמהלך מלחמת העולם השנייה הציל מאות ילדים מאיום ההשמדה הנאצי.

329 ארכיון הקהילה היהודית ברומא, Busta 180 1.4.3.3 Fascicolo 10 מאת קלוד קלמן/נשיא הארגונים היהודיים בצרפת אל הקהילות היהודיות באירופה, 4 בינואר 1968.

330 ארכיון קוז'אסור /פריס, **Journal des Communautés**, גיליון 421, 28 ביולי 1968.

331 גה"מ/חצ 4290/8 ו–אצ"מ/ 1395 C3, שיחות טלפון בין ז'אן גולדשמיט/ היאס ובין הארגונים הבינלאומיים היהודיים, מאי 1968.

332 שם, 4290/7, מאת משרד היאס/רומא אל משרד היאס/ז'נבה, 5 בדצמבר 1967.

333 שם, 3875/6, מאת השגרירות בהאג אל משרד החוץ, 11 ביולי 1968.

334 **The central British fund for Jewish relief and rehabilitation**

תרם 25,000 לירות שטרלינג לטובת קליטת הקשישים ממצרים באירופה.[335]

במהלך שלוש השנים מאז מלחמת ששת הימים קלט ארגון קוז'אסור כ–150 קשישים כמחציתם ממצרים והשאר מהונגריה, מרומניה ומפולין.[336] נשיא קוז'אסור **גסטון קאהן** (**Gaston Kahn**) ציין בכנס השנתי של קוז'אסור ב–1 בדצמבר 1970, כי הארגון הקדיש תשומת לב מיוחדת לקליטת הקשישים וקליטתם היוותה 80 אחוזים מהפעילות הכלכלית שלו. העלות הכספית של הטיפול בכל הקשישים היהודים ממצרים, מפולין, מרומניה ומהונגריה, שכלל אשפוז גריאטרי, טיפולים רפואיים ואשפוז בבתי חולים,[337] נאמדה בשלושה מיליון פרנק צרפתי.[338]

335 אצ"מ/ 186–1395 C3 ו–גה"מ/חצ 4290/8, מברק מאת אנדרה ז'אבס/הקונגרס היהודי ז'נבה, אל הג'וינט, 3 באוגוסט 1968.

336 ארכיון Shoah, פריס, הדו"ח השנתי של קוז'אסור לשנים 1969, 1970.

337 ארכיון ג'וינט/A 245 B Box 40.524 Geneva III Egypt, התכתבות פנימית בג'וינט, 11 ביולי 1968.

338 ארכיון Shoah, פריס, הדו"ח השנתי של קוז'אסור לשנים 1969, 1970.

פרק ארבעה-עשר

תמיכת הארגונים הבינלאומיים היהודיים בקהילה

עם מעצרם של ראשי בתי האב והבנים, הגיעו המשפחות לקצה ניצול חסכונותיהם. חלקם הגדול נאלצו לפנות למוסדות הקהילה כדי לקבל סיוע כספי. במקביל שותק גם חוט השדרה הכלכלי של ועדי הקהילה והיה קושי בהמשך התמיכה הקבועה שלהם בבתי המחסה ובבתי האבות הקהילתיים.[339] שלטונות מצרים אסרו על ראשי הקהילה למשוך מחשבונות הבנק שבהם הופקדו דמי השכירות של בניני הקהילה, יותר מ–1,500 לירות מצריות לחודש. הסכום הזה בקושי הספיק לתשלום משכורות למועסקים במוסדות הקהילה ולהוצאות השוטפות של ועד הקהילה, לרבות תמיכה בנצרכים. יעקב נפוסי, לשעבר הרב הראשי של אלכסנדריה, מסר לשגרירות ישראל ברומא כי שלטונות מצרים אפשרו ליהודים למכור את רכושם תוך התחייבות להפקיד את הכסף בבנק. כל משיכה של סכומים חודשיים מחשבון הבנק הותנתה בקבלת האישור של ראש המשטרה החשאית.[340] חלק מהיהודים ניסו למכור את רכושם אך לשווא. היהודים יכלו למשוך עד 50 לי"מ בחודש. המיעוט שסירב לצאת ממצרים יצא מתוך הנחה כי העניינים יסתדרו מאליהם והשגרה תחזור.[341]

הקהילה הרבנית בקהיר הצליחה להתמודד כספית רק בשנה הראשונה לאחר המלחמה, ולא נזקקה לסיוע חיצוני. החל ביוני 1968 הלך מצבה הכספי של הקהילה והתדרדר, לכן החליט הג'וינט לסייע לקהילה בקהיר והעביר תמיכה כספית באמצעות הצלב האדום הבינלאומי בסך כ–550 לירות מצריות בכל חודש, על פי החלוקה הבאה: לקהילה הרבנית, 330 לי"מ, לקהילה הקראית, 220 לי"מ.

339 גה"מ/חצ 4290/7, מזכר מאת אורי ברגר/ לשכת סמנכ"ל מז"ת אל שלמה הלל/הסמנכ"ל, בנושא היהודים בארצות ערב, 29 בינואר 1968.

340 שם, שם, מאת בנימין בונה/השגרירות ברומא, אל מז"ת/משרד החוץ, 16 בינואר 1968.

341 שם, שם, מברק מאת היאס/רומא אל היאס/ז'נבה, 5 בדצמבר 1967.

באלכסנדריה היה המצב שונה: הקהילה לא הזדקקה לסיוע כספי בשל מצבו האיתן של מנגנון הקהילה.[342] בהמשך הוחלט להגדיל את ההקצבה ליהודים הקראים ל–450 לי"מ לחודש, בשל מצבם הכספי הירוד.[343] כמו כן הקציב הג'וינט 480 לי"מ לבית החולים, לסיוע רפואי, לרכישת ביגוד לקראת היציאה לחו"ל ולתמיכה בנזקקים.[344] הג'וינט החליט להעביר 10 לי"מ בכל חודש לכל משפחה נזקקת של עציר. הסיוע של הג'וינט היה בסך של 1,500 לי"מ בכל חודש שהיו אז כ–3,500 דולר.[345]

כל משפחה שלא הוגדרה כנזקקת, קיבלה החזר הוצאות נסיעה ממצרים בסכום של 50 לירות סטרלינג לרכישת בגדים לנסיעת בני המשפחה, לפרוע חובות קטנים ולשלם תמורת הנסיעה לנמל התעופה או לנמל אלכסנדריה.[346]

מדו"ח פגישות של הארגונים היהודיים עם הצלב האדום בין אפריל ליוני 1969 בעניין העצירים במצרים, עולה כי בסך הכול קיבלה הקהילה תמיכה כספית מהג'וינט באמצעות הצלב האדום הבינלאומי בסכום של 3,690,650.00 לי"מ משנת 1968 עד מחצית שנת 1970.[347]

העצירים הנזקקים החלו לקבל את התמיכה הכספית מראשית 1968. למראית עין הגיע הכסף מקרובי משפחה בחו"ל, באמצעות הצלב האדום ומשרד הרווחה בקהיר, שהעבירו את התמיכה למשפחות בנוכחות נציגי הקהילה.[348] החל באוקטובר 1968 חל שינוי מהותי באופן העברת התמיכה לעצירים הנזקקים: מצרים התנגדה למעורבות הצלב האדום בהעברת התמיכה והסבירה כי התהליך סותר את החוק המקומי. אי לכך הוחלט להטיל על **הסהר האדום** במצרים לדאוג להעברת התמיכה

342 ארכיון הג'וינט/Egypt 40,524 B Box 245 A, התכתבות פנימית של הג'וינט בין הסניף בז'נבה להנהלת הג'וינט בניו יורק, 25 באוקטובר 1968.

343 שם, שם. מאת נציג הצלב האדום/מצרים אל הנהלת הצלב האדום/ז'נבה, 17 באוגוסט 1968.

344 שם, שם, דו"ח מפגישות של הארגונים היהודיים עם הצלב האדום, 17 באוגוסט 1968.

345 שם, שם, מאת ג'וינט/ז'נבה, אל ג'וינט/ניו יורק, 10 בפברואר 1969.

346 שם, שם, דו"ח פגישה של הארגונים היהודיים עם הצלב האדום והנציב העליון לפליטים של האו"ם, 6 באפריל 1969.

347 שם, שם, מאת הנרי אלפן (Henri Elfen)/ג'וינט ז'נבה, אל הנהלת הג'וינט/ניו יורק, 17 באוגוסט 1968.

348 שם.

הכספית.[349] שלטונות מצרים העמידו תנאי להסדר החדש: על קרובי משפחה או נדבנים מחו"ל לרשום את שמם של מקבלי התמיכה. על פי התיאום מסרו ראשי הקהילה היהודית במצרים לשלטונות רשימה של העצירים הנזקקים, כדי לוודא שהכספים אכן הגיעו אליהם.[350]

הארגוניים היהודיים בחו"ל התארגנו כדי לפתח שיטה חדשה, כלומר לערוך רשימה של נדבנים פיקטיביים כדי להעביר התמיכה לנזקקים. הכוונה הייתה שלא ליצור כל קשר אישי ו/או היכרות בין הנדבן ובין מקבל התמיכה. על פי נציג הצלב האדום, לא הקפידו המצרים לבדוק ביסודיות את הרשימה של קרובי המשפחה בחו"ל או את שמות הנדבנים. ההערכה הייתה כי מצרים החליטה על כך כדי להוכיח רצון טוב.[351]

במארס 1969 מסר נציג הצלב האדום במצרים לנציגי הארגונים היהודיים הבינלאומיים כי מצבן הכספי של המשפחות ממשיך להחמיר, וביקש מהג'וינט להגדיל את התקציב המיועד למשפחות העצירים. הג'וינט נענה לבקשה והחליט להעמיד סכום של 1,500 לי"מ בכל חודש למטרה הזאת.[352] פרץ ויכוח בין הנציב העליון לפליטים של האו"ם ובין הארגונים היהודיים לגבי התשלום בעבור הוצאות הנסיעה של היהודים ממצרים. הנציב העליון לפליטים הודיע שהוא יממן רק את עלויות הוצאת המסמכים לצורך הנסיעה.[353] וכך קיבל הג'וינט על עצמו את מימון הוצאות הנסיעה של הפליטים היהודים ממצרים לאירופה ומשם לישראל.[354]

---

349 שם, שם, מאת הנרי אלפן/ג'וינט ז'נבה, אל הג'וינט/ניו יורק, 25 באוקטובר 1968.

350 שם, שם, מאת תיאודור פדר/ג'וינט רומא אל הנהלת הג'וינט/ניו יורק, 25 באוקטובר 1968.

351 שם, שם, מאת הג'וינט/רומא, אל הנהלת הג'וינט/ ניו יורק, 10 באוקטובר 1969.

352 שם, שם, בעניין פגישת הארגונים היהודיים עם הצלב האדום בעניין יהודי מצרים, סוריה ועיראק, 28 בפברואר 1969.

353 שם, שם, מאת שמואל הבר/ ג'וינט ניו יורק אל ג'וינט/ז'נבה, 3 בדצמבר 1969.

354 ארכיון קוז'אסור/ דו"ח שנתי של קוז'אזור לשנת 1970, דצמבר 1970.

פרק חמישה-עשר

על ריגול, גיוס סוכנים והלשנות

ניסיונות מצריים לגייס יהודים כסוכנים של המודיעין המצרי

מאז ינואר 1968 לא שחררה מצרים עצירים פרט לבודדים שנחשבו כמקרים חריגים, בהם **סמי (סלומון) הררי** ו**רוברט (אבראהים) פינטו**. סמי סלומון הררי, נתין מצרי, היה מהנדס וקבלן קהירי עשיר שקיים במשך שנים רבות פעילות קבלנית נרחבת, והכיר מצרים רבים כולל אנשי צבא ומדינאים. חוקי ההלאמה והסוציאליזם שחוקקו ב-1961 פגעו ברכושו. שלוש החברות שבבעלותו נתפסו בידי השלטונות והוא התחיל לקבל הקצבה על חשבון הרכוש שהוחרם. הוא נשאר במצרים כדי לנסות ולקבל בחזרה את רכושו. בשיחה עם נציג שגרירות ישראל בפריס בסוף פברואר 1969 הוא מסר כי שוחרר מטורה ב-21 בפברואר 1969 והגיע לפריס בראשית מארס 1969 בזכות התערבות הקונסוליה האוסטרית, כי אשתו הייתה ממוצא אוסטרי.

עם שחרורו מטורה, ולמשך ארבעה ימים, הוא נלקח לתחנת משטרה בקהיר, משם הוא הועבר לווילה מרווחת של המודיעין המצרי בהליופוליס שבקהיר. הוצמד אליו אדם שנלווה אליו בכל צעדיו. סלומון הורשה לשהות בדירתו בקהיר במשך כל היום והיה שב להליופוליס לפנות ערב. ראש המודיעין המצרי רצה לגייסו כסוכן מצרי בפריס כדי להכניסו לחברת יהודים בעלי הון, וכך להשיג מידע על פעולות המגבית, על הארגונים היהודיים, על קשריהם עם ישראל וכו'. בתמורה הציעו לו תשלום חד-פעמי של 1,000 לירות מצריות עם הגיעו לאירופה ו-10,000 לירות מצריות עם תחילת עבודתו. שגרירות מצרים בפריס או ברומא הייתה צריכה להיות חוליית הקשר עם סלומון הררי. בהיותו בנמל התעופה של קהיר הופיע שוב נציג בכיר של המודיעין המצרי כדי לשכנעו להפוך לסוכן מצרי ובתמורה יוחזרו לו

רכושו ונתינותו המצרית. ואולם כל המאמצים לגייסו עלו בתוהו.[355]

סיפור דומה היה גם לעציר בשם רוברט (אבראהים) פינטו יליד 1927, אשר שוחרר מבית המעצר טורה בשבוע האחרון של פברואר 1969. פינטו סיפר לאיש שגרירות ישראל בפריס שהוא הובא לתחנת משטרה, ולאחר מכן נלקח למחלקת הדרכונים. הוא הורשה לבקר חברים מוסלמים וקופטים שהיו בקשר עם העסק שלו ולסייר בקהיר בעזרת חבר שלקח אותו במכוניתו כדי להסדיר נושאים עסקיים ואישיים. כעבור ארבעה ימים ביקשו אנשי מודיעין מפינטו להצטרף אליהם במכונית עם וילונות סגורים, והם נסעו לווילה, שם נתבקש לספר את קורות חייו ועל פעילויותיו. אנשי המודיעין הפעילו עליו תרגיל דומה לזה שהופעל על הררי. אף הוא הוחזק בווילה בהליופוליס ימים והורשה לו לבקר בביתו בליווי שומר. ואולם המצרים לא השקיעו מאמצים גדולים מדי כדי לגייסו. הוא גורש לבסוף עם תעודת מעבר צרפתית.[356]

מעצרו של מפקד אונייה ספרדית באשמת ריגול למען ישראל

מפקד האונייה הספרדית שהובילה את יהודי מצרים לאירופה בחודשים האחרונים של 1967 נעצר במצרים בסוף אותה השנה באשמת ריגול לטובת ישראל.[357] הצלב האדום מסר כי המקרה לא צפוי להשפיע על שחרור היהודים, אף כי ספרד סברה שהאירוע עלול להפריע לממשלת ספרד במאמציה להמשך שחרור היהודים.[358]

---

355 גה"מ/חצ 3875/6, מאת א. לוין/השגרירות בפאריס, אל יעל ורד/ מז"ת, 'פגישות עם כמה מיוצאי מצרים', 11 ביוני 1969; ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC Fad 1 Box 18 – folder: Egypt 69, מאת א. קרליקוב/הוועד היהודי האמריקני, פריס אל מח' יחסי החוץ של הוועד/ניו יורק, 25 באפריל 1969.

356 גה"מ/חצ 3875/6, מאת אריה לוין/השגרירות בפריס, אל יעל ורד מנהלת מח' מז"ת במשרד החוץ, 11 ביוני 1969.

357 שם, 7047/7, מאת השגרירות/ וושינגטון אל משרד החוץ/ירושלים, 15 בפברואר 1968.

358 אצ"מ/ C3/1395–1861, גה"מ/חצ 4290/8, אנדרה ז'אבס, "על מצב היהודים במצרים וסוריה", 21 בפברואר 1968.

בסופו של דבר, למעצרו של מפקד האונייה לא היה קשר להפסקת שחרור העצירים.[359]

עזרה חשאית ליהודים

וואלס בל (**Wallace Bell**), נציג המועצה העולמית של הכנסיות באתונה, שימש שנים רבות איש הקשר הסודי בין היאס והג'וינט ובין הקהילה היהודית במצרים. בל, אשר שימש גם כנציב הפליטים של מועצה זו סיפר לנציג ישראל באתונה, כי בעת ביקורו במצרים בספטמבר 1968 שמע שהמצרים מונעים את שחרור העצירים כדי שיוכלו להחליפם באזרחים מצרים שבידי ישראל. עוד הוסיף כי את העמדה הזאת מכתיב הצבא המצרי. הוא ביקש מאיש שיחו לשמור את הידיעה הזאת לעצמו.[360]

חלים, נציג הנציב העליון לפליטים של האו"ם בקהיר, קיבל ביולי 1969 מכתבים מיהודים יוצאי מצרים, שהביעו את תודתם על סיועו ביציאתם. היות שהמכתבים הגיעו מחו"ל באמצעות הדואר האזרחי הרגיל, הם היו נתונים לצנזורה המצרית, והדבר גרם לחלים ל"אי נעימות" בלשון המעטה. לאחר מכן הוא מסר כתובת נייטרלית שאליה יוכלו היהודים בחו"ל לכתוב כדי לברר מה עלה בגורלם של קרובי משפחתם במצרים.[361]

באפריל 1970 מסר חלים, שבראשית 1970 החליטה מצרים לאסור יציאת משפחות שכוללות גברים שגילם 18–50. זה הסביר את התנועה הדלה של יהודים ממצרים החוצה בתקופה הזאת. עוד אמר חלים כי החליט שלא לשתף את היהודים באיסור, כדי לא לזרוע ביניהם צער וייאוש.[362]

---

359 ארכיון הג'וינט/Geneva III box L23 folder 403, מתוך פגישה של מקס מאזין [Mazin], נשיא הקהילה היהודית בספרד, במשרד החוץ הספרדי, 20 במארס 1968.

360 גה"מ/חצ 4297/5, מאת הנציגות באתונה אל שלמה הלל/משרד החוץ, 27 בנובמבר 1968.

361 שם, 3875/6, מאת שגרירות ישראל/ז'נבה אל משרד החוץ, על אודות פגישת "חלים" עם נציג היאס, ליאונרד סיידנמן, 30 ביולי 1969.

362 שם, 5793/1, מאת מרדכי קדרון/שגרירות ישראל בז'נבה, אל המשרד, 16 באפריל 1970.

עוד פקיד בנציבות העליונה לפליטים של האו"ם, שנחשב לידיד ישראל, העביר בפברואר 1968 לנציגות ישראל ליד האו"ם בז'נבה, חומר חסוי ש**ארנולד רורהול** (**Arnold Rørhol**), היועץ המשפטי של ארגונו, מסר למצרים. במסמך נאמר כי יהודי מצרים חסרי הנתינות נחשבו לפליטים, כל עוד חששו מרדיפות והייתה סכנה לחייהם. הפקיד חשש שמא ייחשף הקשר שלו עם ישראל, ולכן דאג למחוק את שמו של מחבר המסמך.[363]

הלשנות של יהודים על יהודים

בנימין בונה, איש שגרירות ישראל ברומא, העביר בינואר 1968 למשרד החוץ בארץ עדות של יהודי ששוחרר מבית המעצר אבו זעבל, על יהודי אחר מאותה העיר, שעבד לדבריו עם המשטרה המצרית. אותו האדם, לדברי נותן העדות, ניהל אורח חיים ברמה גבוהה למרות משכורתו הנמוכה, והוא שוחרר שעתיים אחרי שנעצר.[364]

יהודי אחר, שעזב את מצרים לאחר מלחמת ששת הימים, שלח במאי 1968 מכתב אנונימי לשר הדתות בממשלת ישראל:

אינני יכול לגלות את שמי משום שאני מבוגר ואין אני יכול לסבול את טלטולי הנסיעה כדי לבוא ולהסביר את הנושא: רופא השיניים, ד"ר ז'אק אשכנזי נמצא תמיד בריב עם חברי העדה ובמיוחד עם החכם חיים דואק [הרב הראשי למצרים] מאחר שמנעו ממנו את הסיוע שהיו נוהגים לתת לו ואף גירשו אותו מתפקידו לשמש כחזן. [זאת] מאחר שהוא תמיד מגיש תלונות נגדם למחלקת החקירות הפליליות [לבולשת המצרית] ומוסר כי הם גונבים את כספי העדה ומבריחים כספים לאנשים מסוימים בחו"ל תמורת דמי תיווך וכן האשמות אחרות.

בימים האחרונים נודע כי כמה מחברי הקהילה וביניהם חכם חיים דואק מכרו לאמריקאי אחד 47 ספרי תורה בסכום גדול והאמריקאי הזה הבטיח לשלם להם

363 שם, 4290/7, מאת שגרירות ישראל/ז'נבה אל משרד החוץ, 5 בינואר 1968.

364 שם, שם; שם, 3875/6, מאת בנימין בונה/שגרירות ישראל ברומא אל משרד החוץ/מז"ת, 16 בינואר 1968.

במטבע קשה באמריקה. במילים אחרות, כי הוא ישמור לכל אחד את חלקו ממחירי ספרי התורה בהתאם לחלוקה שערכו ביניהם. לאחר שנודע דבר העסקה, כתב מכתב למחלקת העתיקות שבו הוא מודיע לה כי העדה עומדת להבריח דברי ערך ארכיאולוגיים לאמריקה ובהתחשב עם העובדה כי דברי ערך אלה הם רכוש הממשלה. כתוצאה מכך החרימה מחלקת העתיקות את ספרי התורה בשדה התעופה של קהיר ומנעה את העברתם. אי לכך יש לפנות לצלב האדום [...] ולהסביר להם שספרי התורה שהיו בבתי–הכנסת של רובע היהודים, לאחר שבתי–הכנסת אלה נסגרו בשל חוסר מתפללים ברובע, מאחר שהם עזבו את מצרים [...] אנשי העדה סילקו את אשכנזי מתפקידו בבית–הכנסת של מצרים החדשה והפסיקו לו את התמיכה.[365]

365 גה"מ/חצ 4290/7, משגרירות ישראל בוושינגטון אל משרד החוץ, מכתב אנונימי מאדם שעזב את מצרים לאחר מלחמת ששת הימים, 19 במאי 1968.

פרק שישה-עשר

תקופת המעבר
הטיפול בפליטים בצרפת

בתום כמה שעות טיסה נחתו העצירים לעולם שונה: פריס עיר האורות. בין 1967 ל–1970 קלטה צרפת 735 משפחות ממצרים, שמנו 1,719 נפשות.[366] קוז'אסור היה הארגון היהודי הראשון שקיבל את פניהם של יהודי מצרים. בין השנים 1967–1970 קלט הארגון עולים מפולין, מהונגריה ומרומניה אך רוב היהודים שבהם טיפל בשנים האלה, היו יוצאי מצרים.[367]

אחד העצירים כתב בזיכרונותיו כי לאחר שהמטוס המריא, ממש הרגיש את טעם החירות והחופש. הרגשה זו הזכירה לו את הרגשת אבותינו כשפרעה שחרר את בני ישראל ממצרים.[368] נציגי שגרירות ישראל בפריס כתבו למשרד החוץ כי בימים הראשונים לאחר שהגיעו לפריס התקשו נציגי הארגונים היהודיים ושגרירות ישראל להוציא מפי המשוחררים משפט אחד עד אודות מעצרם. המשוחררים/הפליטים לא האמינו שהם חופשיים ובסביבת ידידים. הם התאוששו אחרי שבוע–שבועיים: חלקם נזקקו לטיפול רפואי ולשהייה קצרה בבתי מלון לצורך מנוחה תחת השגחה רפואית.[369]

נציג הג'וינט בפריס מסר להנהלה כי הפליטים שגורשו בקיץ 1969 לבשו בגדים רחבים מדי למידותיהם והסבירו שאלה הם הבגדים שבהם נלקחו בידי השלטונות לבתי המעצר ביום הראשון.[370] את אוכלוסיית הפליטים ממצרים אפשר לחלק לשלושה גלים:

---

366 ארכיון הג'וינט/ Geneva III box L23 folder 404/ קוז'אסור, דו"ח סיכום פעילות הארגון לשנת 1970.

367 ארכיון Shoah, פריס, דו"ח של קוז'אסור על אודות קליטת פליטים בשנים 1969–1970, 9 ביוני 1970.

368 ראו לעיל, הערה 75, עמ' 56.

369 גה"מ/חצ 3875/6, מאת מיכאל אבידן/שגרירות ישראל בפריס, אל משרד החוץ, 15 במאי 1969.

370 שם, שם, מתוך דו"ח פנימי של הג'וינט, 3 במאי 1969.

הגל הראשון היה של עצירים ובני משפחות שעזבו בחודשים הראשונים שלאחר מלחמת ששת הימים;

החל מהשבוע הראשון של אפריל 1969 עד השבוע הראשון של מאי שוחררו 129 העצירים חסרי הנתינות לאחר מעצר שנמשך כשנתיים, ומשפחותיהם הגיעו אחרי השחרור;

ג. הגל השלישי והאחרון היה הקבוצה של 75 העצירים בעלי הנתינות המצרית שגורשו במהלך יוני 1970.[371]

רוב הפליטים הגיעו לפריס בעונת התיירות, לכן נוצר קושי להשיג חדרים בבתי המלון. אף על פי כן הצליח ארגון קוז'אסור לשכנע יהודים בעלי בתי מלון לקבל את הפליטים. הם שוכנו בבתי מלון ברובע התשיעי, ברחוב Richer באזור Rue du Faubourg Monmartre, שם התגוררו יהודים רבים. כ–20 פליטים התגוררו בבית הקהילה היהודית ב–Neuilly, פרבר של פריס, בשל חוסר מקום.[372] השהייה בבתי המלון לאורך זמן רב לא הייתה נוחה במיוחד כשמדובר במשפחות עם ילדים קטנים.[373]

מאז הקמת מדינת ישראל במאי 1948 סבלו יהודי מצרים מחוסר מידע בסיסי שמנע מהם חדשות, בעיקר מישראל ומשאר הקהילות היהודיות.[374] אנשי שגרירות ישראל בפריס מסרו למשרד החוץ כי הידיעות על ישראל שהיו ליהודים היו קלושות מאוד, והמדינה הצטיירה בעיניהם כמבצר של כוח אגדי, מוקפת באויבים ובמחבלים יום ולילה.[375] כשהגיעו לעולם החדש, היו הפליטים צמאים למידע על העולם החיצון.[376] הם קיבלו דמי קיום בסיסים, דיור והשתלמות מקצועית עד ליציאתם למדינה הקולטת.[377]

371 קוז'אסור, הדו"ח השנתי לשנת 1970.

372 גה"מ חצ 3875/6, מאת מיכאל אבידן/שגרירות ישראל בפריס אל משרד החוץ הישראלי דו"ח על יציאת יהודי מצרים, 15 במאי 1969.

373 קוז'אסור/ דו"ח סיכום שנתי של קליטת הפליטים ממצרים, מה–21 ביולי 1970.

374 שם/ סיכום פעילות הארגון לשנת 1969.

375 גה"מ/חצ 3875/6, מאת י. דומיניץ/ סמנכ"ל המחלקה לעלייה ולקליטה, הסוכנות היהודית אל שלמה הלל, סמנכ"ל משרד החוץ, 29 במאי 1969.

376 שם, שם, מאת מיכאל אבידן/השגרירות בפריס אל משרד החוץ, 15 במאי 1969.

377 ארכיון Shoah, פריס, סיכום פעילות קליטת פליטים בצרפת בין 1968–1969.

קוז'אסור העלו על נס את תרומתם של משרדים ממשלתיים בצרפת, שהגישו למשוחררים סיוע שלא יסולא בפז: משרד העבודה, משרד האוכלוסין והתעסוקה ומשרד החוץ.[378] השגרירות בפריס דיווחה למשרד החוץ בירושלים כי ארגונים יהודיים שונים הביעו נכונות לטפל בהם, ובהם יהודי מצרים שמתגוררים בצרפת. כל אלה התכנסו לישיבה מיוחדת על מנת לתאם ביניהם את הפעולה כדי לקבוע איך לסייע למשוחררים.[379] כל ארגון ניסה לעשות את המיטב על פי יכולתו, ויהודי מצרים זכו לטיפול מסור.

הענקת תמיכה חברתית

בשל מעמדם של העצירים ששוחררו כפליטים, נאסר עליהם לעבוד בצרפת. הם שוטטו ברחובות פריס, ושהו במלון ובבתי קפה כדי להעביר את הזמן עד לבוא משפחותיהם.[380] המרכז הקהילתי היהודי, Le centre communautaire du Bld Poissonnière פתח את שעריו ליהודי מצרים והעמיד לרשותם אולם בשעות אחר הצהריים, שם נערכו פעילויות שונות כגון: הרצאות, הקרנת סרטים, אולפן לעברית, קורס באנגלית.[381] הם קיבלו מידע על היהדות, על תולדות העם היהודי, על מלחמות ישראל, על חיי החברה, ועל המעמד הפוליטי והכלכלי של מדינת ישראל.[382] המרכז העמיד לרשותם פינת קפה, עיתונים וספרים, ארוחה חמה אחת במחיר סמלי במסעדה הסמוכה למרכז הקהילתי, ומענק יומי של 3 פרנקים צרפתיים.[383]

---

378 קוז'אסור/ דו"ח סיכום פעילות של קליטת פליטים ממצרים לשנת 1969.

379 גה"מ/חצ 3875/6, מאת שגרירות ישראל/פריס אל משרד החוץ, 15 במאי 1969.

380 קוז'אסור/ מתוך סיכום פעילות הארגון לשנת 1969.

381 גה"מ/חצ 3875/6, מאת מיכאל אבידן/שגרירות ישראל בפריס, אל משרד החוץ, 15 במאי 1969.

382 קוז'אסור/ מתוך סיכום פעילות הארגון לשנת 1970.

383 גה"מ/חצ 3875/6, מאת מיכאל אבידן/שגרירות ישראל בפריס, אל משרד החוץ, 15 במאי 1969.

מתנדבת מטעם ארגון קוז'אסור שדיברה ערבית סייעה לפליטים[384] והייתה להם לפה בהעלאת בעיות אישיות לפני נציגי קוז'אסור, אשר השתדלו לפתור אותן. הילדים שולבו זמנית בבתי ספר חילוניים וגם יהודיים בפריס בתיאום עם עיריית פריס, אף כי היו פערים ניכרים בחינוך וברמת השפה הצרפתית. תלמידים שביקשו להירשם לקורס להכשרה מקצועית ב"אורט" אותרו, ואולם עם כל הרצון של "אורט" לקבלם, לא היו מספיק מועמדים לפתיחת קורס נוסף מזורז באמצע שנת הלימודים. בשנת 1969 היה קיץ חם במיוחד לכן, ארגן קוז'אסור לילדים מחנות קיץ ואף נבחרו מדריכים מבין הפליטים. אותם מדריכים התלוו לילדים במטרו, וגם ביקרו עמם במוזיאונים ובבריכות שחייה, ושילבו אותם בפעילות ספורטיבית וחינוכית מחוץ לפריס.[385]

הענקת שירותי בריאות פיזית ונפשית

ה–O.S.E. העביר את הפליטים לבדיקות רפואיות ולעתים היה צורך בניתוח כזה או אחר. הקוז'אסור כתב בדו"ח השנתי בסוף 1969 שהפליטים ממצרים נזקקו בתקופת המעבר בצרפת לתמיכה מוראלית ונפשית. מועד נסיעתם מצרפת לארץ קליטה נדחה עד לבואם של בני המשפחה, והיה צורך לתמוך בהם ולמצוא פתרונות הולמים כדי שלא ישקעו שוב במרה שחורה שהייתה מנת חלקם במהלך השהייה הממושכת בבתי המעצר במצרים. אחדים מהם קיבלו טיפול פסיכולוגי כדי להחזירם לחיים הנורמליים.[386]

חלק מהפליטים הביעו רצונם להישאר בצרפת כארץ קליטה.[387] את הקשישים והחולים המוגבלים שבהם דאג הארגון לשכן בבתי אבות או בבתי חולים או בשכונות יהודיות בפריס.[388]

---

384 ארכיון Shoah, פריס, דו"ח של הקוז'אסור על אודות קליטת הפליטים בשנים 1969–1970, 9 ביוני 1970.

385 קוז'אסור/ מתוך סיכום פעילות הארגון לשנת 1969.

386 שם, שם.

387 קוז'אסור/מתוך הדוחות השנתיים של הארגון בשנים 1967–1970.

388 שם/ מתוך סיכום פעילות הארגון לשנת 1969–1970.

פרק שבעה-עשר

לאן? הגירה לארצות המערב או עלייה לישראל?

בדו"ח השנתי של קוז'אסור לשנת 1970 נכתב כי תקופת המעבר בצרפת "לא הייתה קלה", וזאת בלשון המעטה. הדילמה הגדולה הייתה ההחלטה על ארץ הקליטה הסופית. עלייה ארצה או הגירה לארץ אחרת? כך מתאר בן משפחה צעיר את הוויכוחים בין הוריו סביב המקום שבו יתיישבו: "בלילות שמעתי את הוויכוחים בין ההורים דרך הסדין שהפריד בין המיטות שלנו: אבא רצה להישאר בצרפת ואמא רצתה לעלות לישראל, והם התקשו לקבל החלטה לגבי ארץ הקליטה." הדיאלוג הסתיים בצעקות ובמילים קשות.[389]

בתקופת המעבר הרגישו הפליטים היהודים ממצרים חסרי ביטחון וזרים. הם היו שרויים באי שקט מאחר שעיתוי יציאתם של שאר בני המשפחה היה לוט בערפל. הם שאלו את עצמם שוב ושוב: האם בני המשפחה שנותרו במצרים יעדיפו ארץ קליטה אחת ואילו המשוחררים מבית המעצר יפנו לארץ אחרת? אם בחר עציר לשעבר לעלות לישראל הוא לא העז להסתכן ולהעלות את הנושא הזה ולו ברמז בשיחות טלפון עם בני המשפחה שנותרו במצרים. היו לא מעט מקרים שכשבני המשפחה הגיעו לצרפת, התברר להם שחלק מהעצירים המשוחררים כבר נסעו לארץ קליטה, בניגוד לסיכום בין בני המשפחה במצרים.[390]

היו מקרים שבני זוג נחלקו ביניהם בשאלת ארץ הקליטה, או מקרים שבהם הבנים העדיפו להגיע לישראל בניגוד להחלטת ההורים. היו מקרים שבני המשפחה העדיפו לעלות ארצה על אף שלא היו להם קרובי משפחה שהתגוררו בישראל. בהיות הצרפתית שפת האם של רוב יהודי מצרים, ההתלבטות הייתה אם להיקלט בצרפת או שמא בארצות אחרות שיציגו להם אתגרים חדשים. היו פליטים שהעדיפו להתרחק ככל האפשר מהמדינה שממנה גורשו ולהגר למערב אירופה או

389 קוז'אסור/ מתוך סיכום פעילות הארגון לשנת 1970.
390 שם.

אל מעבר לאוקיינוס. היו אף סיפורים על הקשיים לפתוח בישראל עסק פרטי או להיות בעלי מקצועות חופשיים.

הפליטים שעלו ארצה, שהו בצרפת תקופה ממוצעת של שלושה חודשים. הפליטים שהעדיפו להגר לארצות הברית או לארץ אחרת שהו בצרפת תקופה שנעה בין שישה חודשים ליותר משנה.[391]

ישראל פתחה בסדרה של פעולות הסברה באמצעות הסוכנות היהודית, כדי לשכנע את היהודים לעלות ארצה. ואולם מאמציה לא נשאו פרי: בשנים 1967–1968, מבין 370 יהודי מצרים שגורשו או נאלצו לצאת במחצית השנייה של 1967, העדיפו 259 איש, כלומר 68 אחוזים, להגר לארצות הברית. 37 יהודים, כלומר 8 אחוזים בלבד, עלו לארץ. בשנת 1968 נותרו האחוזים כמעט ללא שינוי: מתוך 432 יהודים אשר גורשו או נאלצו לצאת ממצרים, בחרו 321 בעיקר בארצות הברית כיעד לקליטה, כלומר בסך הכול 79 אחוזים מכלל הפליטים ממצרים. 57 יהודים בלבד העדיפו לעלות למדינת היהודים, כלומר 5.7 אחוזים בלבד.[392] בשל מחדל בהסברה, הן של משרד העלייה והקליטה הן של הסוכנות, איבדה ישראל מאות יהודים ממצרים שהעדיפו לא לעלות ארצה בשנתיים הראשונות לאחר המלחמה. במאי 1969 הציע שלמה הלל לשר החוץ לנקוט פעולה נמרצת של רשויות העלייה והקליטה כדי לקלוט את רוב היוצאים ממצרים בישראל.[393]

וכך, ביוני 1969 שיגרה הסוכנות היהודית את **א׳ סבתו**, עובד הסוכנות, כשליח לפריס. סבתו, יוצא מצרים, יצא על מנת לטפל במשפחות ולשכנען לעלות ארצה. הוא הכיר חלק מן המשפחות והיה בקי בענייני עלייה וקליטה. בטרם נסיעתו הוא הקפיד לבקר בריכוזים שונים של יוצאי מצרים בארץ ואסף כתובות ומכתבים.[394] עם שחרור חסרי הנתינות במאי–יוני 1969, הודיעו 27 מהם אחרי שיחה עם אנשי

391 שם, מתוך סיכום פעילות הארגון לשנת 1969.

392 קוז׳אסור/ מתוך הדו״ח השנתי של פעילות הארגון בין 1967–1970;
Sophie Saunut, **L'immigration des Juifs d'Egypte vers la France entre 1948 et 1970**, Paris: Panthéon–Sorbonne, 2006 , p.113.

393 גה״מ/חצ 3875/6, מאת סמנכ״ל משרד החוץ/ שלמה הלל אל שר החוץ, 4 במאי 1969.

394 שם, שם, מאת י. דומיניץ/ סמנכ״ל המחלקה לעלייה ולקליטה בסוכנות, אל שלמה הלל/ משרד החוץ, 29 במאי 1969.

שגרירות ישראל בפריס על רצונם לעלות מיד, או עם בואם של בני המשפחה. כ–20 נעזרו בשגרירות ישראל כדי לאתר כתובות ומספרי טלפון של קרובי משפחה וידידים בארץ.[395] המהפך החל במחצית השנייה של 1969: לראשונה מאז מלחמת ששת הימים תפסה ישראל את המקום הראשון כארץ קליטה ורק אחריה באה ארצות הברית. מתוך 428 יהודים שגורשו/נאלצו לצאת בשנת 1969, 41 אחוזים, כלומר 213 איש, עלו ארצה. 134 היגרו לארצות הברית קרי, 7.3 אחוזים, ו–25 אחוזים העדיפו להישאר בצרפת.[396]

בחירת מדינת ישראל כיעד הקליטה נבעה ממעמדה ומתדמיתה של ישראל שהתחזקה בקרב יהדות התפוצה ובעולם הרחב. הקוז'אסור העריך שהסיבות למהפך היו ששגרירות ישראל פעלה כדי להתמודד עם הבעיות הייחודיות של כל אחד ואחד מהפליטים טרם העלייה ארצה. הקוז'אסור ציין במיוחד את פעילותם של נציגי הסוכנות היהודית שעמדו בקשר הדוק עם הפליטים ופעלו לקליטתם על פי האפשרויות של מדינת ישראל.[397] בשנת 1970 נמשך המהפך ללא שינוי משמעותי: מתוך 313 יהודים שגורשו/נאלצו לצאת, 134 יהודים, כלומר 41 אחוזים, בחרו בישראל, לעומת 100 יהודים, כלומר 30 אחוזים, שהעדיפו את ארצות הברית. השאר בחרו בצרפת, אוסטרליה וקנדה.[398]

395 שם, שם, מאת מיכאל אבידן/שגרירות ישראל פריס, למשרד החוץ, 15 במאי 1969.

396 קוז'אסור/ מתוך הדו"ח השנתי של פעילות הארגון לשנת 1969, במסגרת האסיפה השנתית, 21 ביולי 1970.

397 שם.

398 שם; Sophie Saunut ראו לעיל, הערה 393.

פרק שמונה-עשר

סופה של קהילה עתיקה

במארס 1972 עזב את קהיר אחרון הרבנים במצרים, הרב חיים דואק, שהנהיג את הקהילה לאחר פטירתו של הרב נחום אפנדי. עם צאתו ממצרים אמר הרב דואק: "לפנינו קהילה שבה אין מתחתנים יותר ואין נולדים בה ילדים יותר."[399] משפט זה מסכם בצורה די ברורה את מצבם העגום של היהודים הבודדים שנותרו במצרים.

הקהילה השאירה מאחוריה נכסים רבים, בתי כנסת, ספרי תורה, כתבי קודש ובתי עלמין. הארגונים של יהודים יוצאי מצרים ברחבי תבל פעלו רבות כדי לנסות ולהציל את ספרי הקודש, את ארכיוני הקהילות בקהיר ואת הרכוש שהולאם, אולם ללא הצלחה.

בתי הכנסת

מספר בתי הכנסת בקהיר בעשור השני והשלישי של המאה ה–20 היה כ–30, וירד ל–20 בתי כנסת לאחר מבצע קדש.[400] בשנת 1965 עלה מספרם של בתי הכנסת על הצרכים הממשיים של הקהילה, לכן נהגה הקהילה לדלג מבית כנסת אחד למשנהו, כדי שבתי הכנסת לא ייראו נטושים.[401] בינואר 1968 דיווחו שני יהודים שעזבו את מצרים שהשלטונות סגרו את רוב בתי הכנסת בקהיר. בית כנסת אחד הופקע והפך למועדון של מפלגת השלטון "האיחוד הסוציאליסטי", ובבית כנסת אחר נאסר על היהודים לבקר.[402]

---

399 גה"מ/חצ 5793/1, דו"ח של אברהם אבידר, לשכת סמנכ"ל משרד החוץ, ספטמבר 1974 (אין תאריך מלא).

400 חנה טרגן, "בתי הכנסת" בתוך: **מצרים**, (עורך: נחם אילן). סדרת קהילות ישראל במזרח במאות התשע–עשרה והעשרים, ירושלים: מכון בן–צבי לחקר קהילות ישראל במזרח ומשרד החינוך, התשס"ח, עמ' 139. [להלן: טרגן].

401 ארכיון הג'וינט/148 ,A 245 Box 40,524 Egypt, קטע מתוך JTS Daily Bulletin. N.Y, דצמבר 1965.

402 גה"מ/חצ 4297/5, מאת משרד החוץ/ירושלים, אל שגרירויות ישראל במערב אירופה, 22 בינואר 1968.

בשנת 1969 נסגרו עוד שלושה בתי כנסת בקהיר. שלטונות מצרים הפכו אותם לדירות להשכרה.[403] לאחר מלחמת ששת הימים נותרו בקהיר שלושה בתי כנסת בלבד:[404]

1. בבית הכנסת "בן עזרא" בפוסטאט התגלתה בסוף המאה ה–19 הגניזה הקהירית. בשנות השמונים והתשעים של המאה ה–20 נערכו שיפוצים מקיפים בבית הכנסת.[405] כיום לא מתקיימות בו תפילות, והוא משמש כאתר תיירות בלבד.[406] בשני בתי הכנסת האחרים מתנהלות תפילות בעיקר בחגים;
2. בית הכנסת "שער השמים" (אסמאעליה) ברחוב עדלי. בית הכנסת שופץ בראשית 2007 בידי **נסים גאון** משוויץ אחרי שריפה שפרצה במקום. בהמשך אותה השנה שיפצו שלטונות מצרים את חזית הבניין לקראת חגיגת המאה לבית הכנסת;[407]
3. בית הכנסת "מאיר עיניים" בשכונת מעאדי קרוי על שם מייסדו מאיר ביטון. הוא נפתח לתפילות בשנת 1934 והיה הראשון בשכונה;
4. באלכסנדריה נותר רק בית הכנסת "אליהו הנביא", ברחוב נבי דניאל, והוא נחשב הגדול במזרח התיכון. בית הכנסת היפהפה והמרשים נבנה בסגנון של בתי הכנסת באירופה, ואף הוא שופץ פעמים מספר.[408] בית הכנסת היה מקום מושבם של הרבנים הראשיים של אלכסנדריה ופעלו בו משרדי הקהילה, בית הדין הרבני והארכיון הגדול של הקהילה.

403 ארכיון הג'וינט באינטרנט, מאת א. קרליקוב/הוועד היהודי האמריקני פריס אל הוועד היהודי האמריקני, המחלקה ליחסי חוץ/ניו יורק, 12 בדצמבר 1969.
404 טרגן, שם, עמ' 139.
405 טרגן, שם, עמ' 147.
406 איתמר לוין "השווי הריאלי של רכוש היהודים שגורשו ממצרים" **גלובס**, 23 באפריל 2000.
407 טרגן, שם, עמ' 142.
408 טרגן, שם, עמ' 149.

ספרי תורה

"לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמר לעשות ככל הכתוב בו כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל" (יהושע פרק א' פסוק ח')

כבר בשנת 1962 הצליחה הקהילה להעביר כמה ספרי תורה מבתי כנסת שונים במצרים לבתי כנסת בניו יורק.[409] בשנת 1967 העריך נתן לוין, סגן מנהל הלשכה לביטחון ועניינים קונסולריים במחמ"ד, שאין טעם לפנות ל**אונסקו** בנושא הזה, והציע להשתמש בשגרירות ספרד בקהיר כאכסניה בטוחה לחפצי יודאיקה בעלי ערך דתי. הצעתו התקבלה, ו**דין ראסק**, מזכיר המדינה של ארצות הברית, העלה זאת בפגישתו עם שגריר ספרד בוושינגטון ב–2 באוקטובר 1969. שגריר ספרד בקהיר, סגאס, שעשה ככל יכולתו לסייע ליהודים במצרים, התיר כמובן להשתמש בבניין השגרירות בקהיר לצורך הזה.[410]

אנקדוטה

ב–4 בינואר 2011, בעודי מעיין במסמכים בארכיון הג'וינט בירושלים, פנתה אלי אישה בעלת מבטא אנגלי, וסיפרה שהיא חוקרת את תולדות יהודי מצרים במאה ה–19. הוריה הגיעו ממצרים למנצ'סטר באנגליה ושם היא נולדה. היא עבדה בזמנו במוזיאון ישראל, יצאה לפנסיה ומאז עבדה במשרה חלקית בארכיון הג'וינט. היא סיפרה כי בעיצומה של מלחמת המפרץ ב–1991 פנה למוזיאון יצחק ידיד, קשיש עירירי שהתגורר ברמת גן. בקול רועד ונרגש ביקש שנציג המוזיאון יגיע בדחיפות לדירתו מחשש שהטילים העיראקיים יפגעו בה. נציגי המוזיאון לא רגילים להיענות לקריאות מעין אלה, אך תחושת הבטן שלהם אמרה שיש לגשת אליו.

---

409 גה"מ/חצ 5793/1, מאת שלמה לוי/הקונסוליה הכללית באטלנטה אל יגאל לביא/לשכת סמנכ"ל משרד החוץ, 27 בדצמבר 1974.

410 ארכיון הוועד היהודי האמריקני, AJC – Fad 1 Box 99 – folder: Jews in Arab countries, אוקטובר–דצמבר 1967. שיחת מזכיר המדינה של ארה"ב עם שגריר ספרד בוושינגטון, 2 באוקטובר 1967. מתוך מכתב מאת סיימון בול אל סגל, 20 באוקטובר 1967.

האוצרת רחל צרפתי וצוותה של מוזיאון ישראל הגיעו לדירת הקשיש שפתח בפניהם ארון ולהפתעתם גילו בו מעין בית כנסת קטן עם תשמישי קדושה. הקשיש היה ממוצא מצרי ואין יודעים איך הצליח להוציא את התשמישים. הוא ציווה את האוסף הנדיר למוזיאון לאחר פטירתו. ואכן לאחר שנפטר ב–1996 צרפתי מסרה כי "גילינו שחלקם היו של משפחתו וכולם ככל הנראה הגיעו מבית הכנסת "חנאן" בקהיר. את ההוכחה הסופית לגבי מקורם קיבלתי מתצלום של קיר בית הכנסת שעליו תלויה רשימה של דברי התורה הנמצאים בו".[411] האוסף מוצג בימים אלה במוזיאון ישראל.

תשמישי קדושה שהוצאו ממצרים.
(צילום: נחום סלפק, מוזיאון ישראל, ירושלים)

411 יורי ילון, "יציאת מצרים: תשמישי קדושה נדירים מוצגים במוזיאון ישראל", **ישראל היום**, 7 באפריל 2016.

רכוש

היהודים נאלצו לנטוש את מקומות מושבם בחוסר כול והשאירו מאחוריהם רכוש רב ואת כל נכסיהם הפרטיים והקהילתיים. לפיכך החליטה ממשלת ישראל ב–28 בספטמבר 1969 להקים מדור במשרד המשפטים כדי לרשום את הרכוש של יהודי עיראק, סוריה, מצרים ותימן, ולאסוף חומר משפטי על הפגיעות ברכוש, על הרדיפות נגד יהודים, על פיצוי בעד ימי מעצר שיעמוד מול תביעות הפלסטינים לזכות השיבה ולהשבת רכוש.[412] בהסכם השלום בין ישראל למצרים במארס 1979 נקבע, כי "הצדדים מסכימים להקים ועדת תביעות לשם יישוב הדדי של כל התביעות הכספיות".[413] בשנת 2000 הציע ביל קלינטון, בהיותו נשיא ארצות הברית, להקים קרן בינלאומית שתטפל בבעיה של הפליטים, הן הפלסטינים הן היהודים.

לאורך השנים, מ–1948 וגם במהלך המעצר של העצירים מ–1967 ואילך, ניסו היהודים להבריח חלק מהונם באמצעות מתווכים. העצירים המשוחררים נאלצו לשהות כמה חודשים בפריס עד לקבלת כספם בחזרה. חלק מהמתווכים היו נוכלים ולא העבירו את הכספים לאירופה.

זיכרון החיים המשותפים

אט אט שבה מצרים וגילתה את תרומתם של היהודים ליחסי הגומלין בין היהודים, המוסלמים והקופטים ואת שיתופם בחיי התרבות במצרים:

מאמצע המאה הקודמת תוארו יהודי מצרים בעשרות מאמרים, כתבות וספרים כבוגדים במולדתם "מצרים". בתחילת המאה הנוכחית חל שינוי מסוים בעמדה הזאת. מאמרים וכתבות בכלי התקשורת ואף סרט וסדרת טלוויזיה הציגו את יהודי מצרים באור יחסית חיובי. דוגמה ראשונה – בחודש יוני 2015 שידרה הטלוויזיה המצרית במהלך חודש הרמדאן סדרה יומית, "חארת א–יהוד" שהופצה

412 גה"מ/חצ 6617/13, מאת מח' מז"ת/משרד החוץ אל השגרירויות, ספטמבר 1969.

413 איתמר לוין, "השווי הריאלי של רכוש היהודים שגורשו ממצרים", **גלובס**, 23 באפריל 2000.

לכל ארצות ערב, על אודות יחסי הגומלין בין היהודים, המוסלמים והקופטים ברובע היהודי בקהיר, באמצע המאה ה–20.

שלט בכניסה לרובע היהודי בקהיר
(צילום פרטי).

העיתונאי והחוקר **איל שגיא–ביזאוי** כתב על כך בעיתון **הארץ** ב–2 ביולי 2015:

> מצד אחד יש המשבחים את הסדרה בטענה שלראשונה מוצגות בה דמויות של יהודים–מצרים באופן אנושי ומעורר אהדה, בשונה מהדימוי הסטריאוטיפי והאנטישמי שדבק בהן בסרטים ובסדרות שהופקו במשך השנים [...] רבים מציינים לזכותה של הסדרה שהיא מציגה את עברה הפלורליסטי והרב–תרבותי של מצרים" [...] כך או כך, הסדרה "חארת אל־יהוד" מבקשת לצייר תרבות לאומית מצרית פלורליסטית, מרובת דתות וקהילות, סובלנית וליברלית. זו הלאומיות המצרית שלא רק מכילה בתוכה יהודים ונוצרים, אלא גם נעה אל המודרנה ואל ערכי המערב, ומקדמת למשל את מעמד האשה.

הסדרה שודרה בתקופת נשיאותו של **עבד אל–פתאח א–סיסי** החל ביוני 2014, והסרט "יהודי מצרים" הוקרן בתקופת הנשיא הקודם **מוחמד מורסי** (יוני 2012 – יולי 2013).

הבמאי **אמיר רמסיס**, ממוצא קופטי, אמר שזהו סרט תיעודי על קהילות היהודים שחיו במצרים בתחילת המאה ה–20, סרט ששואל כיצד הפכו יהודי מצרים בעיני

המצרים מִשותפים לאויבים. הסרט מבוסס על עדויות של חוקרים, של דמויות פוליטיות ושל יהודים שגלו ממצרים. הסרט מתעד את חייה של הקהילה היהודית במדינה במחצית הראשונה של המאה ה–20, עד שרבים מהם נאלצו לעזוב ואף גורשו החל מ–1948. מנגנוני הביטחון במצרים מנעו במארס 2013 את הקרנת הסרט בבתי קולנוע במצרים. במאי 2013 הוקרן הסרט במצרים בפסטיבל פרטי, לאחר שקיבל את אישור הצנזורה. הסרט הוקרן גם בארצות הברית.

מודעה לסרט "יהודי מצרים"

אחרית דבר

כתבתי את הספר הזה כדי לתעד את סיפורה המיוסר של הקהילה היהודית במצרים מיום פרוץ מלחמת ששת הימים עד שחרור אחרוני העצירים היהודים ביוני 1970. שגריר ספרד בקהיר אנחל סגאס קבע כי יהודי המזרח הם למעשה צאצאי מגורשי ספרד, באמצעות החייאת החוק של מתן דרכון ספרדי לכל יהודי שהוכיח קשר כלשהו, ולו רופף ביותר, למגורשים, גם אם במשך דורות לא התגורר שם. מתחילת מלחמת ששת הימים החל השגריר להעניק ביד נדיבה דרכונים ספרדיים ליהודי מצרים חסרי הנתינות. פעילותו היוצאת דופן לסיוע לעצירים היהודים במצרים, לעתים בניגוד לעמדת שלטונות ספרד, **ראויה לציון ואף להענקת אות חסיד אומות העולם ליורשיו**.

ארצות הברית, צרפת ואיטליה הגישו למצרים רשימה (ובה גם שמות פיקטיביים) של בני משפחות שיושבים בארצותיהם, ודרשו לשחרר את העצירים בנימוק של מעשה הומני ולשם איחוד משפחות.

אני רואה צורך רגשי להתייחס למפגש הטעון בין מדינת ישראל ובין העצירים היהודים במצרים. שומה היה על ישראל לראות חובה לאומית ואנושית בשחרור כל יהודי שנעצר בשל היותו יהודי ו/או ציוני, ולהתעקש על כך. מאז מלחמת העצמאות ועד מלחמת ששת הימים נעצרו במצרים מאות יהודים, והמדינה לא הצליחה להביא לקיצור תקופת מעצרם.

ב–1967 ניהלו ממשלות ישראל אין סוף שיחות עם ממשלות המערב ועם הארגונים הבינלאומיים היהודיים והלא–יהודיים כדי להביא לשחרור העצירים היהודים במצרים. באוקטובר 1967 החליטה ממשלת ישראל לנסות בשלב הראשון לשחרר את העצירים היהודים בבית המעצר אבו זעבל, ובשלב השני את אסירי פרשת "עסק הביש", תמורת שבויי המלחמה המצרים שהיו בידי ישראל. ההחלטה נגנזה כי "גיבור מלחמת ששת הימים", שר הביטחון משה דיין, הצהיר לא פעם שאין לקשור בין שבויי מלחמה ובין עצירים אזרחים. אף שר בממשלות לוי אשכול וגולדה מאיר לא קם ודרש לקדם את החלטתה של ממשלת ישראל. יתר על כן, שר הביטחון דיין

לא הסכים לדרוש לשחרר אפילו את אסירי "עסק הביש" תמורת שבויי המלחמה, אף על פי שנאצר היה נתון ללחץ חזק של משפחות אלפי השבויים המצרים, אשר דרשו לזרז את החזרת בניהם הביתה. רק הודות להתעקשותו של ראש המוסד באותה העת, **מאיר עמית**, ועמידתו האיתנה מול דיין, שוכנע ראש הממשלה לוי אשכול לדרוש את שחרור אסירי "עסק הביש" תמורת השבוים המצרים.

עד פברואר 1968, שוחררו השבויים המצרים תמורת שבויי צה"ל ואסירי "עסק הביש". עתה נותרו בידי ישראל אזרחים מצרים ועזתים. סמנכ"ל משרד החוץ שלמה הלל גמר אומר בלבו לדאוג לשחרור העצירים היהודים תמורת האזרחים המצרים שבידי ישראל. הדוגמה של מאיר עמית שעמד על שחרורם של אסירי "העסק הביש" הייתה לנגד עיניו של הלל. הוא ביקש משר החוץ אבא אבן לבקש משר הביטחון דיין לעכב את שחרור האזרחים המצרים והעזתים עד לשחרור העצירים היהודים: בבתי המעצר בקהיר היו עצורים כ–260 יהודים. כ–120 מתוכם שוחררו כשנתיים לאחר שנעצרו בפרוץ מלחמת ששת הימים, ועוד כ–90 עצירים נמקו בבית המעצר יותר משלוש שנים.

במסמכים של **גנזך המדינה וארכיון מערכת הביטחון וצה"ל** לא נמצא שום מסמך שמעיד ולו על שר אחד בממשלת ישראל שקם ודרש לפעול למען שחרור העצירים היהודים תמורת האזרחים המצרים והעזתים. מדוע לא קיבלה ישראל את הצעתו של נאצר להחליף את העצירים היהודים בטייס המצרי שהיה בידי ישראל? כחודש לאחר מכן נכנעה ישראל, והביעה נכונות להחליף את העצירים היהודים בטייס המצרי. שוב "כלאם פאדי" : ההחלטה לא יצאה לפועל כי מצרים החליטה לשחרר את כל העצירים חסרי הנתינות עוד לפני העברת ההצעה הישראלית למצרים. הטייס, שהיה, כאמור, חתנו של בכיר במודיעין המצרי, שוחרר בקיץ 1969, בעוד העצירים היהודים בעלי הנתינות המצרית נותרו בבית המעצר עוד שנה תמימה, ושוחררו לא בזכות ישראל, אלא בגלל לחץ חוזר ונשנה של ממשלת צרפת על נאצר, אשר אף העניקה ליהודים תעודות מסע צרפתיות.

שלמה הלל מונה לשר המשטרה בדצמבר 1969. אני מניח כי אילו היה מתמנה לשר בראשית 1968, היה הלל מתנהג כפי שהתנהג מאיר עמית, והיה לוחץ על ראש

הממשלה להחליף את העצירים היהודים בתמורה לאזרחים המצרים והעזתים ולטייס המצרי.

האם אחרי העלייה ארצה הייתה איפה ואיפה בין עצירים מארצות שונות?

מתוך שיחות וקריאת יומני זיכרונות של עצירים מסתבר כי האירועים בבתי המעצר בקהיר עדיין חקוקים עמוק בתודעתם. הם מתבטאים בעיקר בלילות. לפעמים בצורת חלומות או מחשבות שהופכות כבר לחלק מהחיים. הזמן אינו יכול למחוק את הזיכרונות האלה. לאחר השחרור הכירה ישראל בעצירים היהודים ממצרים כ**עצירי ציון** ולא כ**אסירי ציון**. חלקם קיבלו תמיכה כספית מהביטוח הלאומי בגין מחלות שנגרמו בשל המעצר הממושך בתנאים לא אנושיים: כאבי ראש, כאבי גב, מחלות בדרכי העיכול, לחץ דם גבוה, נדודי שינה וסבל נפשי ממושך. בהמשך נודע ליהודי מצרים כי מעמדם, כ**עצירי ציון** נחשב למעמד נחות מזה של **אסירי ציון** שהגיעו ממדינות אחרות. הם שלחו מכתבי תלונה לרשות לאסירי ציון שליד משרד העלייה והקליטה, ולאחר מאבק של כמה חודשים הוכרו גם העצירים היהודים ממצרים כ**אסירי ציון**.

תעודת אסיר ציון של המחבר

ביולי 2016 נותרו בקהיר שש נשים יהודיות ובאלכסנדריה 17 יהודים, רובם קשישים בודדים ונשים שנשואות למוסלמים או לקופטים.[414] בעוד עשור אחד או שניים לא יישאר זכר לקהילה המפוארת הזאת שנחשבה לאחת הקהילות היהודיות העתיקות ביותר במזרח.

מה שנותר מהקהילה הם היהודים ממצרים שמפוזרים בכל רחבי תבל. מה שמחבר בין כולם הם הגעגועים לחייהם במצרים הקוסמופוליטית, לחיים המשותפים עם בני העם המצרי ועם בני המיעוטים הזרים, כשכולם חיו בצוותא, בשלום ובסובלנות. חלק מהם עדיין שומרים על המסורת העתיקה, על סגנון התפילה המיוחד בבתי הכנסת, ובעיקר על המאכלים המיוחדים של הקהילה. יהודי מצרים בארץ ובעולם הקימו מספר לא מבוטל של ארגונים ועמותות, אתרי אינטרנט וביטאונים, חלקם מארגנים מפגשים וימי עיון על יהודי מצרים, חלקם עוסקים באיסוף של תיעוד בעל–פה וחלקם מעודדים כתיבת מחקרים על הקהילה.

414 "כולנו אחים – שגריר ישראל דוד גוברין בביקור נדיר באלכסנדריה", **Ynet**, 22 בספטמבר 2016.

נספחים

נספח א: מכתב של המחבר אל אמו מבית המעצר אבו זעבל, 29 באוגוסט 1967

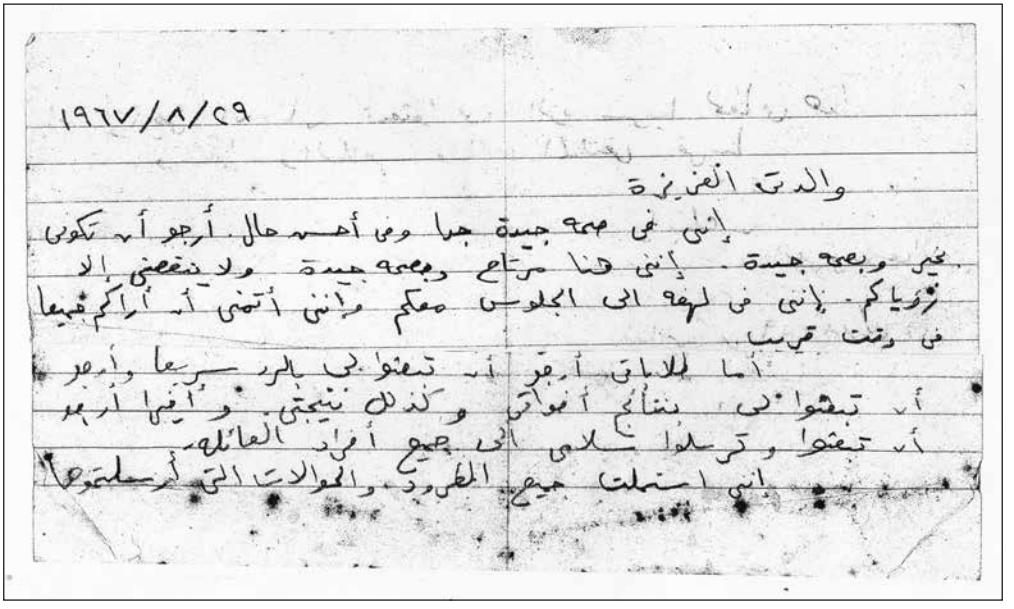
١٩٦٧/٨/٢٩

والدتي العزيزة

إنني في صحة جيدة جدا وفي أحسن حال. أرجو أن تكوني بخير وبصحة جيدة. إنني هنا مرتاح وبصحة جيدة ولا ينقصني إلا رؤياكم. إنني في لهفة الى الجلوس معكم وإنني أتمنى أن أراكم جميعا في وقت قريب.

أما للاباتي أرجو أن تبعثوا لي بالرد سريعا وأرجو أن تبعثوا لي بنتائج أنواتي وكذلك نتيجتي. وأيضا أرجو أن تبعثوا وترسلوا سلامي الى جميع أفراد العائلة.

إنني استملت جميع الطرود والحوالات التي أرسلتموها

במכתב, אשר נכתב אחרי שבועות ארוכים של עינויים והשפלות ושלושה חודשי ניתוק מהמשפחה, הוא כותב:

"אני כותב לך שורות אלה כדי להודיע שאני מרגיש טוב מאוד ובמצב מצוין. אני תקווה שאת מרגישה בטוב. אני כאן נח ובמצב טוב ולא חסר לי דבר אלא לראותכם. אני מתגעגע לשבת יחדיו [...] אני מבקש שתעדכנו אותי בהקדם על תוצאות המבחנים של אחי וכן תוצאות המבחנים שלי באוניברסיטה. אני מאשר קבלת כל החבילות שלך."

נספח ב: רשימת מגורשים ובני משפחה שעזבו את מצרים לפי יעדים, יוני-יולי 1967

(המקור: הארכיון הציוני/C3 1394)

ARRIVALS FROM EGYPT, June – July 1967

NAME		NATIONALITY	DATE ARRIVAL	PORT	BOAT	PRESENT RESIDENCE
ABOUDARA	Zaki	Greek	6/10	Nicosia	Bashkiria	Greece
ACCO	Salomon	Greek	6/10	Nicosia	Bashkiria	Paris
"	Rebecca	"	6/22	Marseille	Cynthia	"
"	Leon	"	"	"	"	"
"	Rachel	"	"	"	"	"
ALCEE	Aldo(David)	Stateless	6/30	Geneva	ALIT	Vevey (Switz.)
ALGAZI	Giacomo	Italian	6/11	Naples	Esperia	Paris
"	Rachel	Stateless	6/20	"	Apollonia	"
"	Rosette	"	"	"	"	"
"	Sabina	"	"	"	"	"
"	Salomon	"	"	"	"	"
ALGAZI	Giuseppe	Italian	6/11	Naples	Esperia	Paris
"	Nellie	"	6/20	"	Apollonia	"
"	Arlette	"	"	"	"	"
ALHADEFF	Boaz	Italian	6/11	Naples	Esperia	Italy
ALHADEFF	Nissim	Spanish	7/17	Barcelona	Benicasem	Spain Paris
"	Claudette	"	"	"	"	"
"	Doris	"	"	"	"	"
ANTEBI	Michel	Stateless	7/12	Marseille	Esperia	Paris
"	David	"	"	"	"	"
"	Angel	"	"	"	"	"
"	Farida	"	"	"	"	"
ARRAR	Sarina	Stateless	7/20	Marseille	Cynthia	Paris
"	Nessim	"	"	"	"	"
"	Adele	"	"	"	"	"
"	Esther	"	"	"	"	"
"	Joseph	"	"	"	"	"
ASHKENAZY	Marcel	Italian	June	Nicosia	?	Italy
ASSOULINE	Jacques	Italian	6/11	Naples	Esperia	Paris
"	Regina(mother)	"	6/16	Brindisi	Ausonia	"

./.

נספח ג: רשימת העצירים החולים באבו זעבל, 11 בספטמבר 1967 מתוך מכתב מהוועד היהודי האמריקני בניו יורק אל שגריר ספרד בוושינגטון

(המקור: ארכיון הוועד היהודי האמריקני)

September 11, 1967

PERSONAL

His Excellency
Marquee de Merry del Val
Ambassador of Spain
2700--15th Street, N.W.
Washington, D.C. 20009

Re: List of Jewish Prisoners in Egypt

My dear Mr. Ambassador:

Enclosed please find Add II to Appendix A dated September 8, 1967, just received from our Paris Office, giving an additional list of 32 Jewish prisoners imprisoned in Abou-Zaabal Prison in Cairo, Egypt.

We will be extremely grateful for any action taken on the part of your Government in securing the release of these prisoners, along with previous listings forwarded to you recently.

Sincerely yours,

/nmg
Enclosure
cc: Mr. de la Morena
bc; Dr. Simon Segal
George Gruen
Mort Yarmon
Bertram Gold

Add II to Appendix A September 8, 1967

Additional List of Jewish Prisoners, Abou-Zaabal Prison

1. BAB(H?)ANY ____
2. BENAIM ____ - approx. 45 - from Cairo - feeble
3. BINIA Isaac - S - wife Gisèle & 2 children with wife's parents & brother in France: 68, rue Castagnary, Paris 15
4. COHEN Nisso
5. COHEN Samy - approx. 38 - Radio repairman from Alexandria - thrombosis
6. DABBAH ____ - approx. 46 - Karaite from Cairo - very low blood pressure, nervous depression
7. EBBO Abdoux (brother of Ramses) - Brother in Paris: EBBO Wilson, 142, rue Lafayette, Paris
8. EL KENISSA Zaki - 28 - Karaite from Cairo - needs psychiatric care
9. EWIN Mada
10. FARHI Joseph - 55 - Journalist - Cairo - bloated stomach
11. GAZAR Saad - 45 - Karaite from Tanta - flat feet, diabetes
12. ____ brother-in-law of above, also Karaite from Tanta, name unknown
13. HABIB Sabban - Alexandria - Hazan in Temple Menashe
14. HAKOUN Elie Nezkiel
15. HAUNA Daniel
16. HOSNI Fouad - 60 - Karaite from Cairo
17. " Ismail (son of Fouad) - 21
18. KHADR Soli Sahioun
19. LIETOU Zaki - 45 - Karaite - Major in Egyptian army - sick, cronic dysentery
20. MALY Benjamin
21. MAURICE Gaston - 48 - Cairo - obesity (approx. 160-180 kg)
22. MAX Mayer Jacques
23. MOUNIR Ibrahim - Pharmacy employee in Cairo
24. " ___ (son)
25. MOUSSA El Saati - 58 - Karaite - Cairo - sick
26. NACSON Edwin - 70 - cannot stand up unaided
27. " ___ (son) - 21
28. " ___ (son) - 17 - paralytic leg
29. PINTO Robert - S - Rue Champollion, Cairo
30. SAKKAL Mayer - sick, taken from psychiatric hospital to prison
31. VITA ____ - 68 - taxi driver - diabetes
32. YOUSSEF Mattatia - 46 - Karaite - Cairo - very nervous

SECRET

- 4 -

Date of Report: September 14, 1967

Jewish Prisoners in Abou-Zaabal Prison Known to be Sick

Acher Maurice - Epilepsy
ARGY Victor - bad asthma
BAROUKH David - displaced vertebrae
BEHAR Maurice - anemic skeleton
BENAIM - - feeble
BILBOUL Henri - one eye, feeble
BONDI Ibrahim - beaten badly
CARASSO Joseph - glasses broken, cannot see, morale low
CHARBIT - - beaten heavily soles of feet
CLUMEK Albert - hernia
COHEN Joseph - feeble health
COHEN Robert
COHEN Samy - thrombosis
COHEN - - needs psychiatric treatment
CONEGLIANO Max - thrombosis
DABBAH - - very low blood pressure, nervous depression
DAHUD Abdal Aziz - very old, arteriosclerosis, not able to get up
DAYAN Albert, - beaten badly
DEUTSCH Adolf - very old, double hernia
ELIA Michel - sick, very low blood pressure, gets weaker every day
EL KENISSA Zaki - needs psychiatric care
EMILE - - communicable skin disease
FARHI Joseph - bloated stomach
FERRO Joseph - high blood pressure
GAZAR Saad - flat feet, diabetes
GURFINKEL Salomon - Varicose veins
ISMALUN Paul - asthma
KHALIFA Nessim - diabetes
KRUB - (father of two sons also in prison)
LIETOU Zaki - cronic dysentery
MANNI (MANY) Jacques - serious diabetes
MANNI (MANY) Maurice
MASRI Raphael ? - diabetes
MICHAELOWICZ Henry - thrombosis
MOUSSA El Saati

נספח ד: עצירים ובני משפחה שגורשו/נאלצו לעזוב באונייה יסינטיס' בנובמבר-דצמבר 1967

(המקור: גה"מ חצ 7/4290)

S/S CYNTHIS 16.12.67.

1.	NACSON	EMMANUEL	1946	Eg. L.P. student to Canada
2.	NACSON	MARDOCHE	1948	French L.P. " " "
3.	ISMALUM	GILLES	1944	" " " " Marseilles
4.	CHARBIT	JACQUES	1925	" " employee to Paris
5.	AGHION	YVES	1949	" " student to Paris
6.	EL SAYEGH	MENACHA	1942	" " employee Paris or USA
7.	LEVY	ELIE YOUSSEF	1931	" " " MARSEILLES
8.	MEDINA	MARCO, MARC	1945	" " student to Paris
9.	DE MEDINA	ESTHER	1947	Eg. " sans " "
10.	MENAHEM	SALAMON	1948	French " student Marseilles
11.	ABADI	VICTOR	1945	Spanish Pass "Marseilles, Canada
12.	Abadi	Roger	1947	" " " "
13.	KOZLOWSKI	MARCO	1902	Eg. L.P. dentist to Paris
14.	KOZLOWSKI	BERTHE	1905	" " sans " "
15.	COUNIO	ABRAM	1886	" " " " Marseille, Suiss
16.	COUNIO	FORTUNEE	1897	" " " " " "
17.	BAROUKH	REBECCA	1917	Eg. L.P. + Spanish Pass USA
18.	LEVY	BORIS JEAN	1945	French L.P. student to Paris
19.	MIHALIVITCH	HENRI	1928	" " placier to France
20.	LIBOVITCH	KETTY	1880	Eg. L.P. sans to Lugano
21.	DELBOURGO	MIZRANI REBECCA	1904	Eg. L.P." to Paris
22.	DELBOURGO	JACQUES	1904	" " employee to Paris
23.	KAPLOUTI	FORTUNEE	1926	" " sans (Marseilles)
24.	ZAKI-LEVY	DE MATHEOS	1954	Greeks sans Piraeus
25.	"	ELIE	1957	" " "
26.	"	LUNA	1960	" " "

26 (twenty-six) persons.

S/S CYNTHIS 28.11.67.

from Alexandria (embarked)

1.	NEFOUSSI	JACOB	1926	L.P.Eg to Genes -USA
2.	NEFOUSSI	FORTUNEE	1928	" " " "
3.	NEFOUSSI	SARA	1953	" " " "
4.	NEFOUSSI	JOSEPH	1959	" " " "
5.	NEFOUSSI	SAMUEL	1951	" " " "
6.	NEFOUSSI	ALLEGRA	1950	" " " "
7.	SARDAL	IBRAHIM	1904	" " to USA
8.	SARDAL	MARGUERITE	1914	" " " "
9.	DANA	EVA	1910	" " " "
10.	BAROUKH	CHEMTOB	1941	Spanish Pase to Marseilles
11.	BAROUKH	ALINE	1963	" " " "
12.	TOVIL	RACHEL	1914	L.P. Eg. to USA
13.	GUIGUI	GAMILA	1894	Spanish Pass

embarked from Beyrouth

14.	ARAZI	DAVID	1921	French Pass to Brazil
15.	ARAZI	EMILIE	1923	" " " "
16.	ARAZI	SOLY	1950	" " " "
17.	ARAZI	STELLA	1947	" " " "
18.	ARAZI	HABIB	1946	" " " "
19.	ARAZI	SIMON	1957	" " " "
20.	ARAZI	ALBERT	1954	" " " "
21.	SELIM	ELIA		Lebanese Pass " "
22.	SELIM	FARIDA		" " " "

22 (twenty-two) persons.

נספח ה: רשימת עצירים יהודיים באבו זעבל, 16 באוקטובר 1967

(המקור: ארכיון הוועד היהודי האמריקני)

THE AMERICAN JEWISH COMMITTEE

October 16, 1967

MEMORANDUM

CONFIDENTIAL

TO: Area Directors (One only to each office)

FROM: Foreign Affairs Department

SUBJECT: Jews in Egyptian Prisons

Attached is a confidential list of persons reported to be in Egyptian prisons, as of September 8. It is not complete, since some of those listed may have been released, but are not yet known to us, while the names of many Jews still in prison were never ascertained by our informants.

It may be possible for U.S. representatives to intervene with Egyptian authorities in those cases where it can be demonstrated that Jews in Egypt have American relatives. This would provide a genuine U.S. interest which, we have reason to believe, the Egyptians will recognize.

Can you explore with synagogues, Sephardi groups, Jewish centers, etc., to ascertain if there are families in your community who have even the slightest relationship to persons listed? If there is any doubt, please err on the side of a broad interpretation of "family" and "relationship." Keep in mind that some names listed are spelled phonetically, for they were provided by persons who merely heard the names. Therefore, someone in your community might not realize a relationship. He should be considered if his name is similar, or sounds like one listed. If you believe you have any fruitful prospects, forward the names and addresses to this department. We will then communicate with the proper channels.

In no case should news of this effort be given to the media, to synagogue bulletins, etc. While no other agency has undertaken this effort, United HIAS has been informed. The list must not be placed in the files of any other agency where we cannot exercise control.

This is a very sensitive matter and all care should be taken to prevent any possible "backlash" against the estimated 350-450 men still in prison. If you have any doubts, please communicate with us directly.

Many thanks.

FAD:JG:MS
ENCL.

ALSO EGYPT

cc Nate Perlmutter
Harry Alderman
Morris Fine
per. I. Terman
Rabbi M. Rosenthal - ADL
Hias - M. Rabinowitz

JEWISH PRISONERS IN ABOU-ZAABAL PRISON *

ABADI, Maurice
ABADI, Roger
ABADI, Victor
ABOULAFFIA, David
ACHER, Maurice
ACHER, Eli
ARGY, Victor
ARGY, _____

BAB(H?)ANY, _____
BAROUK, Mahib Yehouda
BAROUKH, David
BAROUKH, Eliezer
BEHAR, Maurice
BENAIM, _____
BEN EZRA, David
BENJAMIN, Fortunato
BENJAMIN, Nessim
BENJAMIN, Robert
BENJAMIN, Jacques
BENOIT, El Gamil
BEN ROUBBY, Elie
BILBOUL (BELBEL?), _____
BINIA, Isaac
BLUMENTHAL, _____
BLUMENZWEIG, Jacques
BONDI, Ibrahim
BORIS, _____
BOUSSO, Victor
BROMBERG, Victor

CARASSO, Joseph
CHAACHOUA, Zaki
CHABI, Eli
CHARBIT, _____
CHEHATA LEVY, Farag
CHEHETAI, Sahet Abdalla
CHEHETAI, _____
CHEHETAI, _____
CHERBIT, Zaki Isaac
CLUMEK, Albert

COHEN, Albert
COHEN, Ibrahim
COHEN, _____
COHEN, _____
COHEN, Jacques
COHEN, Joseph
COHEN, Mayer
COHEN, Nessim
COHEN, Nisso
COHEN, Robert
COHEN, Samy
COHEN, Zaki
CONEGLIANO, Max

DABBAH, Saad
DABBAH, Vita
DABBAH, _____
DAHUD, Abdel Aziz
DANCOUR, Edmond
DANGOUR, Salamon
DAOUD, Hosni Ibrahim
DAOUD, _____
DARWICH, Ibrahim Daoud
DAYAN, Albert
DEUTSCH, Adolf

EBBO, Abdoux
EBBO, Ramses
EDDY, Isaac
ELIA, Michel
ELIA, Ramses
EL AFRANGUI, Benoit
EL AFRANGUI, Farag Moussa
EL GAMIL, Zaki Benoit
EL GAMIL (EL GAUIL?), David
EL KENISSA, Zaki
EL KODSI, Maurice
EL MOUSAFFI, Abdou Lieto
EMILE, _____
EWIN, Mada

* As of September 8, 1967. Nearly all are residents of Cairo and Alexandria.

FAKAHANI, _____
FARHI, Joseph
FERRO, Joseph
FIORENTINO, _____
FIORENTINO, _____
FIORENTINO, _____
FORTE, _____
FOUAD, _____
FRESCO, Nissem

GABBAY, Joseph
GABBAY, Mordechai (Marco)
GABBAY, David
GABBAY, Ibrahim
GABBAY, Albert
GALAL, Mourad
GALAL, _____
GA(U)RFINKEL, Salomon
GAZAR, Saad (also brother-in-law, name unknown)
GUEBALI, Saleh (Dr.)
GUEBALI, Salem
GUIBLI, Maurice Ibrahim (Dr.)
GUIBLI, Saleh
GUIGUI, Joseph

HABIB, Sabban
HABIB, Yehouda
HAKOUN, Elie Hezkiel
HALAWANI, Cesar
H(M?)AHNOKA, _____
H(M?)AHNOKA, _____
HAMAOUI, Aslan
HANALELE, Albert
HANALELE, _____
HANALELE, _____
HANAN, _____
HANEIN, David
HANEIN, Nessim
HARARI, Robert Mayer
HAROUN (COHEN?), Lichaa
HAUNA, Daniel
HAWDALI, Jacques
HAYON, Mayer
HAZAN, Marco
HAZAN Mourad Zaki
HAZAN, _____
HAZAN Joseph
HOSNI, Fouad
HOSNI, Ismail

IDY, Zaki
ISAAK, Mahib
ISAAK, _____
ISAAK, _____
ISMALUN, Jean
ISMALUN, Philippe
ISMALUN, Paul

JEHIEL, _____

KHADR, Amin
KHADR, _____
KHADR, Soli Sahioun
KHALIFA, Nessim
KORSOWSKY, Bernard
KOSLOVSKI, Grysza (Me)
KRUB, _____
KRUB, Jacques

LEVY, Albert
(rue Adly Pacha, Cairo)
LEVY, Albert
(Sakakini, Cairo)
LEVY, Clement
LEVY FARAHAT, Elie
LEVY, Youssef Yaacob
LEVY-VOLOVITCH, Boris
LICHAA, Amin
LICHAA, _____
LICHAA, _____
LICHAA, Fouad
LICHAA, Maurice Mahib
LICHAA, Youssef (Dr.)
LIETOU, Zaki

MAIMON, Raymond
MALY, Benjamin
MAMANE (MAMMAN?) Salomon
MANEIN, Albert
MANNI (MANY?), Jacques
MANNI (MANY?), Maurice
MARZOUK, Zaki
MASLIAH, Maurice-Joussef-Saleh
MASRI, Marco
MASSOUDA, Benoit
MATATIA, Youssef
MAURICE, Gaston
MAX, Mayer Jacques

- 3 -

MEMAN, Solomon
MICHAELOWICZ, _____
MILOSLOVSKY, Yuri
MIZRAHI, Albert
MIZRAHI, Charles
MIZRAHI, Emmanuel
MIZRAHI, Salomon
MOUNIR, Ibrahim
MOUNIR, _____
MOURAD, _____
MOUSSA, El Saati

NACSON, Edwin
NACSON, _____
NACSON, _____
NAGGAR, Albert
NAGGAR, _____
NAGGIAR, _____
NAHMAD, Eduard
NAHMAD, Robert (Albert?)
NAVICK, Albert
NAVICK, Victor
NAVIK, Isaac Jacques
NEFUSSI, Marc

PESSAH, Yacoub
PESSAH, _____
PESSAH, _____
PINTO, Robert
PINTO, _____

RODITI, Elie Isaac
RODITI, Nessim Isaac
RODITI, Salomon Isaac
ROMANO, Albert Ibrahim
ROMANO, Jacques
ROAMNO, Victor
ROTHSTEIN, Joe
ROUMY, Jacques

SAKKAL, Mayer
SALAMA, Isaac
SALAMA, Maurice
SALAMA, Clement
SALAMA, Zaky
SALAMA, _____
SALAMA, _____
SALLAM, _____
SALMONA, Eddy
SAMI, _____

SASSON, Albert
SASSON, Hezkiel
SASSON, Ibrahim
SASSON, Jacques
SASSON, Maurice
SAVAREGO, Eli
SCHIALOM, _____
SCHTEWI, _____
SCHPERBERG, Joseph
SCHPERBERG, Samuel
SELIM, _____
SEROUR, Lazar
SETTON, Albert
SHAMA, _____
SHAMUEL, Gbr Selim
SHAMUEL, _____
SHAMUEL, _____
SHAMUEL, _____
SHAPIRA, Willy
SILVERA, Aharon Rene
SIMON, _____(Dr.)
SOLIMAN, Rahim Wahha
SOUERI, Mattieu
SHPERBERG (SPERBER?), _____

TAHAN, Abdul Hai
TAWIL, Elie Mahib
TOUEG, Charles
TOUEG, Elie
TOUEG, Lucien

VITA, _____

WAHHA (WAHBA?), Youssef Rahim
WAICH, _____

YALOUZ, Gamil
YOUSSEF, Mattatia
YOUSSEF, _____
YOUSSEF, _____
YOUSSEF, _____

ZAKARIA, Michel Levy

נספח ו: מכתב מנשיא הקהילה היהודית במצרים לנשיא הוועד היהודי האמריקני בוושינגטון, 8 בנובמבר 1967

(המקור: ארכיון הוועד היהודי אמריקני/ניו יורק)

במכתב מובעת הערכה לוועד שפעל מעל ומעבר לשחרור העצירים היהודים ולשגריר ספרד בקהיר, על הענקת דרכונים ספרדים לעצירים ובני משפחה. המכתב חתום על-ידי נשיא הקהילה היהודית בקהיר, מאייר אשר ומזכיר הקהילה, ויקטור פתחי.

THE AMERICAN JEWISH COMMITTEE

date November 21, 1967 PERSONAL AND CONFIDENTIAL

to Dr. Simon Segal

from Sandy Bolz

subject Enclosed Communication by Diplomatic Pouch from Jewish Community of Cairo

The enclosed original communication, addressed to the President of the American Jewish Committee in Washington, from the Jewish Community of Cairo, was delivered to me by hand the other day at the Spanish Embassy by Mr. Aguirre de Carcer, Assistant Secretary of the Spanish Foreign Ministry for North American Affairs. It had been entrusted by the Cairo Jewish Community to Ambassador Sagaz to bring out with him to Washington when it was thought that he was coming here with the Foreign Minister's delegation last week. Since he remained in Madrid and did not come to Washington, Ambassador Sagaz entrusted it to Mr. de Carcer to deliver to me. I am sure the French of the communication will be clear to you--and I am sure that it will warm your heart and bring tears to your eyes as it did to mine. We are not in this business for gratitude--yet it cannot but be moving to have such an expression of gratitude from the victims of persecution whom we are helping.

I think this is a real tribute to the AJC--of which we can all be justifiably proud--for the persistent and successful efforts we have all been making to rescue the Jews of Egypt. Mr. de Carcer delivered an identical original to me to keep for myself. The one enclosed herewith is intended for Morris Abram. Xerox copies are enclosed for the others receiving copies below. Warm regards.

Sandy

SHB/nmg
Enclosure
cc: George Gruen
Paris Office
Bert Gold
Morris Abram

Organizations

filed ME J-Arab Countries

COMMUNAUTÉ ISRAÉLITE
DE LA RÉPUBLIQUE ARABE UNIE
(~~Province Sud~~)
CONSEIL GÉNÉRAL

13, Rue Sebyl el Khazindar.

Le Caire, le 8 Novembre 1967.

Monsieur le Président,
THE AMERICAN JEWISH COMMITTEE
Washington.

Cher Monsieur,

Nous sommes profondément émus par le sentiment de solidarité que vous ne cessez de manifester à l'égard des membres de notre Communauté, par votre aide et assistance, qui nous ont permis de libérer une bonne partie d'entr'eux à ce jour.

Nous devons relever que c'est grâce au chaleureux accueil que nous avons trouvé auprès de S. Ex. l'Ambassadeur d'Esapagne au Caire, Mr. ANGEL SAGAZ, à son active collaboration et à son intervention constante, ainsi qu'au dévouement de son personnel que nous arrivons à un résultat soulageant.

Nous serons heureux que vous ayez une entrevue avec S. E. l'Ambassadeur Mr. ANGEL SAGAZ qui vous fera un tableau réaliste de la situation et vous démontrera l'intérêt qu'il y ' a - pour le moment - à ne pas publier certains faits qui peuvent rendre notre tâche plus difficile et avoir des répercussions néfastes sur la colonie et les intérnés. Il faut malheureusement accepter le fait et agir d'une facon diplomatique.

Veuillez trouver ici l'expression sincère de notre gratitude et de celle de tous les membres de notre Communauté, et à cette occasion nous vous adressons un cordial shalom.

Le Secrétaire Général : Victor Jathi

Le Président : Mayer Lucher

cc: MBA

(Translation from French)

JEWISH COMMUNITY OF THE
UNITED ARAB REPUBLIC

GENERAL COUNCIL

13, Rue Sebyl el Khazindar
Cairo

November 8, 1967

Mr. President
American Jewish Committee
Washington

Dear Sir:

We are profoundly moved by the sentiment of solidarity that you constantly demonstrate with regard to the members of our Community. Your aid and assistance made it possible for us to free, as of now, a substantial part among them.

We want to note that it is due to the warm reception we have found from His Excellency Angel Sagaz of Spain in Cairo and his active cooperation and constant intervention as well as the devotion of his staff that we have achieved this satisfactory result.

We will be happy if you had an interview with His Excellency, the Ambassador Angel Sagaz, who will give you a realistic picture of the situation and will demonstrate that for the present it is in our interest not to publish some facts that can make our work more difficult and have adverse repercussions upon our community and on those who are interned. Unfortunately, we have to accept this reality and act in a diplomatic way.

Would you please accept the sincere expression of our gratitude and of all the members of our Community, and on this occasion we send you a cordial shalom.

s/ Victor Fathi
Secretary General

s/Mayer Ascher
President

cc: MRA
PH
RM
TT, Jr
GW
Myagupsky
NP

נספח ז: מכתב משגרירות ספרד בוושינגטון אל הוועד היהודי האמריקני 23 במאי 1969 בדבר הנפקת דרכונים ספרדים לעצירים ובני משפחה במצרים

(המקור: גה"מ/ ארכיון הוועד היהודי האמריקני, 10 ביולי 1969)

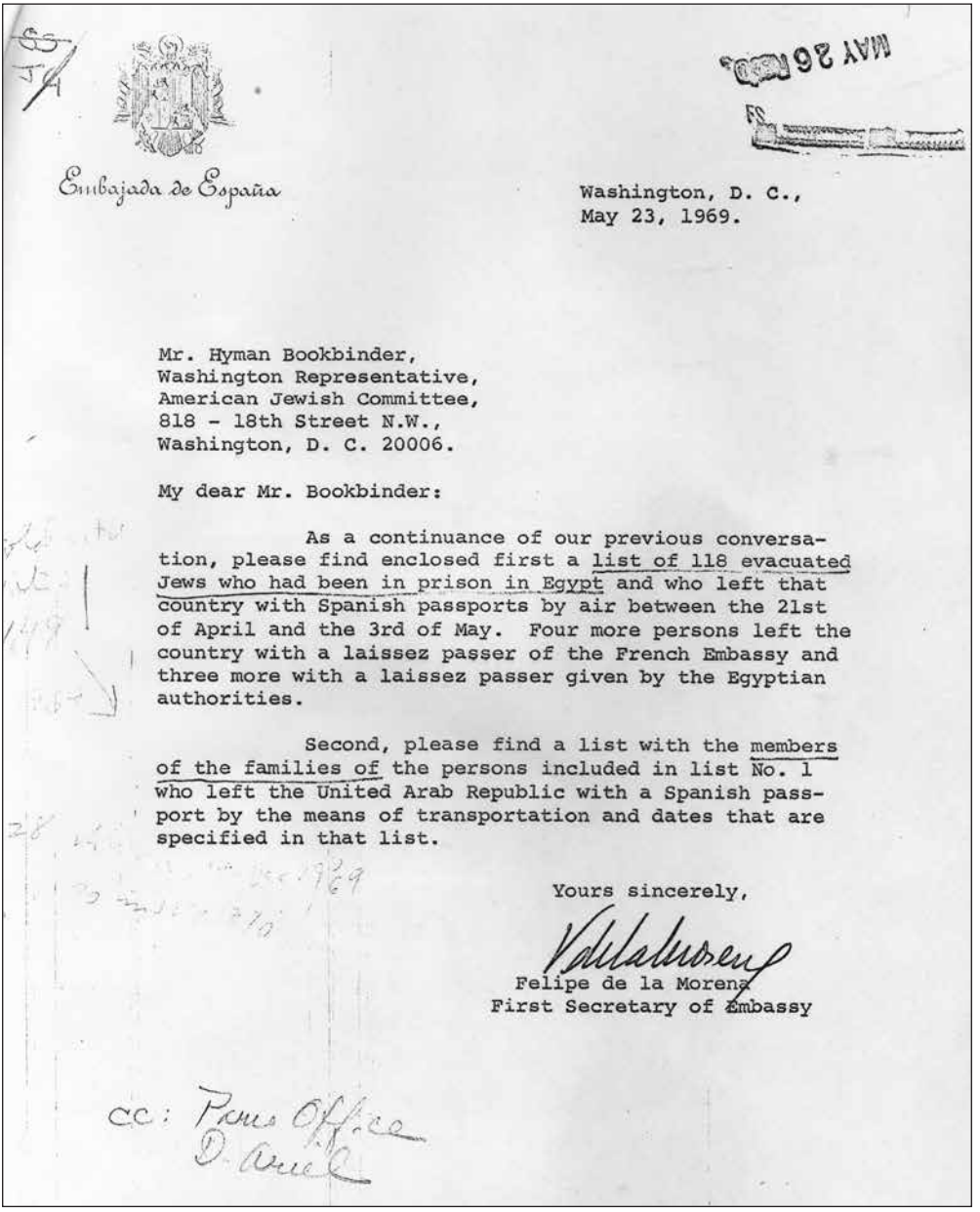

Embajada de España

MAY 26

Washington, D. C.,
May 23, 1969.

Mr. Hyman Bookbinder,
Washington Representative,
American Jewish Committee,
818 - 18th Street N.W.,
Washington, D. C. 20006.

My dear Mr. Bookbinder:

As a continuance of our previous conversation, please find enclosed first a list of 118 evacuated Jews who had been in prison in Egypt and who left that country with Spanish passports by air between the 21st of April and the 3rd of May. Four more persons left the country with a laissez passer of the French Embassy and three more with a laissez passer given by the Egyptian authorities.

Second, please find a list with the members of the families of the persons included in list No. 1 who left the United Arab Republic with a Spanish passport by the means of transportation and dates that are specified in that list.

Yours sincerely,

Felipe de la Morena
First Secretary of Embassy

cc: Press Office
D. Arie

נספח ח: מכתב אילזאק גבאי מארצות הברית, אל נשיא מצרים נאצר, 8 באוקטובר 1969

(המקור: ארכיון הוועד היהודי– האמריקני)

"זה שנתיים וחצי שאחיי, יוסף, מרדכי, דוד ואברהם גבאי, עצורים ללא כל משפט רק בשל היותם יהודים. מאז מעצרם אני מעודד את אמא, שתי אחיותי והסבים שנמצאים בקהיר ותומך בהם כספית כדי שיוכלו להתקיים. לצערי, אין לי כבר אמצעים כדי להמשיך ולתמוך בהם [...] אני מתחנן לשחרר את ארבעת אחי עקב המצב האומלל, העלוב, שאין לו כל הצדקה."

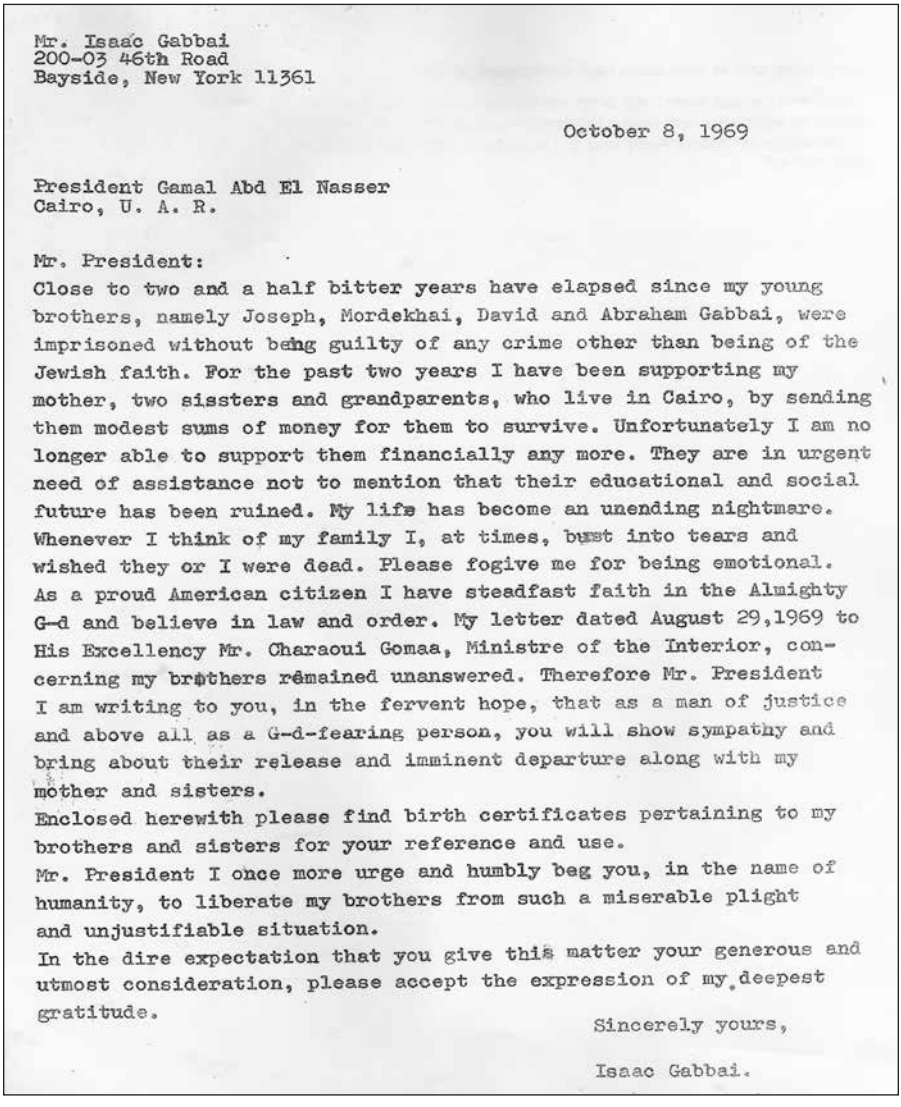

Mr. Isaac Gabbai
200-03 46th Road
Bayside, New York 11361

October 8, 1969

President Gamal Abd El Nasser
Cairo, U. A. R.

Mr. President:
Close to two and a half bitter years have elapsed since my young brothers, namely Joseph, Mordekhai, David and Abraham Gabbai, were imprisoned without being guilty of any crime other than being of the Jewish faith. For the past two years I have been supporting my mother, two sissters and grandparents, who live in Cairo, by sending them modest sums of money for them to survive. Unfortunately I am no longer able to support them financially any more. They are in urgent need of assistance not to mention that their educational and social future has been ruined. My life has become an unending nightmare. Whenever I think of my family I, at times, burst into tears and wished they or I were dead. Please fogive me for being emotional. As a proud American citizen I have steadfast faith in the Almighty G-d and believe in law and order. My letter dated August 29,1969 to His Excellency Mr. Charaoui Gomaa, Ministre of the Interior, concerning my brothers remained unanswered. Therefore Mr. President I am writing to you, in the fervent hope, that as a man of justice and above all as a G-d-fearing person, you will show sympathy and bring about their release and imminent departure along with my mother and sisters.
Enclosed herewith please find birth certificates pertaining to my brothers and sisters for your reference and use.
Mr. President I once more urge and humbly beg you, in the name of humanity, to liberate my brothers from such a miserable plight and unjustifiable situation.
In the dire expectation that you give this matter your generous and utmost consideration, please accept the expression of my deepest gratitude.

Sincerely yours,

Isaac Gabbai.

נספח ט: רשימה של עצירים בעלי נתינות מצרית במאי-יוני 1969
אשר המשיכו לשנת מעצר שלישית בכלא טורה

(המקור: גה"מ/חצ 6/3875)

Prison de EL TOURAH — Mai/Juin 1969

3875/6

Cellule I

Zaki DABBAH
Joe GABBAY
David GABBAY
Marco GABBAY
Albert Misrahi
Zaki CHARBIT
Albert BABANI
Zaki GAMIL
Zaki LICHAA
Marco KHEDR ou KHEDR
Amine KHEDR KHEDR
Rafia MASRI
Daoud GAMIL
Zaki Lieto MOURAD
Elie El TAHLANE
Sabet DARWICHE
Victor BOTON
NISSIM BOTON
Nello BOTON
Bernard KORSONSKI
Sabet LETO
Cesar EZRA HALAWANI
Elie Morad SOLIMAN
Salomon NADAF
Maurice Morad SOLIMAN
Benoit MORAD SOLIMAN
Elie Ibrahim EL GAZZAR
Habib SABBAN
Barakat Amime EL GAMIL
Elie Morad MOUSSA
Mohsen Morad MOUSSA
Sahyoun Selim KHEDR
Charles VIVANTI
Jacques Henri SASSON
Marzouk LIETO
Mayer HAYON
Charles TOUEG
Jacques TOUEG
Maurice Félix MANI
Dr. Youssef Amin
Ramsés EBBO
Ibrahim Abdallah DARWICHE

Arr. 21/9/69

Cellule 5

Moussa Chomel EL GAZZAR
Jacques PESSAH
Youssef PESSAH
Maurice PESSAH
Jo PESSAH
Amine PESSAH
Saad EL DABBAH
Vita EL DABBAH
Fouad HABIB
Emile HABIB
Gad Rahmin ZAKARIEH
Maurice SALEH
Dr. Moussa GIBLI
Henri MELAMED
Benjamin MELAMED
Albert MOUNIR
Salomon MOUNIR
Elie CARASSO
Joseph CARASSO
Nessim COHEN
Salomon MIZRAHI
Marco MASRI
Vita GAAN
Moussa GAAN
Saleh GIBLI
Maurice ABADI
Nessim MESSO
Shalom VITALI
Salomon Rahmin EL GAZZAR
Elie Habib El TAWIL
Tewfik Salem El NASSI
David ABOULAFIA
Gamil Edouard YALLOUZ
Edmond SKINAZI
Salomon IBRAHIM SOLIMAN
Moussa Ibrahim SOLIMAN
Sami MANGOUBI
Elie COHEN
Mayer COHEN
Elie Yomtob SAVDIA
Ezra RAKIB
Benoit Gaber Massouda
Mourad Moussa HAKIM
Marco METOUSSI
ZALKI CATTAM
Abdou WAHBAH

נספח י: רשימת עצירים ובני משפחותיהם שעזבו את מצרים החל מאפריל ועד יולי 1969

(המקור: גנזך המדינה, ירושלים)

מתאים למקור השמור
בגנזך המדינה ירושלים
23 יולי 2009
מיכל יפט
שרותי מחקר וקהל

July 10, 1969

DEPENDENTS OF RELEASED AND EXPELLED INTERNEES
WHO LEFT UAR SINCE APRIL 1969

Departure Date	Dependent's Name		Relationship to Internee	Name of Internee
April 21	~~MATTATIA Natalia~~ HARARI	Balita	~~son~~ daughter	HARARI Samuel Albert ~~MATTATIA Youssef~~
" 25	EL KODSI	Esther	wife	EL KODSI Mousa
		Jeanne	daughter	
		Zaki	son	
" 27	MESSECA	Gamila	mother	MESSECA Isaac
" 30	MATTATIA	Flore	wife	MATTATIA Youssef
		Marzouk	son	
		Mona	daughter	
May 2	HANEIN	Nessim	~~son~~ Natalia	HANEIN David
		Gamil	son	
" 3	GABR (SHAMUEL)	Flora	wife	GABR SHAMUEL Ibrahim
		Esther	daughter	
		Selim	son	
		Joseph	son	
" 3	HAYON	Isaac	son	HAYON Marco
" 5	SALEH	Rachel	wife	SALEH Vita
		Nelly	daughter	
		Irene	daughter	
		Maurice	son	
		Diana	daughter	
" 7	WAHBA	Simone	wife	WAHBA Youssef
		Salomon	son	
		Simha	daughter	
		Mireille	daughter	
" 10	BOUSSO	Merkada	wife	BOUSSO Vita
		Louna	daughter	
		Habib	son	
		Allegra	daughter	
	MIZRAHI	Simha	m.in law	
" 10	OUZER	Fifi	wife	OUZER David
		Menache	son	
" 10	YAHIEL	Emma	mother	YAHIEL Isaac
" "	AFRANGUI	Yvette	wife	AFRANGUI Farag Mousa
		Zaki	son	
		Mourad	son	
" "	ISHAK LEVY	Hoda	wife	ISHAK Elie Habib Lieto
" "	HAKOUN	Joseph	father	HAKOUN Elie
		Rachel	mother	

./..

מקורות

רשימת ארכיונים

ארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ), ירושלים

גנזך המדינה (גה"מ), ירושלים

ארכיון מערכת הביטחון וצה"ל, תל השומר

ארכיון הג'וינט, ירושלים

ארכיון השואה (Memorial de la Shoah) , פריס

ארכיון קוז'אסור, פריס

ארכיון הוועד היהודי האמריקני, ניו יורק

ארכיון הקהילה היהודית, רומא

אתר מרכז בגין, ירושלים

Ynet

ביבליוגרפיה

גבר הלוי, אברהם, "ציון שאלי לשלום אסירייך", **עלון המכון לחקר מורשת יהודי מצרים** גיליון מס' 10, ינואר 2011.

גוברין, דוד, "כולנו אחים – שגריר ישראל דוד גוברין בביקור נדיר באלכסנדריה", **Ynet** 22 בספטמבר 2016.

גולן, אביעזר, **מבצע סוזאנה, הסיפור המלא של נדוני "הפרשה"**. ירושלים: הוצאת עידנים, מהדורת ידיעות אחרונות, 1979.

גילברט, מרטין, **ההיסטוריה של יהודי ארצות ערב במפות**, אוקספורד: 1975.

דלה-פרגולה, פרג'ו, "הדמוגרפיה", בתוך: **מצרים** (עורך: נחם אילן), סדרת קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים. ירושלים: מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח ומשרד החינוך, התשס"ח.

הראל, ירון, "עורי צפון, הפיחי גני", **עת-מול** 237, נובמבר 2014, עמ' 6.

טרגן, חנה, "בתי הכנסת", בתוך: **מצרים**, (עורך: נחם אילן), סדרת קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים. ירושלים: מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח ומשרד החינוך, התשס"ח, עמ' 139.

טריגנו, שמואל. "הגירה ועלייה של יוצאי-ערב והאסלאם", בתוך: **האקסודוס השני - האתגר בכתיבה מחדש של ההיסטוריה של היהדות הספרדית בדורות האחרונים**, כנס מרכז דהאן, אוניברסיטת בר-אילן, 11 במארס 2013.

יסלוביץ, גדעון, ריאיון עם עובדיה ירושלמי, **קליטאתון**, עיתון הסתדרות הסטודנטים של האוניברסיטה העברית בירושלים, גיליון 2, 24 בפברואר 1971, עמ' 1.

ירושלמי, עובדיה, **עלייתה ונפילתה של העיתונות היהודית במצרים, 1879-1948**, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת פריס VIII , מאי 1998. (עברית).

כהן, אריה, "קהילה במצר: עלייה, העפלה, ומילוט", בתוך **סוריה** (עורך: ירון הראל), סדרת קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים. ירושלים, מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח ומשרד החינוך, 2009, עמ' 207.

לוין, איתמר, "השווי הריאלי של רכוש היהודים שגורשו ממצרים", **גלובס**, 23 באפריל 2000.

לילוף, יעקב, "מצפון 'ים החולות' אל חוף מבטחים" **עת-מול** 237, נובמבר 2014, עמ' 29-31.

מילוסלבסקי, יורי, **שעירים לעזאזל - זיכרונות אסיר בכלא מצרים**, מצרפתית: ח' גן, ירושלים: כתר, 1970.

סלמה, משה, "יציאת מצרים שלי" בתוך: **עידן הזהב של יהודי מצרים, עקירה ותקומה בישראל תיעוד סיפור עקירת קהילת יהודי מצרים במחצית המאה ה-20**, (עורכת: עדה אהרוני ואחרים). תל אביב: אוריון, 2014, עמ' 286-290.

סעדון, חיים, "הדמוגרפיה", בתוך: **תוניסיה** (עורך: חיים סעדון), סדרת קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים. ירושלים, מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח ומשרד החינוך, התשס"ה.

פרחי, ברטו [שם בדוי], "Les Juifs de Nasser", השבועון **ל'אקספרס**, פריס, 25 בדצמבר 1967, עמ' 56-67.

קזז, נסים, "היהודים בסביבתם", בתוך: **עיראק**, (עורך: חיים סעדון). סדרת קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים. ירושלים, מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח ומשרד החינוך, התשס"ב.

קמחי, רות, **פעילות התנועה הציונית במצרים והתפתחות יחסי הגומלין בינה לבין היישוב בא"י: 1918-1948**, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה, 2005.

קמחי, רות, **ציונות בצל הפירמידות**, תל אביב: עם עובד, 2009.

קרסו, יוסף, "יציאת מצרים שלי", בתוך: **עידן הזהב של יהודי מצרים, עקירה ותקומה בישראל תיעוד סיפור עקירת קהילת יהודי מצרים במחצית המאה ה-20**, (עורכת: עדה אהרוני ואחרים). תל אביב: אוריון, 2014. עמ' 316-318.

רהט, מנחם, "פסח ראשון של חרות - סיפורו של יהודי שהשתחרר מן הכלא המצרי", 20 באפריל 1970, **מעריב**, עמ' 9 .

ריין, רענן, "עיונים וביקורת", **פעמים**, רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח, 69, עמ' 160-164. (ביקורת על ספרו של חוזה אנטוניו ליסבונה, **בחזרה לספרד - מדיניות ספרד כלפי יהודיה במאה ה-20**, ברצלונה, ספרדית, 1993).

ריין, רענן, "ספרד של פרנקו ויהודי מצרים", בתוך עלון ה**מכון לחקר מורשת יהודי מצרים**, גיליון 7, עמ' 125.

שגיא-ביזאווי, איל, "סדרת הרמדאן שמציגה רומן בין יהודייה למוסלמי מסעירה את מצרים", **הארץ**, מוסף גלריה, 2 ביולי 2015.

שיף, זאב ואיתן הבר, **לקסיקון לביטחון ישראל**, תל אביב: זמורה, ביתן, מודן, 1976.

Dammond, Liliane S. with Yvette M. Raby, **The lost world of the Egyptian jews**, Lincoln Century iUniverse,inc.: 2007.

Krämer, Gudrun, **The Jews in Modern Egypt**, 1914-1952, London: Tauris & Co., 1989.

Saunut, Sophie, **L'immigration des Juifs d'Egypte vers la France entre 1948 et 1970**, Paris:Panthéon -Sorbonne, 2006.

Troper, Harold, "A Special case: A comparison of Syria campaigns on Syrian and Soviet Jews", in: (Ed. Malka, Hillel Shulewiz) **The forgotten millions – the modern Jewish exodus from Arab lands**, London and New York: Continum, 1999.

Yéroushalmy, Ovadia, **La presse juive en Égypte 1879-1957**. Paris: Ed. Nahar Misraim, A.S.P.C.J.E, 2007.